John Raskewy

DE OFFICIIS MARCITVLLII CICERONIS LIBRI III.

Item,

De Amicitia: de Senectute: Paradoxa: & de Somnio Scipionis.

Cum indice in fine libri adjuncto.

Editio cæteris correctior atque emendatior.

LONDINI,
Excudebat *J. M.* pro Societate Stationariorum. 1674.

not in Wing

4/4/2 See C4294
for Cambridge Edn
2 copies

DE OFFICIIS MARCI TULLII CICERONIS LIBRI III.

Item,

De Amicitia: de Senectute: Paradoxa: & de Somnio Scipionis.

Cum indice in fine libri adjuncto.

Editio cæteris correctior atque emendatior.

LONDINI,
Excudebat *J. M.* pro Societate Stationariorum. 1674.

M. T. CICERONIS
DE OFFICIIS,
LIBER I.
AD
MARCUM FILIUM.

Argumentum per *D. Eraſmum Roterod.*

Ciceronem filium ſuo hortatur exemplo, nè ſimplici cuipiam ſtudio ſeſe addicat; ſed Græca cum Latinis, & Orationis virtutes cum Philoſophiæ ſcientia conjungat. Deinde, quò eum reddat attentiorem, hanc, quæ de Officiis eſt, Philoſophiæ partem, duobus potiſſimum nominibus commendat, vel quòd uſum ad omnem vitæ rationē latiſſimè pateat, vel quòd hæc una ſit Philoſophis omnibus inter ſe communis. Poſtremò, teſtatur ſe in hac diſputatione Stoicos potiſſimum ſequi, quòd hi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia referuntur, conſtituerint: cum Epicurus voluptate metiens ſummum bonum, atq; Ariſto, Pyrrho & Herillus, tollentes verum delectum, officii quoque naturam ſubverterint.

Triplex argumentū; à nobilitate doctoris, itē loci, & temporis diuturnitate.

QUanquam te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idq; Athenis, abundare oportet præceptis inſtitutiſque Philoſophiæ, propter ſummam & doctoris autoritatē, & urbis; quorū alter te ſcientiâ augere poteſt, altera exemplis: tamen ut ipſe ad meam utilitatem ſemper cum Græcis Latina conjunxi, neque id in

Philoſophia ſolum, ſed etiã in dicendi exercitatio
feci, idem tibi cenſeo faciendum, ut par ſis in utriuſ
orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (
videmur) magnum attulimus adjumentum homin
bus noſtris, ut non modò Græcarum literarum r
des, ſed etiam docti aliquantum ſe arbitrentur ad
ptos & ad dicendum, & ad judicandum. Quar
ebrem, diſces tu quidem à principe hujus ætatis ph
loſophorum, & diſces quamdiu voles: tamdiu aute
velle debebis, quoad te quantum proficias non pe
nitebit. Sed tamen noſtra legens, non multùm
Peripateticis diffidentia (quoniam utrique, & S
cratici, & Platonici eſſe volumus) de rebus ipſis u
re tuo judicio; nihil enim impedio: orationem a

Dicere, oratoris; judicium ferre de rebus, Philoſophi.

tem Latinam profectò legendis noſtris efficies pler
orem. Nec verò arroganter hoc dictum exiſtim
velim. Nam philoſophandi ſcientiam conced
multis; quod eſt oratoris proprium, aptè, diſti
ctè, ornatéque dicere (quoniam in eo ſtudio æ
tem conſumpſi) ſi id mihi aſſumo, videor id n
jure quodammodo vindicare. Quamobrem ma
noperè te hortor, mi Cicero, ut non ſolùm o
tiones meas, ſed hos etiam de Philoſophia libr
qui jam ſe illis ferè æquârunt, ſtudioſè legas.
enim dicendi major eſt in illis: ſed hoc quoque c
lendum eſt æquabile & temperatum orationis
nus. Et id quidem neminî video Græcorum

Inter Philoſophos Græcos nemo dicendi ſtudium ſecutum eſt.

huc contigiſſe, ut idem utroque in genere labo
rer, ſequeretúrque, & illud forenſe dicendi, &
quietum diſputandi genus: niſi forte Demetr
Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputa
ſubtilis, orator parùm vehemens, dulcis tam
ut Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere. N
autem quantùm in utroque profecerimus, al
rum ſit judicium: utrumque certè ſecuti ſumus.
quidem & Platonem exiſtimo, ſi genus id fore
dice

dicendi tractare voluiſſet, graviſſimè & copioſiſſimè potuiſſe dicere: & Demoſthenem, ſi illa quæ à Platone didicerat tenuiſſet, & pronunciare voluiſſet, ornatè ſplendidéq; facere potuiſſe. Eodémq; modo de Ariſtotele & Iſocrate judico; quorum uterq; ſuo ſtudio delectatus, contempſit alterum. Sed cùm ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere, & multa poſthac; ab eo exordiri volui maximè quod & ætati tuæ eſſet aptiſſimum, & autoritati meæ graviſſimum. Nam cùm multa ſint in philoſophia & gravia & utilia accuratè copioſéq; à Philoſophis diſputata, latiſſimè patêre videntur ea quæ de officiis tradita ab illis & præcepta ſunt. Nulla enim vitæ pars neq; publicis, neq; privatis, neq; forenſibus, neq; domeſticis in rebus, neq; ſi tecum agas quid, neq; ſi cum altero contrahas, vacare officio poteſt: in eóq; colendo ſita vitæ eſt honeſtas omnis, & in negligendo turpitudo. Atque hæc quidem quæſtio communis eſt omnium philoſophorum. Quis eſt enim qui nullis officii præceptis tradendis philoſophum ſe audeat dicere? Sed ſunt nonnullæ diſciplinæ, quæ propoſitis bonorum & malorum finibus officium omne pervertunt. Nam qui ſummum bonum ſic inſtituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idq; ſuis commodis, non honeſtate metitur: hic ſi ſibi ipſe conſentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit ut neq; amicitiam colere poſſit, nec juſtitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem ſummum malum judicans; aut temperans, voluptatem ſummum bonum ſtatuens, eſſe certè nullo modo poteſt. Quæ quanquam ità ſunt in promptu, ut res diſputatione non egeat; ſunt tamen à nobis alio loco diſputata. Hæ diſciplinæ igitur ſi ſibi conſentaneæ eſſe velint, de officio nihil queant dicere. Neq; ulla officii præcepta firma, ſtabilia, conjuncta naturæ tradi poſſunt, niſi aut ab iis

Platoni dicendi exercitatio, Demoſthenis Philoſophandi defuit.

Commendat officia à perſona & ſua & filii, deinde ab utilitate & communitate.

Epicureos notat.

qui ſolam, aut ab iis qui maximè honeſtatem propte
ſe dicant expetendam. Itaq; propria eſt ea præcepti
Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum
quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis, & Herilli jampriden
exploſa ſententia eſt. Qui tamen haberent jus ſuum
diſputandi de officio ſi rerum aliquem delectum re
liquiſſent, ut ad officii inventionem aditus eſſet
Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in ha
quæſtione potiſſimum Stoicos, non ut interpretes
ſed ut ſolemus, è fontibus eorum, judicio arbitrióq
noſtro, quantum, quóq; modo videbitur, hauriemus

Idem in oratione Lyſiæ notavit Socrates in Phædro Platonis.

PLacet igitur, quoniam omnis diſputatio de o
ficio futura eſt, antè definire, quid ſit officium
quod à Panætio prætermiſſum eſſe miror. Omni
enim quæ à ratione ſuſcipitur de aliqua re inſtitutio
debet à definitione proficiſci, ut intelligatur quid ſ
id, de quo diſputetur.

*Quoniam non eſt ſimplex Officii vocabulum, neq
poterat in genere definiri commodè, diviſion
explicari; duplici quidem verbis, ſed re eaden
Facit autem ex Stoicorum ſententia duo gene
officiorum: Alterum, quod perfectum voca
eſtque cum Fine boni conjunctum, neque in que
quam, præterquam in ſapientem, competit: A
rerum medium, ſive inchoatum, quod per ſe ne
bonum eſt neq; malum, ſed ad uſum aliquem vi
ſumitur: ut rectè depoſitum reddere, perfecti
officii; Depoſitum reddere, imperfecti: cum r
ctè niſi ſapiens nemo reddat, reddant autem
mul & ſtulti. Divus autem Ambroſius prio
generis eſſe putat, quæ ſecundum conſilia fiun
poſteriora, quæ ſecundum præcepta: ut bene a
miniſtrare rem, ad inchoatum officium pertinea
erogare in pauperes, ad perfectum.*

Omn

OMnis de officio duplex est quæstio. Unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus vitæ conformari possit. Superioris generis hujusmodi exempla sunt: Omniáne officia perfecta sint: Nunquid officiū aliud alio majus sit: & quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officii: nam & mediū quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, Rectum (opinor) vocemus, quod Græci κατόρθωμα· hoc autem, Commune, quod ii καθῆκον vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant: medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. *Divisio officii.*

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii capiendi deliberatio. Nam, honestúmne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit; in quo considerando sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem inquirunt, aut consultant, ad vitæ commoditatem jucunditatemque, ad facultates rerum atq; copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint juvare, & suos; conducat id necne, de quo deliberant: Quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cùm pugnare videtur cum honesto id quod videtur esse utile. Cùm enim utilitas ad se rapere, honestas contrà revocare ad se videtur; fit ut distrahatur in deliberando animus, afferátq; ancipitē curam cogitandi. Hac in divisione (cùm præterire aliquid

quid, maximum vitium in dividendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim solùm, Utrùm honestum an turpe sit, deliberari solet: sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius; itémque, duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ità quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinq; partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili; pòst de comparatione differendum.

Ex veterũ Academiæ & Stoicorum sententia, qui summum bonum à natura proficiscì putant, & hoc ipsum esse beatè vivere, secundùm naturam vivere commemorant; docet quæ semina nobis natura inseverit, quæq; adminicula addiderit: quibus accedente industriâ ac usu, ad felicitatem, quò referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, Omni animanti studium tuendi sui indidit, id quod jure naturæ est hominum cum pecudibus commune; vocaturq; κατὰ φύσιν πρῶτον, id est, *secundùm naturam primum: consequens est appetitus eorum quæ incolumitati sunt amica, fuga eorum quæ noxia: Verùm homini, quoniam non solum è corpore constat, sed etiam ex animo ut totus esse possit incolumis, ratiocinandi vim addidit: unde disciplinæ omnes, & virtutes illæ morales proficiscuntur.*

PRincipiò, Generi animantium omni est à natura tributum, ut se vitam corpúsq; tueatur declinétq; ea quæ nocitura videantur, omniáq; quæcunq; ad vivendum sint necessaria, inquirat, & paret; ut pastum, ut latibula, & alia ejusdem generis. Commune item animantium omniũ est conjunctionis appetitus procreandi causâ, & cura quædam eorum quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè interest, quòd hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum quod adest, quódq; præsens est, se accommodat,

nodat, paululum admodum ſentiens præteritum, aut
uturum: homo autem, qui rationis eſt particeps, per
quam conſequentia cernit, principia & cauſas rerum
ider, earúmq; progreſſus & quaſi anteceſſiones non
gnorat, ſimilitudines comparat, & rebus præſentibus
djungit atque annectit futuras; facilè totius vitæ
urſum videt, ad eámq; degendam præparat res
eceſſarias. Eadémque natura vi rationis homi-
em conciliat homini, & ad orationis & ad vitæ
ocietatem: ingenerátq; imprimis præcipuum quen-
am amorem in eos qui procreati ſunt: impellitq;
ut hominum cœtus & celebrari inter ſe, & ſibi obe-
ire velit; ob eáſq; cauſas ſtudeat parare ea, quæ
ſuppeditent & ad cultum & ad victum; nec ſibi ſoli,
ed conjugi, liberis, cæteriſque quos charos habeat
uerlq; debeat. Quæ cura exuſcitat etiam animos,
& majores ad rem gerendam facit. Imprimiſq; homi-
nis eſt propria, veri inquiſitio atque inveſtigatio.
Itaque cùm ſumus neceſſariis negotiis curiſq; vacui,
um avemus aliquid videre, audire, ac dicere; cogni-
ionémq; rerum aut occultarum, aut admirabilium,
ad benè beatéq; vivendum neceſſariam ducimus.
Ex quo intelligitur, quòd verum, ſimplex ſincerúmq;
ſit, id eſſe naturæ hominis aptiſſimum. Huic veri
videndi cupiditati adjuncta eſt appetitio quædam
principatûs, ut nemini parêre animus bene à natura
informatus velit, niſi præcipienti, aut docenti, aut
utilitatis causâ juſtè & legitimè imperanti; ex quo
animi magni udo exiſtit, humanarumq; rerum con-
temptio. Nec verò illa parva vis naturæ eſt ratio-
niſque, quòd unum hoc animal ſentit quid ſit ordo,
quid ſit quod deceat in factis dictiſque, qui modus.
Itaq; eorum ipſorum quæ aſpectu ſentiuntur, nul-
lum aliud animal pulchritudinem, venuſtatem, con-
venientiam partium ſentit. Quam ſimilitudinem
natura ratióq; ab oculis ad animum transferens,

multo

multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat, cavétq; nè quid indecorè effœminatéve faciat; tum in omnibus & opinionibus & factis, nè quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honestū: quod etiamsi nobilitatū non sit, tamen honestū sit, quódq; verè dicimus, etiamsi à nullo laudetur, laudabile esse naturâ. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ.

Socrates in Phæd. Plat.

Proverbium. Ἐκ τῆς ὁρᾶν τὸ ἐρᾶν γίνεσθαι

De quatuor Virtutibus, unde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Iustitia, Fortitudine, & Temperantia; ac de materia singularum.

Omnes virtutes una virtus absoluta, juxta Platon. *Prudentia in veri perspicientia sita, est fons reliquarum. Fortitudo in contemptu difficultatum. Temperantia in aquabili modo rerum omnium. Decorum, velut umbra corpus, honestatem consequitur.*

SEd omne quod honestum est, id quatuor partiū oritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solertiáq; versatur; aut in hominū societate tuenda, tribuendóq; suum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi atq; invicti magnitudine ac robore; aut in omnium quæ fiunt, quæq; dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata, & implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inventio veri; ejusque virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisq; maximè perspicit quid in re quaque verissimum sit, quisq; acutissimè & celerrimè potest & videre & explicare rationem; is prudentissimus & sapientissimus ritè haberi solet. Quocirca huic, quasi materia quam tractet & in qua versetur, subjecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parandas tuendásq; quibus

us actio vitæ continetur; ut & societas hominum conjunctióq; servetur, & animi excellentia magnitudóq; cùm in augendis opibus, utilitatibúsq; & sibi & suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis elucest. Ordo autem, & constantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, & honestatem, & decus conservabimus.

De Prudentiâ, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum quidve sequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honesti naturâ vimq; divisimus: primus ille, qui in veri cognitione consistit, maxim naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: Unum nè incognita pro cognitis habeamus, hisque temerè assentiamur: quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res, & tempus, & diligentiam: Alterum est vitium, quèd quidam nimis magnum studium, multámq; operam, in res obscuras atque difficiles conferunt, easdémq; non necessarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ curæq; ponetur, id jure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpitium audivimus, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili: quæ omnes artes in veri investigatione versantur; cujus studio à rebus agendis abduci, contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit: à qua tamen sæpe fit intermissio, multiq;

Βελτίω μὲν βραδέως, ἐπιτέλει δ' ταχέως τὰ δόξαντα. Σύμβουλός ἐστιν ὑμῖν βελτίων χρόνος. *Nazianz.*

Sulpit. Gallus exercitum Romanum falsa formidine liberavit lunaris eclipsis rationem edisserens, Liv. *lib.* 44.

multiq; dantur ad ſtudia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam acquieſcit, poteſt nos in ſtudiis cogitationis, etiam ſine opera noſtra, continere. Omnis autem cogitatio motúſq; animi aut in conſiliis capiendis de rebus honeſtis, & pertinentibus ad benè beatéq; vivendum, aut in ſtudiis ſcientiæ cognitioniſque verſatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De Juſtitia.

DE tribus autē reliquis latiſſimè patet ea ratio, quâ ſocietas hominū inter ipſos, & vitæ quaſi communitas continetur. Cujus partes duæ ſunt; Juſtitia, in qua virtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni viri nominantur; & huic conjuncta Beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed juſtitiæ primum munus eſt, ut nē cui quis noceat, niſi laceſſitus injuriâ; Deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis autem ut ſuis. Sunt autem privata nulla naturâ; ſed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti ſunt; aut lege, pactione, conditione, ſorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur; Tuſculanus, Tuſculanorum. Similiſq; eſt privatarum poſſeſſionum deſcriptio. Ex quo, quia ſuum cujuſq; ſit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuiq; obtigit, id quiſq; teneat. Eo ſi quis ſibi plus appetet, violabit jus humanæ ſocietatis. Sed quoniam (ut præclarè ſcriptum eſt à Platone) nōn nobis ſolum nati ſumus, ortûſq; noſtri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici; atque placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad uſum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ eſſe generatos, ut ipſi inter ſe aliis alii prodeſſe poſſent: in hoc Naturam debemus ducem ſequi, & communes utilitates

in

in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum operâ, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

Fides justitiæ fundamentum, ab etymologia.

FUndamentum est autem justitiæ fides, id est, dictorum conventorúmq; constantia & veritas: ex quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiosè exquirunt unde verba sint ducta, credamúsq; quia fiat quod dictum est, appellatam fidem.

Duo injustitiæ genera, ut justitiæ: & unde oriantur.

SEd injustitiæ duo genera sunt: unum eorũ qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis quibus infertur, si possint, non propulsant injuriam. Nam qui injustè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut aliquâ perturbatione incitatus, is quasi manus violenter videtur afferre socio. Qui autem non defendit nec obsistit, si potest, injuriæ; tam est in vitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deserat. Atq; illæ quidem injuriæ quæ nocendi causa de industriâ inferuntur, sæpe à metu proficiscuntur: ut cùm is qui alteri nocere cogitat, timet nè, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea quæ concupierunt: in quo vitio latissimè patet avaritia. Expetuntur autem divitiæ, cùm ad usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat ullam satis magnam pecuniam esse ei qui in republica princeps, vellet esse, * cujus fructibus exercitum alere non posset. Delectant enim magnifici

* *qui suis.*

fici apparatus, vitæq; cultus cum elegantiâ & copiâ quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens vituperanda; sed fugienda semper injuria est. Maximè autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cùm in imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quòd enim est apud Ennium, *Nulla sancta societas, nec fides regni est*: id latiùs patet. Nam quicquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerunque tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modò temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atq; humana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum Est autem in hoc genere molestum, quòd in maximis animis, splendidissimisq; ingeniis plerunq; existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quò magis cavendum est, nè quid in eo genere peccetur.

Nulla fides regni sociis. Lucan.

Injuria alia aliâ levior.

SED in omni injustitia permultum interest, utrùm perturbatione aliquâ animi, quæ plerunq; brevis est, & ad tempus; an consultò & cogitatò fiat injuria. Leviora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est.

Causas recenset, unde secundum injustitia genus oriatur.

PRætermittendæ autem defensionis, deserendique officii plures solent esse causæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentiâ, pigritiâ, inertiâ, aut suis studiis, quibusdamve occupationibus sic impediuntur, ut

ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, nè non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum; quòd in veri investigatione versentur, quódque ea, quæ pleriq; vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam dum alterum justitiæ genus assequuntur, inferendâ nè cui noceant injuriâ, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent; deserunt. Itaque eos nè ad Rempublicam accessuros quidem putat, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ità justum est, quod rectè fit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, nè facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, eásque res antè constituimus, quibus justitia continetur; facilè quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valdè amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquã Terentianus ille Chremes *Humani nihil* à se *alienum putat.* Sed tamen quia magis ea percipimus atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quàm illa quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus, aliter de illis ac de nobis judicamus: Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat injuriæ.

Lib. de repub.

In Heauton.

Τὸ διπλοῦν πιέζει, ἀλλοτρίων δ' ὐ μέλει. Pindar.

Proverbium. *Quæ dubitas, nè feceris.*

Docet

Docet officia pro circumstantiis variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maximè modis, si aut ab utilitate recedatur, aut minus utile præferatur utiliori: quin interdum præter officium esse, nimium inhærere juris apicibus.

SEd incidunt sæpe tempora, cùm ea quæ maximè videntur digna esse justo homine, eóq; quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntq; contraria: ut, non reddere depositum, etiam nè furioso facere promissum, quæq; pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non servare, sit justum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta justitiæ; primùm, ut ne cui noceatur; deinde, ut communi utilitati serviatur. Ea cùm tempore commutantur, commutatur officium: & non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod, & conventum, ut id effici sit inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset; Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interritu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sunt iis quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant quàm ipsi prosint cui promiseris. Contra officium est, majus damnum anteponi minori: ut si confitueris te cuipiam advocatū in rem præsentem esse venturum; atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere, quod dixeris: magisq; ille cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis non standum esse quis non videt quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraq; jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Tragicum exemplum. Theseus tria optaverat ab avo Neptuno: ut Minotaurum conficeret; ut sibi ad inferos daretur aditus; ut Hippolytum ulciscereiur.

In

In judicialibus officiis æquitas spectanda, non verbis inhærendum.

EXistunt etiam sæpe injuriæ calumniâ quâdam, & nimis callidâ & malitiosâ juris interpretatione. Ex quo illud, *Summum jus, summa injuria*, factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in Rep. multa peccantur: ut ille, qui, cùm triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabitur agros, quòd dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Nec noster quidem probandus si verum est Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus agri à Senatu datum, cùm ad locum veniſſet, cum utrisque separatim locutum, ut nè cupidè quid agerent, nè appeterent, atque ut regredi, quàm progredi mallent: id cùm utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit. In medio relictū quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda, à quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit, eum qui lacessiverit, injuriæ suæ pœnitere: ut & ipse nè quid tale posthac committat, & cæteri sint ad injuriam tardiores.

Ex Heautontimorumeno.

Vid. Plutarchum.

Quod in punienda injuria officium.

Hactenus de civili justitia, nunc de bellicis officiis.

Facit autem duo belli genera, quorum utrique communia sunt hæc: Ut non nisi justis de causis suscipiantur: ne inferantur nisi rebus repetitis; nisi solenniter denunciata: ut rite gerantur, ne sæviamus supra modum in victos: humanius etiam, qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam privatim præstetur, non modo in conventis solen-

nibus. Propria vero ſunt illa, ut cum hoc hoſtium genere, qui de imperio certant, humanius agamus: cum his, qui vitam noſtram petunt, ſeverius.

ATque in Rep. maximè conſervanda ſunt jura belli. Nam cùm ſint duo genera decertandi; unum per diſceptationem alterū per vim; cúmque illud proprium ſit hominis, hoc belluarum: confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. Quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſam, ut ſine injuria in pace vivatur. Partâ autem victoriâ conſervandi ſunt ii, qui non crudeles in bello nec immanes fuerunt: ut majores noſtri Tuſculanos, Æquos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem & Numantiam funditus ſuſtulerunt. Nollem Corinthum: ſed credo illos ſecutos opportunitatem loci maximè, nè poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. Meâ quidem ſententiâ, paci quæ nihil habitura ſit inſidiarum, ſemper eſt conſulendum. In quo ſi mihi obtemperatum eſſet, etſi non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla eſt, haberemus. Et cùm iis, quos vi deviceris, conſulendum eſt; tum ii, qui armis poſitis ad imperatorū fidem confugiunt, quamvis murum aries percuſſerit, recipiendi ſunt. In quo tantopere apud noſtros juſtitia culta eſt, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello in fidem recepiſſent, earum patroni eſſent, more majorum. Ac belli quidem æquitas ſanctiſſimè feciali populi Romani jure præſcripta eſt. Ex quo intelligi poteſt, nullum bellum eſſe juſtum, niſi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum antè ſit & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tyro militabat: cùm autem Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat,

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scip. Amiliano funditus everſa.

Corinthus item in Achaia à L. Mummio ſublata, quòd in Iſthmo eſſet, & ad bellum movendum opportuna.

Quod in bellis ſuſcipiendis officium.

Quanta ſacramenti militaris religio majoribus.

tabat, dimisit. Sed cùm amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento: quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat: adeò summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filiũ, in qua scripsit se audîsse eum missum factum esse à Consule, cùm in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur ut caveat, nè prælium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quòd qui proprio nomine perduellis esset is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: AUT STATUS DIES CUM HOSTE. Itemq; ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUTORITAS. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, quîcum bella geras, tam molli nomine appellari? Quanquam id nomen durius jam effecit vetustas: à peregrino enim jam recessit, & propriè in eo qui fert arma contrà, remansit. Cum verò de imperio decertatur, bellóq; quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò antè justas causas esse bellorũ. Sed ea bella quibus imperii gloria proposita est, minùs acerbè gerenda sunt. Ut enim cum civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor; cum altero certamen honoris & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui justiores, Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia est;

Ne pronepotem hujus, Viticensem intelligeres, nisi mavis ad absolutam ætatem referre.

Enninai versus.

Nec mî aurum poſco, nec mî pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes
Ferro non auro vitam cernamus utrique;
Voſne velit, an me regnare hera, quidve ferat ſors,
Virtute experiamur: & hoc ſimul accipe dictum,
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum eſt.
Dono ducite: doque volentibus cum magnis diis.

Regalis ſanè & digna Æacidarum genere ſententia. Atq; etiam, ſi quid ſinguli, temporibus adducti, hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides ſervanda: ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captivis commutandis Romam miſſus eſſet, jurâſſetq; ſe rediturum; primum, ut venit, captivos reddendos in Senatu non cenſuit; deinde, cùm retineretur à propinquis & ab amicis, ad ſupplicium redire maluit, quàm fidem hoſti datam fallere. Secundo autem Punico bello, poſt Cannenſem pugnam, quos decẽ Annibal Romam adſtrictos miſit jurejurando, ſe redituros eſſe, niſi de redimendis iis, qui capti erant, impetrâſſent: eos omnes cenſores, quoad quiſque eorum vixit qui pejerâſſent, in ærariis reliquerunt: nec minus illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat. Cùm enim Annibalis permiſſu exîſſet è caſtris, redit paulo pòſt, quòd ſe oblitũ neſcio quid diceret. Deinde egreſſus è caſtris, jurejurando ſe ſolutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid ſenſeris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum eſt juſtitiæ in hoſtem à majoribus noſtris conſtitutum. Cum à Pyrrho perfuga Senatui eſt pollicitus, ſe venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedidit: Irâ nẽ hoſtis quidem, & potentis, & bellum ultrò inferentis, cum ſcelere interitum approbavit. Ac de bellicis quidem officiis ſatis dictũ eſt. Meminerimus autem etiam

Pyrrhus rex ad Pyrrhum Achillis filium genus ſuum referebat cui Æacus proavus.

Tantaque aliquos affecerunt ignominia, ut ſtatim mortem ſibi conſciſcerent; autore Liv. decad. 2. lib. 3.

etiam adversus infirmos justitiam esse servandã. Est autem infima conditio & fortuna servorum; quibus, non malè præcipiunt qui ità jubent uti, ut mercenariis; ad operam exigendam, & justa præbenda. Cùm autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude, fiat injuria; fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque, alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum cum maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est.

Officium domini in servos.

Triplex nocendi genus: vi aperta, fraude occulta, & sub adumbrata honesti persona, quod est omnium scelestissimum.

De liberalitate, secunda justitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ videtur annectere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero. Primum, ne quid demus, quod accipienti sit nociturum; neve, quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, ne demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut iis qui nos honesta benevolentiâ prosequuntur, aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit, aut deniq; qui bene de nobis meriti; quibus & cum fœnore beneficium remetiendum. Postremo, societatis humanæ gradus, à summo fonte repetens, inter se componit, ut, quantum cuiq; debetur, tantum præstetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentissimè scripsit.

DEinceps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur: quâ quidem nihil est naturæ hominis accommodatius, sed habet multas cautiones. Videndum est enim primùm, nè obsit benignitas, & iis ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, ne major benignitas sit quàm facultates. Tum, ut pro dignitate cuique tribuatur, id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda

Quomodo dandum, quantum & quibus.

renda ſunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obſit illi cui prodeſſe velle videantur, non benefici, neq; liberales, ſed pernicioſi aſſentatores judicandi ſunt: & qui aliis nocent, ut in alios liberales ſint, in eadem ſunt injuſtitia ut ſi ipſi in ſuam rem aliena convertant. Sunt autem multi & quidem cupidi ſplendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur: Hique arbitrantur ſe beneficos in ſuos amicos viſum iri, ſi locupletent eos quâcunq; ratione. Id autem tantùm abeſt ab officio, ut nihil magis officio poſſit eſſe contrarium. Videndum eſt igitur ut eâ liberalitate utamur, quæ profit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ & C. Cæſaris pecuniarum tranſlatio à juſtis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil eſt enim liberale, quod non idem ſit juſtum. Alter erat locus cautionis, rè benignitas major eſſet, quàm facultates; quòd, qui benigniores volunt eſſe quàm res patitur, primùm in eo peccant, quòd injurioſi ſunt in proximos: quas enim copias his & ſuppeditari æquus eſt, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Ineſt autem in tali liberalitate cupiditas plerunque rapiendi, & auferendi per injuriam, ut ad largiendum ſuppetant copiæ. Videre etiam licet pleroſq; non tam naturâ liberales, quàm quadam gloriâ ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ videntur ab oſtentatione magis quàm à voluntate proficiſci. Talis autem ſimulatio vanitati eſt conjunctior, quàm aut liberalitati, aut honeſtati. Tertium eſt propoſitum, ut in beneficentia delectus eſſet dignitatis: in quo & mores ejus erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos & communitas ac ſocietas vitæ, & ad noſtras utilitates officia antè collata: quæ ut concurrant omnia, optabile eſt: ſin minus plures cauſæ majoréſq; ponderis plus habebunt.

Ut ſi, pro ac ſi; Terentius, Ut ſi eſſet frater.

Tyrannica liberalitas Cæſaris & Syllæ.

Dandum probis viris, claris, aliquo vinculo nobis conjunctis, bene meritis.

Mores

Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem spectandos, sed ad civilem virtutis imaginem

QUoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, plenéq; sapientibus, sed cum iis, in quibus præclare agitur, si sint simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat. Colendum autem esse ita quemq; maximè ut quisq; maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; modestiâ, temperantiâ, ac ipsâ, de quâ jam multa dicta sunt, justitiâ. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto nec sapiente ferventior plerunq; est: illæ verò virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

Quomodo consideranda sit Benevolentia aliorum erga nos.

DE benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimùm diligimur: Sed benevolentiam non adolescentulorum more ardore quodam amoris, sed stabilitate potiùs & constantia judicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

SInt erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est. Nullum enim officium referendâ gratiâ magis necessarium est. Quòd si ea, quæ acceperis utenda, majore mensurâ, si modò possis, jubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multò plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis protu-

Beneficia cum fœnore remetienda. Νικᾶν ἓν ἔρδοντας ἐπὶ πλεόνεσσι καθήκει.

profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cùm duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus necne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, si modo id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen inprimis, quo quisq; animo, studio, benevolentiâ fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa, temeritate quadam, sine judicio, vel modo; in omnes vel repentino quodam quasi vento impetu animi incitati: quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atq; ea, quæ judicio, consideratè, constanterque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maximè officii est, ut quisq; maximè opis indigeat, ità ei potissimùm opitulari; quod contra fit à plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiamsi ille his non eget, tamen ei potissimùm inserviunt.

Beneficia potissimum animo dantis metienda.

Non dandum ut recipias, sed ut prosis amico. Juxta illud Καὶ δόμεν ᾧ κεν φίλῳ, κ̀ μὴ δόμεν ὅς κεν μὴ φίλῳ.

In conjunctione vitæ quis ordo: ac primum de societate universali omnium mortalium.

PRimè autem societas hominū conjunctióque servabitur, si, ut quisq; erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturâ principia sint communitatis & societatis humanæ, repetendum altius videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. Ejus autem vinculū est ratio, & oratio; quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando; conciliat inter se homines, conjungitq; naturali quadam societate. Neq; ullâ re longius abfumus à natura ferarum; in quibus ineſſe fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim

Primi societatis humanæ fontes, ratio, & oratio.

enim rationis & orationis expertes. Ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est servanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & jure civili, hæc ità teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cætera sic observentur ut in Græcorum proverbio est; AMICORUM ESSE OMNIA COMMUNIA. Omnia autē communia hominū videntur ea quæ sunt generis ejusdem, quod ab Ennio positum in unâ re transferri in permultas potest.

Τὰ τῶν φίλων πάντα κοινά.

Homo qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit;
Nihilominus ut ipse luceat cum illi accenderit.

Bellissimi Ennii versus.

Unà enim ex re satis præcipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique, vel ignoto. Ex quo sunt illa communia,

Non prohibere aquam profluentem: Pati ab igne ignem capere, si quis velit: consilium fidele deliberanti dare:

Quæ omnibus absque discrimine communicanda.

quæ sunt iis utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ parvæ singulorum sunt; eorum autem qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, NIHILOMINUS UT IPSI LUCEAT; ut facultas sit, quâ in nostros simus liberales.

Gradus autē plures sunt societatis hominū. Ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, quâ maxime homines conjunguntur: interior etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia: consuetudines; præterea & familiaritates, multæque cum multis res, rationesque contractæ.

Ab illa prima communitate ad contractiores societates descendit.

Quæ communia civibus inter se.

tractæ. Arctior verò colligatio est, societas propinquorum. Ab illâ enim, immensa societas humani generis in exiguum angustumq; concluditur. Nam cùm sit hoc naturâ commune omnium animantium, ut habeat libidinem procreandi: prima societas in ipso est conjugio; proxima in liberis; deinde, una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones, pòst consobrinorum, sobrinorúmque: qui cùm unâ domo jam capi non possint, in alias domos tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & soboles, origo est Rerumpublicarum. Sanguinis autem conjunctio & benevolentia devincit charitate homines. Magnum est enim, eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cùm viri boni moribus similes sunt familiaritate conjuncti: illud enim honestũ, quod sæpe diximus, etiamsi in alio cernamus, tamen nos movet, atq; illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quanquam omnis virtus nos ad se allicit, facitq; ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur, tamen justitia & liberalitas id maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulantius, quam morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt eædémq; voluntates, in his fit, ut æquè quisq; altero delectetur, ac seipso. Efficiturque id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro citróque datis, acceptisque: quæ mutua & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firmâ devinciuntur societate. Sed cùm omnia ratione animóque lustraveris, omnium

Cognatio.

Affinitates ex conjugiis.

Amicitia virtute conciliata.

Ὁμοιοι ὁμοίοις φίλοι.

Σύμαλα μὲν δύο, ψυχὴ δὲ μία.

Hinc Ovid.

Qui duo corporibus mentibus unus erant.

societatum

ſocietatum nulla eſt gratior, nulla charior quàm ea quæ cum rep. eſt unicuiq; noſtrum. Chari ſunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: ſed omnes omnium charitates patria una complexa eſt; pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, ſi ei ſit profuturus? Quo eſt deteſtabilior iſtorum immanitas, qui lacerarunt omni ſcelere patriam, & in eâ funditùs delendâ occupati & ſunt & fuerunt. Sed ſi contentio quædam, & comparatio fiat quibus plurimum tribuendum ſit officii: principes ſunt, patria, & parentes, quorum beneficiis maximè obligati ſumus; proximi liberi, totáq; domus, quæ ſpectat in nos ſolos, neq; aliud ullum poteſt habere perfugium; deinceps bene convenientes propinqui, quibus communis etiam plerunq; fortuna eſt. Quamobrem neceſſaria vitæ præſidia debentur iis maximè, quos antè dixi. Vita autem victus quæ communis, conſilia, ſermones, cohortationes, conſolationes, interdum etiam objurgationes in amicis vigent maximè. Eſtque ea jucundiſſima amicitia, quam ſimilitudo morum conjugavit.

Patriæ debemus plurimum.

Oppetere mortem, i. e. pro patriâ mori.

Convenientes, pro concordibus.

Quid ſanguine conjunctis, quid amicis potiſſimum, debeamus.

Liberalitatis officia non ſolum ob hos gradibus ſocietatis, ſed etiam ab aliis circumſtantiis ſpectari oportere.

SEd in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuiq; maximè neceſſe ſit, & quid quiſq; nobiſcum vel ſine nobis aut poſſit conſequi, aut non poſſit. Ita non iidem erunt neceſſitudinum gradus qui & temporum, ſúntq; officia, quæ aliis magis quàm aliis debeantur: ut vicinum citiùs adjuveris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At ſi lis in judicio ſit, propinquum potiùs & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumſpicienda ſunt in omni officio: & conſuetudo, exercitatióq; capienda, ut boni ratiocinatores

Vicinis quid debeatur.

officiorum

officiorum esse possimus, & addendo deducendóque videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo quantum cuiq; debeatur intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magna laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur illa quidem ut faciamus ipsi; sed rei magnitudo usum quoq; exercitationémq; desiderat. Atq; ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodū ducatur honestum, ex quo ortum est officium; satis ferè diximus.

Quæ reliqui, &c. id est, *quantum relinquatur, deductis & additis quæ oportuit.*

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, sævitia, ambitio: ad lævam timiditas, ignavia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas, partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, denique & privata in vita: de quibus omnibus variè disserit Cicero.

Commendatio fortitudinis.

INtelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiumq; manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatóque, humanásq; res despiciente, factum sit. Itaq; in probris maximè in promptu est, si quid tale dici potest,

Exprobratio pusillanimitatis. Ex Ennio, verba Imperatoris exemplo Cloeliæ militum ignaviam increpantis.

Vos etenim juvenes, animos geritis muliebres, Illa virago viri. Et si quid est ejusmodi. *Salmaci da spolia sine sanguine & sudore.* Contraq; in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellenterq; gesta sunt, ea nescio quo modo

In hoc carmine mollitiei est exprobratio, quoniam Salmacis fons potus, viros effœminare dicitur.

quasi

quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cneius & Publius Scipiones: hinc Marcus Marcellus, innumerabilésq; alii; maximéq; ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quòd statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

Fortitudinem, si ab honesto recedat, nomen suum amittere.

SEd ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, si justitia vacat, pugnátque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modò id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est insidiis, & malitiâ, laudem est adeptus. Nihil enim honestū esse potest, quod justitiâ vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non solum, inquit, scientia, quæ est remota à justitiâ, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda; verum etiam animus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potiùs nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaq; viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices veritatis amicos, minimèque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude justitiæ. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatûs innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisq; animi magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium esse, vel

Fortitudinis definitio secundum Stoicos

Magnanimitas à justitia pendet.

Pertinacia elati animi comes.

vel potiùs ſolus eſſe. Difficile autem eſt, cùm præſtare omnibus concupieris, ſervare æquitatem quæ eſt juſtitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut nemo diſceptatione vinci ſe, nec ullo publico legitimo jure patiantur. Exiſtúntq; in repub. plerunq; largitores, & factioſi, ut opes quàm maximas conſequantur, & ſint vi potiùs ſuperiores, quàm juſtitiâ pares. Sed quò difficilius, hoc præclarius. Nullum enim eſt tempus, quod juſtitia vacare debeat. Fortes igitur & magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui propulſant injuriam. Vera autem & ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quod maxime Natura ſequitur, in factis poſitum non in gloria, judicat, principemq; ſe eſſe mavult quàm videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non eſt habendus. Facillime autem ad res injuſtas impellitur, ut cuiſq; eſt altiſſimo animo & gloriæ cupido. Quo locus eſt ſanè lubricus, quòd vix invenitur, qui laboribus ſuſceptis, periculiſq; aditis non, quaſi mercedem rerum geſtarum, deſideret gloriam.

Χαλεπὰ τὰ καλά. Proverbium Socratis,

Difficilia quæ pulchra.

Qui gloriæ ſpe pericula ſuſcipit, ambitioſus, non fortis.

Lubricus i. e. anceps, & periculoſus.

Vera magnanimitas duabus in rebus potiſſimum ſita: in contemnendis tum proſperis tum adverſis, & in arduis rebus gerendis.

OMninò fortis animus & magnus duabus rebus maximè cernitur: quarũ una in rerum externarum deſpicientiâ ponitur, cùm perſuaſum ſit nihil hominem, niſi quod honeſtum decorúmq; ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nullique neq; homini, neq; perturbatione animi, nec fortunæ ſuccumbere. Altera eſt res, ut cùm ità ſis affectus animo, ut ſuprà dixi, res geras magnas illas quidem & maximè utiles, ſed vehementer arduas, plenáſq; laborũ & periculorũ cùm vitæ, tum multarum rerum quæ ad vitam pertinent. Harum rerum

rum duarum ſplendor omnis & amplitudo eſt, addo etiam utilitatem, in poſteriore: cauſa autem & ratio efficiens magnos viros, eſt in priore. In eo enim eſt illud, quod excellentes animos & humana contemnentes facit. Id autem ipſum cernitur in duobus, ſi & ſolum id quod honeſtū ſit, bonum judices, & ab omni animi perturbatione liber ſis. Nam & ea, quæ eximia pleriſq; & præclara videntur, parva ducere, éaq; ratione ſtabili firmâq; contemnere, fortis animi, magniq; ducendum eſt. Et ea quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita fortunâq; verſantur, ità ferre, ut nihil à ſtatu naturæ diſcedas, nihil à dignitate ſapientis, robuſti animi eſt, magnæq; conſtantiæ. Non eſt autem conſentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui invictum ſe à labore præſtiterit, vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda ſunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim eſt tam anguſti animi tamq; parvi, quàm amare divitias: Nihil honeſtius magnificentiúſq; quàm pecuniam contemnere, ſi non habeas; ſi habeas, ad beneficentiam liberalitatémq; conferre. Cavenda eſt etiam gloriæ cupiditas, ut ſuprà dixi: Eripit enim libertatē, pro qua magnanimis viris omnis debet eſſe contentio. Nec verò Imperia expetenda, ac potiùs non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundiâ; ut tranquillitas adſit & ſecuritas, quæ afferat cùm conſtantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatē expetentes, à negotiis publicis ſe removerunt, ad otiumque perfugerunt. In his & nobiliſſimi Philoſophi, longéque principes, & quidam homines ſeveri, & graves, nec populi, nec principum mores ferre

Turpius à voluptate vinci, quam à dolore.

Humilis animi, mirari divitias. Æquabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

ferre potuerunt: vixeruntq; nonnulli in agris delectati re suâ familiari. His idem propositum
Ut ne, pro ne, fuit quod regibus, ut ne qua re egerent, nè cui parêrent, libertate uterentur; cujus proprium est, sic vivere ut velis. Quare cùm hoc commune sit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint, & suo & parvo. In quo quidem neutrorum omnino con-
uti Plato. temnenda est sententia. Sed & facilior & tutior & minus aliis gravis aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinémque aptior, eorum, qui se ad rempub. & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis forsitan concedendum sit rempublicam non capessentibus, qui excellenti ingenio doctrinæ sese dediderunt; & iis qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliquâ graviore causâ impediti, à repub. recesserunt, cum ejus administrandæ potestatem aliis, laudémq; concederent. Quibus autem talis nulla
uti Scipio. sit causa, si despicere se dicunt ea, quæ pleriq; admirantur, imperia, & magistratus; iis non modo non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum judicium in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores, & molestias, tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrariis parùm sibi constent; voluptatem severissime contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamiâ: atq; ea quidem non satis con-
Non satis constanter, id est, *alibi contemnunt, alibi minime.* stanter. Sed iis, qui habent à natura adjumenta rerum gerendarum, abjectâ omni cunctatione, adipiscendi magistratus sunt; & gerenda respublica est. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus

bus autem rempub. nihilo minùs quàm philoſophis, haud ſcio an magis etiam, & magnificentia, & deſpicientia adhibenda ſit rerum humanarū, quam ſæpe dico, & tranquillitas animi atque ſecuritas, ſi quidem nec anxii futuri ſunt, & cum gravitate conſtantiáque victuri. Quæ eò faciliora ſunt philoſophis, quò minùs patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat; & quò minùs multis rebus egent; & quia ſiquid adverſi eveniat, tam graviter cadere non poſſunt. Quocirca non ſine cauſâ majores motus animorum concitantur, majoráq; efficienda rempub. gerentibus, quàm quietis; quò magis his & magnitudo animi eſt adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendā autem qui accedit, caveat, nè id modò conſideret, quàm illa res honeſta ſit: ſed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipſo conſiderandum eſt, nè aut temerè deſperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem: in omnibus autem negotiis priuſquam aggrediare, adhibenda eſt præparatio diligens.

Majora viribus aggredi, temeritatis eſt: quæ poſſis in his tibi diffidere, ignaviæ.

Longe fortius eſſe civilibus in rebus quàm bellicis antecellere, multis argumentis docet: nonnihilque de ſe.

SEd cum pleriq; arbitrentur res bellicas majores eſſe, quam urbanas, minuenda eſt hæc opinio. Multi enī bella ſæpe quæſiverunt propter gloriæ cupiditatem: atq; id in magnis animis ingeniiſq; plerunq; contingit: eóque magis ſi ſunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorū gerendorum. Verè autem ſi volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores clariorésque quàm bellicæ. Quamvis enim Themiſtocles jure laudetur, et ſit ejus nomen quàm Solonis illuſtrius, citetúrque Salamis clariſſimæ teſtis victoriæ, quæ anteponatur conſilio Solonis ei, quo primùm conſtituit Areopagitas: non minùs præclarum hoc, quàm illud judicandum eſt. Il-

Themiſtocles Athenienſium imperator apud Salaminam inſulam Xerxem prælio vicit. Solon. Salaminius dedit leges maxime ſalutares.

Lycurg. legumlator Pausaniæ ac Lysandro, ducibus, multis victoriis nobilibus, antefertur. M. Scaurus eloquentia & jurisscientia commendatus, & Q. Catulus in rebus civilibus floruerunt; Marius & Pompeius belli gloriâ. Scipio Æmilianus Numantiam sustulit. Scipio Nasica, Tiber. Gracchum pernicioſas leges ferentem privatus occidit. Hic est invidiosus ille versiculus, quo Cicero gloriatus est, se in toga Catilinariam conjurationem oppressisse. Ter triumphavit Pompeius de Afris, & iterum de Hispanis, tertiò de Mithridate.

lud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati. Hoc consilio leges Athenienſium, hoc majorum institutа servantur. Et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: ab illo verum est adjutum esse Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio Senatûs ejus, qui à Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausaniâ Lysandróque dicere: quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniis dilatum putatur; tamen nè minima quidem ex parte Lycurgi legibus & disciplinæ conferendi sunt: Quinetiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque cùm versaremur in republicâ Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur: Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis & vir, & imperator, in excindenda Numantia reip. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica privatus, cùm Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non solùm ex domestica est ratione; attingit enim & bellicam, quoniam vi, manúque confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimũ est, in quo me solere ab improbis & invidis invadi audio: *Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.*

Ut enim alios omittam, nobis rempublicam gubernantibus, nónne togæ arma cessêre? Neq; enim in repub. periculum fuit gravius unquam, nec majus odium. Ità consiliis, diligentiâque nostrâ celeriter de manibus audacissimorum civiũ delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut

diceret,

diceret, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse nisi meo in Remp. beneficio ubi triumpharet, effet habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: In quibus plus etiam quàm in his operæ studiique ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso magnificóq; quærimus, animi efficitur non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendū est, ut obedire consilio rationique possit in exsequendis negotiis, & in labore tolerando. Honestum autem id quod exquirimus, totum est positum in animi curâ & cogitatione: quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reipub. præsunt, quàm qui bella gerunt. Itaque eorum consilo sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata, ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum; in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo. Sed cavendum, ne id bellandi magis fugâ, quàm utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ità suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita videatur. Fortis verò animi & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantē de gradu dejici, ut dicitur; sed præsentis animi uti consilio nec à ratione discedere: quanquā hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantò ante constituere, quid accidere possit in utramq; partem; & quid agendum sit, cùm quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit Non putâram: Hæc sunt opera magni animi & excelsi, & prudentiâ consilióque fidentis. Temerè autem in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & belluarū simile est: sed cum tempus est, necessitásq; postulat, dècertandum manu est, & mors servituti turpitudiniq; anteponenda.

M. Cato ſicut quam triduo ſecum è Carthagine tulerat, in ſenatu oſtensâ perſuaſit ut tertium bellum Punicum ſuſciperetur, quo etiam everſa eſt Carthago: qui cùm inſequenti anno mortuus eſſet, tamen valuit & ſepulti autoritas contra Naſicam, nè everteretur ſuadentem. Turpe eſt dicere Non putâram, *Scipionis apophthegma:*

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

DE evertendis autem, diripiendisq; urbibus valdè illud considerandum est, nè quid temerè, ne quid crudeliter fiat; idq; est viri magnanimi, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conservare, in omni fortunâ recta atq; honesta retinere.

Non sæviendum in victos. Multitudini parcendum.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

UT enim sunt (quemadmodum suprà dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus & splendidiora & majora videantur. Nunquam omnino periculi fugâ committendum est, ut imbelles timidiq; videamur. Sed fugiendū etiā illud, ne offeramus nos periculis sine causâ: quo nihil potest esse stultius. Quapropter in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leviter curant, gravioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. Quarè, in tranquillo tempestatem adversam optare, dementis est; subvenire autem tempestati quâvis ratione sapientis: eóq; magis, si plus adipiscare re explicatâ boni, quàm addubitatâ mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipub. Itemq; alii de vitâ, alii de gloriâ benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia; dimicaréq; paratius de honore & gloriâ, quàm de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modò pecuniā, sed vitam etiam profundere pro patriâ parati essent; iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, nè repub. quidem postulante: ut Callicratides, qui cùm Lacedæmoniorum dux

Magnanimus non nisi idonea de causa pericula suscipit. Bellissima metaphora. Quæres potius periclitanda.

Callicratides Lacedæmoniorum dux, ab officio magnanimi recessit, qui classis, quam privatæ gloriæ jacturam facere maluerit: historia est apud Xenophontem, primo Paralip.

dux fuisset Peloponnesiaco bello, multáq; fecisset egregiè, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis removendam, nec cum Athenienſibus dimicandum, putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illâ amissâ, aliâ parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atq; hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris: fuit illa pestifera, quâ, cùm Cleombrotus invidiam timens temerè cum Epaminondâ conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Qu. Fabius Maximus melius! de quo Ennius.

Cleombrotus Lacedæmonius ab Epaminonda Thebanorum duce victus, magnâ suorum clade. Fabius cunctator: historia notissima. Fortis est falsam infamiam contemnere.

Unus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etiamsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

OMnino qui reipub. præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant; Unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: Alterum, ut totum corpus reipub. curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic ratio reipub. ad utilitatē eorum, qui commissi sunt, non ad eorū, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusq; videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostrâ rep. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia; quæ gravis & fortis civis, & in repub. dignus principatu fugiet atque oderit, tradétq; se totum reipublicæ neq; opes aut potentiam consectabitur, totamq; eam

Magnanimi est publica commoda suis anteponere. Magistratus æquus omnibus, & partium studio vacuus. Optimum optimatem dicit. Fortis ut non recusat invidiam in loco, ita nec temere arcessit.

sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium aut invidiam quenquam vocabit: omninóque ità justitiæ honestatique adhæresçet, ut, dum eam conservet, quemvis graviter offendat, mortemque oppetat potius quàm deserat illa quæ dixi.

De Honoribus vehementer contendere, contra officium esse magnanimi.

MIserrima est omnino ambitio, honorúmq; contentio; de quâ præclarè apud eundē est Platonem: Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potiùs remp. administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimùm gubernaret. Idémq; præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contrà ferant; non eos, qui suo judicio tueri rempub. velint: qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Civilis dissensio inter P. Scipionem & Q. Metellum.

Iram moderari, proprium fortitudinis.

NEC verò audiendi sunt, qui graviter irascendum inimicis putant, idque magnanimi & fortis viri esse censent. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementiâ. In liberis verò populis, & in juris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & lenitudo animi quæ dicitur: nè si irascamur, aut intempestivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen ità probanda est mansuetudo atque causâ severitas, clementia, ut adhibeatur reipublicæ sine quâ administrari civitas non potest.

Morositas contra officium fortitudinis.

In animadvertendo maximè ab ira temperandum.

OMnis autem & animadversio, & castigatio contumeliâ vacare debet, neq; ad ejus qui punit

punit aliquem aut verbis castigat, sed ad reipublicæ utilitatem referri. Cavendum est etiam nè major pœna quàm culpa sit; & nè iisdem de causis alii plectantur, alii nè appellentur quidem. Prohibenda autem maximè est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parum, quæ placet peripateticis; & rectè placet, modò nè laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à naturâ datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est; optandúmq; ut ii qui præsunt reipublicæ, legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundiâ, sed æquitate ducuntur.

Horatius, *Virtus est medium vitiorum & utrinque reductum.*

Stoici affectibus vacare, Peripatetici moderari sapientem volunt.

Magnanimi est, neque secundis insolescere, neque dejici adversis.

ATque etiã in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamq; magnopere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas immoderatè ferre, levitatis est. Præclaráque est æquabilitas in omni vitâ, & idem semper vultus, eademque frons; ut de Socrate, itémq; de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, & gloriâ superatum à filio; facilitate verò, & humanitate vidéo superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit; ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quanto superiores simus, tanto nos submissius geramus. Panætius quidem Africani auditorem & familiarem suum solitum ait dicere: Sicut equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exsultantes, domitoribus tradere solent, ut his facilioribus possint uti: sic homines secundis rebus effrænatos, sibique præsidentes, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perspicerent re-

Africani apophthegma.

Præsidere, i. e. *nimium fidere*,

ruto humanarum imbecillitatem, varietatemq; fortunæ. Atque etiam in secundis rebus maximè est utendum consilio amicorum, hisq; major etiam quàm antè tribuenda est autoritas: iisque temporibus cavendum est, nè assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos finamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus.

Magnanimus assentationes non recipit.

Officia magnanimi in otio honesto.

ILlud autem sic est judicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab iis qui rempublicam regant; quòd eorum administratio latissime pateat, ad plurimósq; pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seréq; suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos, & eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re suâ familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neq; excludentes ab ejus usu suos; potiúsque & amicis impertientes, & reipublicæ, si quando usus esset. Quæ primùm bene parta sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso; tum, quàm plurimis, modò dignis, sé utilem præbeat; deinde, augeatur ratione, diligentiâ, parsimoniâ; nec libidini potiùs, luxuriæque, quàm liberalitati & beneficentiæ pateat. Hæc præscripta servantem, licet magnificè & graviter animoséque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amicé.

Uti Pomponius.

TEM-

TEMPERANTIA.

Quartus Officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat cupiditatum, earum duntaxat, quæ circa gulæ & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet & quando oportet. Hujus est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer pædagogo. Inidem oritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omneq vitæ officium cohonestet, divinitus tradit Cicero.

SEquitur ut de unâ reliquâ parte honestatis dicendum sit: in quâ verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latinè *decorum* potest: Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum: & quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit Honesti & Decori, facilius intelligi, quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet, cùm antegressa est honestas. *Decorum honesti comes.*

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est; & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale quod in una quapiam parte reluceat, potissimum tamen in temperantia.

ITaque non solùm in hâc parte honestatis, de quâ hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, appareat. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas, considerate, omnique in re quid sit veri, videre & tueri decet: *Decorum in prudentia.*

cet: contráque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quam delirare & mente captum esse.

Decorum justitiæ.

Et justa omnia decora sunt: injusta contrà, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animóque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrà, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: & ità pertinet, ut non recondita quâdam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari: sicut venustas & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine; sic hoc de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur.

Decorum ab honestate non separatur.

Decorum quotuplex sit.

Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit homines excellentiæ in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat.

Decorum generale quid sit.

Decorum speciale quid sit.

Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definimus, ut id decorum esse velint, quod ità naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio & temperantia appareat, cum specie quadam liberali.

Liberali, i. e. *honesti.*

Hæc ità intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quâque personâ dignum est, & fit & dicitur; ut si Æacus, aut Minos diceret,

Horatius, *Reddere personæ scit convenientia cuique.*

Oderint, dum metuant, aut
Natis sepulchrum ipse est parens;

indecorum videretur, quòd eos fuisse justos accepimus. At Attio dicente, plausus excitantur: est enim

enim digna perſonâ oratio. Sed poetæ, quid quemque deceat, ex perſonâ judicabunt: nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura, magnâ cum excellentiâ, præſtantiâque animantium reliquorũ. Quocirca poetæ in magnâ varietate perſonarum etiam vitioſis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cùm à naturâ, conſtantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ ſint; cúmque eadem natura doceat non negligere, quem ad modum nos adverſus homines geramus: efficitur, ut illud, quod ad omnem honeſtatem pertinet, decorum, quàm latè ſuſum ſit, appareat; & hoc, quod ſpectatur in unoquoq; genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis aptâ compoſitione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipſo, quod inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt: ſic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum quibuſcum vivitur, ordine, & conſtantiâ, & moderatione dictorum omnium atq; factorum. Adhibenda eſt igitur quædam reverentia adverſus homines, & optimi cujuſque, & reliquorum. Nam negligere, quid de ſe quiſque ſentiat, non ſolùm arrogantis eſt, ſed etiam omnino diſſoluti. Eſt autem quod differat, in omni ratione habenda, inter juſtitiam & verecundiam. Juſtitiæ partes ſunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maximè perſpicitur vis decori. His igitur expoſitis, quale ſit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum poetarum honeſtis ac turpibus commune.

Decorum in ordine, conſtantia, & modo, ſitum.

Violamus injuria, offendimus immodeſtia.

Decorum ſecundum naturam eſſe, & cum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere

OFficium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet vim, quæ deducit ad convenientiam conſervationemque Naturæ: quam ſi ſequemur ducem, nunquam aberrabimus: ſequemúrque & id quod acutum & perſpicax naturâ eſt, & id quod ad hominum conſociationem accom-

accommodatum, & id quod vehemens atq; forte. Sed maxima vis decori in hac ineſt parte, de quâ diſputamus. Neq; enim ſolùm corporis, qui ad naturam apti ſunt, ſed multò etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati ſunt.

Fontem omnis eſſe modeſtiæ, ut appetitus pareat rationi: At hunc ipſum putat Ambroſius, omnium officiorum primarium eſſe fontem.

Duplex eſt enim vis animorum atq; naturæ: Una pars in appetitu poſita eſt, quæ eſt ὁρμὴ Græcè, quæ hominẽ huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum fugiendumq; ſit. Ita fit, ut ratio præſit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentia; nec verò agere quicquam, cujus non poſſis cauſam probabilem reddere: hæc eſt enim ferè deſcriptio officii. Efficiendum autem eſt, ut appetitus rationi obediant, eámq; neq; propter temeritatem præcurrant, nec propter pigritiam aut ignaviam deſerant: ſintq; tranquilli, atq; omni perturbatione animi careant: ex quo elucebit omnis conſtantia, omniſq; moderatio: Nam qui appetitus longius evagantur, & tanquam exultantes ſive cupiendo, ſive fugiendo, non ſatis à ratione retinentur, hi ſine dubio finem & modum tranſeunt. Relinquunt enim, & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui ſunt ſubjecti lege naturæ; à quibus non modò animi perturbantur, ſed etiam corpora. Licet ora ipſa cernere iratorum, aut eorum qui aut libidine aliqua, aut metu commoti ſunt, aut voluptate nimia geſtiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, ſtatuſq; mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) Appetitus omnes contrahendos, ſedandóſque, excitandamq; eſſe animadver-

Ὁρμὴν, quam in libris de finibus appetitionem vocat, unde oriuntur πάθη, id eſt, perturbationes. Sic in libris de finibus Cato, Officium, quod ita factum eſt, ut ejus facti probabilis ratio reddi poſſit.

Indecorum & in corpore à perturbationibus.

versionem & diligentiam, ut nè quid temerè ac fortuitò, inconsideratè negligentérq; agamus. Neque enim ità generati à naturâ sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potius, & ad quædam studia graviora atq; majora. Ludo autem & joco, uti illis quidem licet, sed sicut somno & quietibus cæteris, tum cum gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum & facetū esse debet. Ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen luceat.

Gravitas & urbanitas quatenus adhibenda. Licentia non omnis aliena ab honestate.

De scurrilitate, & facetia.

DUplex omnino est jocandi genus: unū illiberale, petulans, flagitiosū, obscœnū; alterū elegans, urbanum, ingeniosum, facetum: Quo genere non modò Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam Philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multáque multorum facetè dicta; ut ea quæ à sene Catone sunt collecta quæ vocantur ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio, ingenui & illiberalis joci. Alter est, si tempore fit ac remisso animo, homine libero dignus; alter, nè libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas.

Et honesti lusûs modum esse quendam.

LUdendi etiam est quidam modus retinendus, ut nè nimis omnia profundamus, elatiq; voluptate, in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem, & campus noster, & studia venandi, honesta exemplа ludendi,

Suppeditant, i. e. *subministrant.*

Animi delectatio ab honestis studiis petenda: corporis voluptas, quia pecorina fit, aut planè rejicienda, aut quàm parcissimè adhibenda.

Sed

SED pertinet ad omnem officii quæstionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquisque bestiis antecedat. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eámq; feruntur omni impetu. Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit; videndiq; & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam, si quis est paulò ad voluptates propensior, modò nè sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulò erectior quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam.

Voluptas homine indigna.

Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantiâ, eámque contemni & rejici oportere; sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaq; victus cultúsque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit naturæ excellentia & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuriâ, delicatè ac molliter vivere; quámque honestum, parcè, continenter, severè, sobriè.

Animadverte, lector, ordinem: primum ostendit quid decorum secundum naturam cum pecoribus communem: deinde quid secundum hominis præstantiam: deinde quid deceat uniuscujusq; personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel judicio assumptam.

INtelligendum etiam est, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus quâ antecellimus bestiis; à quâ omne honestum decorumque trahitur, & ex quâ ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ propriè singulis est attributa: Ut enim in corporibus

magnæ

magnæ dissimilitudines sunt; alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere; itemq; in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem: sic & in animis existunt etiam majores varietates. Erat in L. Crasso & in L. Philippo multus lepos, major etiam, magisque de industria in C. Cæsare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro & in Marco Druso odolescente singularis severitas, in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festiviq; sermonis, atq; in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contrà Pythagoram & Periclem summam autoritatem consecutos sine ulla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pœnorum; ex nostris ducibus Q. Maximū, accepimus facilè celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem Athenienſem, & Phæreum Jasonem cæteris anteponunt: In primisq; versutum & callidum factum Solonis, qui, quò & tutior vita ejus esset, & plus aliquando reip. prodesset, furere se simulavit. Sunt his alii multùm dispares, simplices & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itemq; alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum quod velint, consequantur: ut Syllam & M. Crassum videbimus. Quo in genere versutissimum & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus; contráq; Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. Itemq; in sermonibus alium quidem videmus, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itémque & Q. Mutio Numantino vidimus. Audivi & ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica:

Varietas ingeniorum à natura.

contráque

contráq; patrem ejus, illum qui Tiberii Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: nec non Xenocratem quidem severissimum philosophorum, ob eámq; rem ipsam magnum clarúmq; fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ morúmq; minimè tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda sunt sua cuiq; non vitiosa, sed tamen propria, quò facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra naturam universam nihil contendamus: eâ tamen conservatâ, propriam naturam sequamur. Ut etiamsi sint alia graviora atq; meliora, tamen nos studia nostra naturæ regulâ metiamur. Neq; enim attinet repugnare naturæ, nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: Ideò, quia nihil decet invitâ (ut aiunt) Minervâ, id est, adversante & repugnante naturâ: Omnino si quicquam est decorum, nihil est profectò magis, quàm æquabilitas universæ vitæ, tum singularum actionum: quam conservare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, nè (ut quidam) Græca verba inculcantes, jure optimo irrideamur: sic in actiones, omnémq; vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. Atq; hæc defferentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eâdem causâ non debeat. Non enim aliâ in causa M. Cato fuit, aliâ cæteri qui se in Africa Cæsari tradiderunt: Atqui, cæteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent; propterea quod eorum vita lenior, & mores fuerunt faciliores: Catoni autem cùm incredibilem tribuisset natura gravitatem, eámq; ipse perpetuâ constantiâ roborasset semperq; in proposito susceptoque consilio permansisset; moriendum potiùs quam Tyranni vultus aspici-

Non frustra cum natura pugnandum. Horat. Tu nil invita dices faciéve Minerva: *Ut apud Lucilium à Mutio ridetur Albutius: χαῖρε Tite.*

Cato Utic. sibi mortem consciviit.

aſpiciendum fuit. Quàm multà paſſus eſt Ulyſſes in illo errore diuturno, cùm & mulieribus (ſi Circe & Calipſo mulieres appellandæ ſunt) inſerviret, & in omni ſermone omnibus affabilē & jucundum ſe eſſe vellet! Domini verò etiam contumelias ſervorum ancillarúmq; pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) millies oppetere mortem, quàm illa perpeti maluiſſet. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quiſque habeat ſui, idque moderari; nec velle experiri, quàm ſe aliena deceant. Id enim maximè quemque decet, quod eſt cujuſq; ſuum maximé. Suum igitur quiſque noſcat ingenium, acrémq; ſe & vitiorum, & bonorum ſuorum judicem præbeat: nè ſcenici plus quàm nos videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti ſunt, Epigonos, Medeámque; qui geſtu, Menalippā, Glytemneſtrā, ſemper Rupilius (quem ego memini) Antiopam; non ſæpe Æſopus Ajacē. Ergo hiſtrio hoc videbit in ſcenâ, non videbit ſapiens in vita? Ad quas igitur res aptiſſimi erimꝰ, in iis potiſſimùm elaborabimus. Sin aliquādo neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, ſi non decorè, at quàm minimùm indecorè facere poſſimus. Nec tam eſt enitendum, ut bona quæ nobis data non ſunt, ſequamur, quàm ut vitia fugiamus.

Circe ſolis filia, Calypſo nympha, quarum hoſpitio Ulyſſes aliquamdiu uſus eſt, ut procos uxoris perderet.

Scenici, i. e. hiſtriones à ſcena.

Epigoni, clamoſa tragœdia de Thebis captis. Medea nota.

Decorum ab iis, quæ nobis fortuna attribuit, quæve nobis judicio ipſi adſcivimus.

AC duabus iis perſonis, quas ſuprà dixi, tertia adjungitur, quam caſus aliquis, vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobiſmet ipſis judicio noſtro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eáque quæ ſunt his contraria, in caſu

sita, temporibus gubernantur. Ipsi autem quam personam gerere velimus, à nostrâ voluntate proficiscitur. Itaq; se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant; ipsarúmq; virtutum in aliâ alius mavult excellere. Quorum verò patres aut majores in aliquâ gloriâ præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis studeant excellere: ut Q. Mutius, P. filius, in jure civili; Pauli filius, Africanus, in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentiâ cumulavit bellicâ gloriam. Quod idem fecit Timotheus, Cononis filius; qui, cùm belli laude non inferior fuisset quàm pater, ad eam laudem doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omissâ imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximéque in eo plerunq; elaborant ii, qui magna sibi proponunt, obscuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cùm quærimus quid deceat, complecti animo & cogitatione debemus.

Alii alia studia sequuntur.

Filii ut plurimùm parentum suorum studia sequuntur.

Timotheus etiam orator, Isocratis discipulus. Conon, inclytus dux Athenienſium.

Conſtituendum genus vitæ, & inſtitutum.

INprimis autem constituendū est, quos nos & quales esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omniū difficillima. Ineunte enim adolescentiâ, cui inest maxima imbecillitas consilii, tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maximè adamavit: Itaque antè implicatur aliquo certo genere, cursúq; vivendi, quàm potuit, quod optimum esset, judicare. Nam, quòd Herculem Prodicus dicit, (ut est apud Xenophontem) cùm primùm pubesceret (quod tempus à naturâ ad deligendum, quam quisq; viam vivendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum multúmq; dubitâsse, cùm duas cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis, utram ingre-

Prodici ſophiſtæ de Hercule fabula perquam feſtiva refertur apud Xenophontem libro ſecundo Memorab.

ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis satu edito, potuit fortasse contingere; nobis non itē qui imitamur quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutáque impellimur. Plerunque autem parentum præceptis imbuti, ad eorū consuetudinem morémque deducimur. Alii multitudinis judicio feruntur; quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maximè exoptant. Nonnulli autem, sive felicitate quâdam, sive bonitate naturæ, sive parentum disciplinâ, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem maximè rarum genus est eorū, qui aut excellente ingenii magnitudine, aut præclarâ eruditione atque doctrinâ, aut utrâque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimùm vitæ cursum sequi vellent. In quâ deliberatione, ad suam cujusq; naturam consilium est omne revocandum. Nam cùm in omnibus quæ aguntur, ex eo modo, quo quisq; natus est (ut suprà dictum est) quid deceat exquirimus: tum in totâ vitâ constituendâ multò est ejus rei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationē, quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriusq; omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ, sed naturæ magis: multò enim & firmior est, & constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortalis, cum immortali naturâ pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maximè decet, nisi fortè se errâsse intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorúmq; mutatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adjuvabunt, facilius commodiúsq; faciemus; sin minùs, sensim erit pedetentimq; facienda: ut amicitias,

Quò modo commutandum vitæ genus.

quæ minùs delectant & minùs probentur, magis decere censent sapientes, sensim dissuere, quàm repentè præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse majores: primùm illud exceptum sit, nè vitia sint imitanda; deinde, si natura non ferat ut quædam imitari possint: Ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptaverat, propter infirmitatem valetudinis, non tam potuit patri similis esse, quàm illè fuerat sui. Si igitur non poterit sive causas defensitare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam; quò minùs ab eo id, quod decet, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerúmque gestarum: cui dedecori esse, nefas & vitium judicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliáque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hâc distinctione dicendum est.

Alia ætas alia officia postulat.

Adolescentis officium.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

EST igitur adolescentis, majores natu vereri, ex hisque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio atque autoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda & regenda prudentiâ est. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendaque in labore, patientiâque & animi & corporis; ut eorum & in bellicis, & civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cùm relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu interesse velint.

Senectutem

Senectutem quæ deceant maximè.

SEnibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, & maximè rempub. consilio & prudentiâ quàm plurimùm adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quàm nè languori se, dissidiæq; dedat. Luxuria verò cùm omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est: quòd & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. *Senis officium.* *Turpis res deformosa senectus: Luxuriosa turpior; Libidinosa turpissima.*

Magistratûs personam quæ deceant.

ACnè illud quidem alienū est, de magistratuum, de privatorū, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Est igitur propriū munus Magistratûs intelligere, se gerere personam civitatis, deberéq; ejus dignitatem & decus sustinere, servare leges, jura describere, & ea fidei suæ commissa meminisse. Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere; neq; submissum & abjectum, neq; se efferentem; tum in republicâ ea velle, quæ tranquilla & honesta sint. Talem enim & sentire, & bonum civem dicere solemus: Peregrini autem & incolæ officiū est nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, miniméq; in alienâ esse repub. curiosum. Ità ferè officia reperientur, cùm quæretur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerendâ, consilióq; capiendo, servare constantiam. *Magistratûs officium.* *Privati officium.* *Peregrini officium.*

Decorum à statu motuque corporis.

SED quoniam decorum illud in omnibus factis & dictis, in corporis denique motu & statu

cernitur; idque positum est in tribus rebus fo
mositate, ordine, ornatu ad actionem apto
difficilius ad eloquendum, sed satis erit intell
gi. In his autem tribus continetur cura etiam i
la, ut probemur ab iis, cum quibus & apud qu
vivamus. His quoq; de rebus pauca dicantur.

*Quasdam corporis partes indecorè ostendi: r
item quasdam inhonestè vel fieri palàm, vel
pertè nominari.*

PRincipiò, corporis nostri magnā natura ip
videtur habuisse rationem, quæ formam n
stram, reliquámq; figuram, in quâ esset speci
honesta, eam posuit in promptu: Quæ aute
partes corporis ad naturæ necessitatem datæ,
spectum essent deformem habituræ atq; turpe
eas contexit atq; abdidit. Hanc naturæ tam di
gentem frabricam imitata est hominum ver
cundia. Quæ enim natura occultavit, eadem or
nes, qui sanâ mente sunt, removent ab oculis: i
siq; necessitati dant operam ut quàm occultis
mè pareant: quarúmq; partium corporis us
sunt necessarii, eas neq; partes neq; earum us
suis nominibus appellant: quódq; facere turp
non est, modò occultè, id dicere obscœnum e
Itaq; nec aperta actio rerum illarum petulant
vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò auc
endi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici pe
Cynici, qui reprehendunt & irridentes, quòd
quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicam
illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appell
mus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari,
turpe est, sed dicitur non obscœnè; liberis da
operam, re honestum est, nomine obscœnu
Pluraq; in eam sententiam ab eisdem contra
recundiam disputantur. Nos autem naturam
quamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa o
lorum auriumq; approbatione, fugiamus. Stat
incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manu
mo

Cynici & veteres Stoici nihil dictu putabant obscœnum, quod factu turpe non esset.

motus, teneant illud decorum. Quibus in rebus duo ſunt maximè fugienda: nè quid effœminatum, aut molle; & nè quid durum, aut ruſticum ſit. Nec verò hiſtrionibus oratoribúſque concedendum eſt ut iis hæc apta ſint, nobis diſſoluta: Scenicorum quidem mos tantam habet à vetere diſciplinâ verecundiam, ut in ſcena ſine ſubligaculo prodeat nemo. Verentur enim, nè, ſi quo caſu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aſpiciantur non decorè. Noſtro quidem more cum parentibus puberes filii, cum ſoceris generi non lavantur. Retinenda eſt igitur hujus generis verecundia, præſertim naturâ ipſa magiſtra & duce.

Geſtus neque mollis neque ruſticus.

Exemplum verecundiæ à ſcena petitum.

Exemplum Romanæ verecundiæ.

Quæ forma virum, quæ fœminâ deceat; & quatenus utraq; colenda: quis item geſtus, quis motus decorus.

CUM autem pulchritudinis duo genera ſint quorũ in altero venuſtas ſit, in altero dignitas: venuſtatem muliebrem dicere debemus, dignitatem virilem. Ergo & à forma removeatur omnis viro non dignus ornatus: & huic ſimile vitium in geſtu motúq; caveatur. Nam & Palæſtrici motus ſæpe ſunt odioſiores, & Hiſtrionum nulli geſtus ineptiis non vacant, & in utroq; genere quæ ſunt recta & ſimplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda eſt, color exercitationibus corporis. Adhibenda eſt præterea munditia, non odioſa, neque exquiſita nimis; tantùm quæ fugiat agreſtem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio eſt habenda veſtitûs: in quo, ſicut in pleriſque rebus mediocritas optima eſt. Cavendum eſt autem, nè aut tarditatibus utamur in greſſu mollioribus, ut pomparum ferculis ſimiles eſſe videamur; aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates; quæ cùm fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur; ex quibus magna ſignificatio fit, non adeſſe conſtan-

Dignitas, virorum; Venuſtas, mulierum.

Forma & Veſtitus. Munditia media inter elegantiam viniſam, & agreſtem negligentiam. Inceſſus moderatus.

Pomparum, in quibus ſacra & ſimulacra lentiſſimo inceſſu circumferuntur.

ſtantiam. Sed multò etiam magis elaborandum eſt, nè animi motus à naturâ recedant: quod aſſequemur, ſi cavebimus, ne in perturbationes atque exanimationes incidamus; & ſi attentos animos ad decóri conſervationem tenebimus. Motus autem animorum duplices ſunt; alteri cogitationis, alteri appetitûs. Cogitatio in vero exquirendo maximè verſatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum eſt igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas utamur: appetitum rationi obedientem præbeamus.

Animi motus duplices; Cogitatio, Appetitus.

Duplex orationis genus; rhetoricum & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis eſt, eáq; duplex; altera contentionis, altera ſermonis. Contentio diſceptationibus tribuatur judiciorum, concionum, ſenatûs; Sermo in circulis, diſputationibus, congreſſionibus familiarium verſetur; perſequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum ſunt multa, nulla ſermonis: quanquam haud ſcio, an poſſint hæc quoque eſſe. Sed diſcentium ſtudiis inveniuntur magiſtri: huic autem qui ſtudeant ſunt nulli. rhetorum turbâ referta omnia. Quanquam quæ verborum ſententiarúmque præcepta ſunt, eadem ad ſermonem pertinebunt. Sed cùm oratio nis indicem vocem habeamus; in voce autem duo ſequamur, ut clara ſit, ut ſuavis: utrum quomnino à naturâ petendum eſt: verum, alterum exercitatio augebit; alterum imitatio preſtoquentium & leniter. Quid fuit in Catulis, u eos exquiſito judicio putares uti literarum quanquam erant literati: ſed & alii. Hi autem optimè uti linguâ Latinâ putabantur. Sonus dulcis; literæ neque expreſſæ, neq; oppreſſæ aut obſcurũ eſſet, aut nimis putidũ. Sine contentione, vox nec languens, nec canora. Uberior ratio. Craſſi, nec minùs facetæ; ſed bene loqué

Catulus pater & filius, de quibus in Putidum, i. e. odioſum & affectatum.

de Catulis opinio non minor. Sale verò condîtus & facetiis Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vincerent. In omnibus igitur his elaborandum est, si, in omni re quid deceat, exquirimus

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

SIT igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis, minimeq; pertinax: insit in eo lepos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cùm reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac videat imprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, lepôrem. Imprimis providear, nè sermo vitiũ aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet evenire, cùm studiosè de absentibus, detrahendi causâ, aut per ridiculum, aut severè, maledice, contumelioséq; dicitur. Habentur autem plerunq; sermones, aut de domesticis negotiis, aut de rep. aut de artium studiis, & doctrinâ. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperis, ad hæc revocetur oratio. Sed utcunq; aderunt res (neq; enim omnes iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ità sit definendi modus. Sed quoniam in omni vitâ rectissimè præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios rationi non obtemperantes: sic ejusmodi moribus sermo debet vacare, nè aut ira existat, aut cupiditas aliqua aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximèque cavendum est, ut eos, quibũ cum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquã incidunt necessariæ; in quibus utendum est fortasse & vocis contentione majore

Sermo familiaris sit nec acerbus, nec pertinax, nec insulsus, nec immodicus, nec obtrectatorius.

Instituatur de rebus honestis: Nec vagus sit, nec inæqualis.

Nec concitatior, nec contumeliosus in amicos.

Objurgatio quatenus adhibenda.

majore & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam est, ut nè ea facere videamur irati: sed ut ad urendum & secandum medici, sic nos ad hoc genus castigandi rarò, invitiq; veniamus: nec unquam nisi necessariò, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil considerate potest. Magnâ autem ex parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjunctâ, ut severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atq; etiam illud ipsum quod acerbitatis habet objurgatio, significādum est, ipsius causâ, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiamsi nobis indigna audiamus, tamen gravitatē retinere, iracundiā repellere. Quæ enim cum aliquâ perturbatione fiunt, ea constanter fieri non possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

Ne tum quidem referendum maledictum, cum male audiverimus. Inlecora, jactantia Thrasonica.

In ædificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certè) dicendum est etiam, qualem hominis honorati & principis domum deceat esse, cujus finis est usus: ad quem accommodata est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illâ familiâ Consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cùm vulgò viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus intulit: hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solùm retulit, sed ignominiam etiam & calamitatem. Omnia est enim

Ignominiam à consulatu repulsus; calamitatem quòd repetundarum reus.

dignitas,

dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda. Nec domo dominus, ſed domino domus honeſtanda eſt. Et, ut in cæteris habenda ratio noſtri ſolum, ſed etiam aliorum: ſic in domo clari hominis, in quam & hoſpites multi recipiendi ſunt, & admittenda hominum cujuſq; generis multitudo, adhibenda eſt cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino ſæpe fit, ſi eſt in ea ſolitudo; & maximè, ſi aliquando alio domino ſolita eſt frequentari: odioſum eſt enim, cùm à prætereuntibus dicitur: --- *O domus Antiqua, (heu!) quàm domino dominaris diſpari!* Quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cavendum eſt etiam (præſertim ſi ipſe ædifices) nè extra modum ſumptu & magnificentiâ prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo eſt: Studioſè enim pleriq; (præſertim in hâc parte) facta principum imitantur: ut L. Lucilli, ſummi viri, virtutem quis? at quàm multi villarum magnificentiâ imitati ſunt! Quarum quidem certè eſt adhibendus modus, ad mediocritatémq; revocandus; eadémq; mediocritas * ad omnem uſum cultúmque vitæ referenda eſt. Sed hæc hactenus.

Domus Optimatum, neque auguſtæ, neque veſtæ. E poeta quopiam ſumptus verſiculus videtur. Antiquam autem nobilem dixit, & auguſtam.

* Ad communem uſum.

Tria omni in vita ſervandum.

IN omni autem actione ſuſcipiendâ, tria ſunt tenenda. Primùm, ut appetitus rationi pareat: quo nihil eſt ad officia conſervanda accommodatius. Deinde, ut animadvertatur, quanta illa res ſit, quam efficere velimus; néve major, néve minor cura & opera ſuſcipiatur, quàm cauſa poſtulet. Tertium eſt, ut caveamus, nè ea quæ pertinent ad liberalem ſpeciem & dignitatem, immoderata ſint. Modus autem eſt optimus, decus ipſum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longiùs. Horum autem trium præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare rationi.

Tria in omni actione ſuſcipienda tenenda ſunt.

De-

Decorum à loco & tempore.

DEinceps de ordine rerum & temporum opportunitate, dicendum est: hâc autem scientiâ continetur ea quâ Græci εὐταξίαν nominant, non hæc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest: sed illa est εὐταξία, in quâ intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerū quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaq; videtur eadem vis ordinis & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis. Locum autem, actionis; opportunitatem, temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græcè εὐκαιρία, Latinè appellatur occasio. Sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur, ita ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendū temporum. Sed potest esse eadem prudentiæ definitio, de quâ principio diximus. Hoc autem loco de moderatione & temperantiâ, & harū similibus virtutibus quærimus. Itaq; quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt: quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

εὐταξία, quæ eadem modestia, quid sit.

Ordo quid sit.

εὐκαιρία, quæ Latinè opportunitas, quid sit. καιρός, occasio. εὔκαιρος, opportunus. ἄκαιρος, importunus.

Quid, quo loco ac tempore deceat, dedeceatque.

TAlis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione constanti, sic in vitâ sint omnia apta, & inter se convenientia. Turpe est enim valdéque vitiosum, in re severâ convivio dignum, aut delicatū aliquem inferre sermonem. Bene Pericles: Cùm haberet collegam in præturâ Sophoclem poetam, hique de communi officio convenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissétque Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait, At enim

Indecorum, aut in re seria nugari, aut in re jocosa serium esse.

enim prætorem, Sophocle, decet non solùm manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atque hoc idem Sophoclis, si in athletarum approbati one dixisset, justâ reprehensione caruisset. Tanta vis est loci & temporis, ut si quis cùm causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut siquid aliud attentiùs cogitet non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur insciticâ temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cantet, aut siqua est alia magna perversitas, facilè apparent, nec magnopere admonitionem & præcepta desiderant; quæ autem parva videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab iis est diligentiùs declinandū. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulùm discrepent, tamen id à scientè animadverti solet: Sic videndum est in vitâ, nè fortè quid discrepet vel multò etiam magis, quo major & melior actionū quàm sonorū concentus est. Itaq; ut in fidibus musicorū aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes judices esse volumus, animadvertere & q; vitiorum, magna intelligemus sæpe ex parvis. Ex oculorū obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mœstitiâ; ex hilaritate; ex risu, ex locutione, ex reticentiâ; ex contentione vocis, ex submissione; ex cæteris similibus facilè judicabimus, quid eorū aptè fiat, quid ab officio naturâq; discrepet. Quo in genere non est incommodū, quale quódq; eorum sit, ex aliis judicare: ut si quid dedecet in aliis, vitemus & ipsi. Fit enī, nescio quomodo, ut magis in aliis cernamus, quàm in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaq; facillimè corriguntur illi in discendo quorum vitia imitantur, emendandi causâ, magistri. Nec verò alienū est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam usu peritos, &, quid his de unoquoque officii

Athletæ, qui virtutis exercendæ gratia certant.

Harmonia, ut in fidibus, ita & in vita. Ne minimis rebus oporteat à loco ac tempore dissentire.

ficii genere plactat, exquirere. Major enim pars eò ferè deferri solet, quò à natura ipsâ deducitur. In quibus videndum est, non modò, quid quisque loquatur, sed etiam quid quisq; sentiat; atque etiam quâ de causâ quisq; sentiat. Ut enim pictores, & ii qui signa fabricantur, & verò etiã poetæ, suum quisque opus à vulgo considerari vult, ut si quid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur; hique & secum, & cum aliis quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non facienda, & * imitanda & corrigenda sunt. Quæ verò more aguntur, & institutis civilibus, de iis nihil est præcipiendum: Illa enim ipsa præcepta sunt. Nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem consuetudinémque civilem fecerint, locutive sunt, idem sibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum verò ratio tota est ejicienda. Est enim inimica verecundiæ, sine quâ nihil rectè esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perfecta in rebus honestis atque magnis est, bene de republicâ sentientes, ac bene meritos aut merentes, aliquo honore aut imperio affectos, observare & colere debemus; tribuere etiam multum senectuti; cedere iis, qui magistratum habebunt, habere delectum civis & peregrini; in ipso quoque peregrino, privatimne an publicè venerit. Ad summam, ne agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem & consociationem colere, tueri & servare debemus.

Id. de Apelle refert Plinius: de Marone idem literis proditum.

* mutanda.

Socrates reus factus quod Atheniensium institutis contemneret.

Horatius, *Omnis Aristippum decuit color. Cynicorum institutum, quoniam abhorret ab humana verecundia, rejiciendum.*

Quid erga quamque personam deceat.

Quæ artes, & qui quæstus sordidi: qui contrà liberales.

JAm de artificiis & quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc ferè accepimus. Primum improbantur illi quæstus, qui in odia homi-

hominum incurrunt: ut portitorum.* ut fœneratorum. Illiberales autem & sordidi quæstus mercenariorum, omnium̃que, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus quod statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur: Nec verò quicquam est turpius vanitate. Opificésque omnes in sordidâ arte versantur: Nec verò quicquam ingenuum potest habere officina; minimé̃q; artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum; cetarii, lanii, coqui, sartores, piscatores, ut ait Terentius: adde his, si placet, unguentarios, saltatores, totúmque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est; Sin magna & copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda: Atque etiam, si satiata quæstu vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros possessionésq; contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agriculturâ melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De quâ quoniam in Catone majore satis multa diximus, illinc assumes quæ ad hunc locum pertinebunt.

* Et. *Auctoramentum*, id est, *præmium*, aut *obligatio*. *Circulatores*. Opificina. *Ex Eunucho*. *Artes honestæ*, *Medicina*, *Architectura*, *Doctrina rerum honestarum*. *Mercatura copiosa, citra vanitatem*. *Ex alto*, id est, *mari*. *Laus agriculturæ*.

De duobus honestis utrum honestius.

SED ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: Qui locus à Panætio est prætermissus. Nam

cùm

cùm omnis honestus manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæc in deligendo officio sæpe inter se comparentur necesse est. Placet ergò aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea quæ ex cognitione ducantur: Idq; hoc argumento confirmari potest: Quòd si contigerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis ducetur, quamvis omnia quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret & contempletur, tamen si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat è vitâ. Princépsq; omniũ virtutũ est illa sapientia, quã σοφίαν Græci vocant: prudentiam enim, quam, Gr. φρόνησιν dicunt, aliam quandã intelligimus quæ est rerum expetendarum fugiendarúmq; scientia. Illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarũ atq; humanarum scientia: in quâ continetur deorũ & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. Ea si maxima est, (ut est certè) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximũ. Etenim cognitio, contemplatióque naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea verò actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda est: atq; id optimus quisque re ipsâ ostendit & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspiciendâ cognoscendaq; rerum naturâ, ut, si ei tractanti contemplantiq; res cognitioni dignissimas subitò sit allatum periculum discrimenque patriæ, cui subvenire opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiamsi dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur: Atq; hoc idem in parentis, in amici re, aut in periculo fece-

Sapientia, rerum intelligibilium; Prudentia, rerum agendarum.

rit.

rit. Quibus rebus intelligitur, ſtudiis officiiſque ſcientiæ præponenda eſſe officia juſtitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem, qua nihil homini debet eſſe antiquius. Atq; illi, quorū ſtudia vitáq; omnis in rerū cognitione verſata eſt, tamen ab augendis hominū utilitatibus, & commodis non receſſerunt. Nam & erudierunt multos, quò meliores cives, utilioréſq; in rebus & ſuis, & publicis eſſent; ut Thebanum Epaminondā Lyſias Pythagoreus, Syracuſium Dionem Plato, multiq; multos: Nóſq; ipſi, quicquid ad rempub. attulimus, (ſi modò aliquid attulimus) à doctoribus atque doctrinâ inſtructi ad eam, & ornati acceſſimus. Neque ſolùm vivi atque præſentes, ſtudioſos diſcendi erudiunt atque docent: ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis literarū aſſequuntur. Nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam reipub. pertineret; ut otiū ſuum ad noſtrū negotiū contuliſſe videantur. Ità illi ipſi doctrinæ ſtudiis, & ſapientiæ dediti, ad hominū utilitatem, ſuam ſapientiam, prudentiam, intelligentiámq; potiſſimùm conferunt. Ob eam etiam causā eloqui copioſè, modò prudenter, melius eſt, quàm vel acutiſſimè ſine eloquētia cogitare: quòd cogitatio in ſe ipſa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuſcū communitate junCti ſumus. Atque, ut apum examina non fingendorum favorum cauſa congregantur; ſed cùm congregabilia naturâ ſint, fingunt favos: ſic homines, ac multò etiam magis, naturâ congregati adhibent agendi cogitandíque ſolertiam. Itaq; niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominib⁹ tuendis, i. e. ex ſocietate generis humani, attingat rerū cognitionē, ſolivaga cognitio, & jejuna videatur. Itémq; magnitudo animi, remotâ cōmunitate, conjūctionéq; humanâ, feritas ſit quædā & immanitas. Ita fit, ut vincant cognitionis ſtudiū

Antiquius, id eſt, *charius.*

Epaminondas dux Thebanus à Lyſia Tarentino, philoſopho Pythagoreo, philoſophiæ præceptis inſtitutus; Dion Siracuſanus, à Platone.

Eloquentia ad communitatis commoda utilior, quam contemplatio.

Communitatem magis ſecundum naturam hominis eſſe, quam cognoſcendi cupiditatem: ideò enim diſcimus, ut ſocietatem adjuvemus; non ideo conjungimur, ut cognoſcamus; idque acutiſſima metaphora docet.

consociatio hominum, atque communitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdam; Propter necessitatem vitæ, (quòd ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere non possemus) idcirco istam esse cum hominibus communitatem, & societatem: quòd si omnia nobis, quæ ad victum cultúmq; pertinent, quasi virgulâ divinâ, ut aiunt, suppeditarentur; tum optimo quisq; ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione & scientiâ collocaret. Non est itá. Nam & solitudinem fugeret, & socium studii quæreret: tum docere, tum discere vellet; tum audire, tum dicere. Ergo omne officiū, quod ad conjunctionem hominum & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientiâ continetur.

Virgula divina, id est, citra nostram operam: proverbiale.

Justitiáne, an temperantia potior.

Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est apta naturæ sit etiam moderationi modestiæq; semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ità fœda, partim ità flagitiosa, ut ea nè conservandæ quidem patriæ causâ sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ità tetra quædam ità obscœna, ut dictu quoq; videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquam reipub. causa; nec respub quidem pro se suscipi volet. Sed hoc commodiùs se res habet, quod non potest accidere tempus, ut interfit reipub. quicquam illorum facere sapientem. Quare, hoc quidem effectū sit; in officiis deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim cognitionem prudentiámque sequetur considerata actio: ità fit, ut considerate agere pluris sit quàm cogitare prudenter. Atq; hæc quidem hactenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quid cuique sit præponendum, videre. In ipsâ

Ne justum quidem quod non idem decorum.

Ex ipsius justitiæ officiis aliud alio honestius.

ipsâ autem communitate sunt gradus officiorū, ex quibus quid cuique præstet intelligi possit: ut prima diis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solùm id homines solere dubitare, Honestúmne an turpe sit, sed etiam, Duobus propositis, utrum honestius. Hic locus à Panætio est (ut suprà dixi) prætermissus. Sed jam ad reliqua pergamus.

Gradus officiorum.
Dii primùm.
2. *Patria.*
3. *Parentes.*
4. *Pupilli nobis crediti.*
5. *Clientes.*
6. *Hospites.*
7. *Cognati.*
8. *Affines.*

De his apud Gellium, lib. 5 cap. 13.

M. T. CICERONIS
DE OFFICIIS Lib. *II.*

Argumentum per *D. Erasmum Roterod.*

Superiore libro duas propositæ initio divisionis partes absolvit, Quid honestum, quid contra; & in honestis, utrum honestius. In hoc de alteris duabus promittit, quid utile, quid inutile; tum inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum: deinde inconstantiæ reprehensionem deprecatur, quòd à civili vita, quam sæpe prætulerat, nunc ad otium studiorum se convertit: tum cur, ad Philosophiam potius, quàm aliud studiorum genus: postremò, cur Academicus de officiis præcipiat, rationem reddit.

QUemadmodū officia dūcerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem; ad opes, ad copias: in quo tum quæri dixi, quid utile quid inutile; tum ex utilibus quid utilius, aut quid maximè utile. De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac de judicio meo

Propositio argumenti totius hujus libri.

meo dixero. Quanquam enim libri noſtri complures non modò ad legendi, ſed etiam ad ſcribendi ſtudium excitaverunt: tamen interdum vereor, nè quibuſdam bonis viris philoſophiæ nomen ſit inviſum, mirentúrque in eâ tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu reſpub. per eos * regebatur, quibus ſe ipſa commiſerat, omnes meas curas cogitationéſq; in eam conferebam. Cùm autem dominatu unius omnia tenerentur, neque eſſet uſquam conſilio aut autoritati locus; ſocios denique tuendæ reipub. ſummos viros amiſiſſem: nec me angoribus dedidi, quibus eſſem confectus niſi iis reſtitiſſem; nec rurſum indignis homine docto voluptatibus. Atq; utinam reſpub. ſtetiſſet quo cœperat ſtatu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm evertendarum cupidos incidiſſet, primùm enim, ut ſtante repub. facere ſolebamus, in agendo plus quàm in ſcribendo, operæ poneremus: deinde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed Actiones noſtras mandaremus, ut ſæpe fecimus. Cùm autem reſpub. in quâ omnis mea cura, cogitatio opera poni ſolebat, nulla eſſet omnino, illæ ſcilicet literæ conticuerunt forenſes, & ſenatoriæ. Nihil autem agere cùm animus non poſſet; in iis ſtudiis ab initio verſatus ætatis, exiſtimavi honeſtiſſimè moleſtias deponi poſſe, ſi me ad philoſophiã retuliſſem. Cui cùm multum, adoleſcens, diſcendi causâ, temporis tribuiſſem; poſteaquã honoribus inſervire cœpi, méque totum reipub. tradidi, tantum erat philoſophiæ loci quantum ſuperfuerat * ab amicorum & reipub. temporibus: id autem omne conſumebatur in legendo; ſcribendi otiũ non erat. Maximis igitur in malis hoc tantùm boni aſſecuti videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec ſatis erant nota noſtris, & erant cognitione digniſſima. Quid eſt enim, per deos, optabilius ſapien-

* Gerebatur. *Cæſaris tyrannidem notat. Socios, Catonem, Milonem.*

In agendo, id eſt, *in dicendo.*

Forenſes in judiciis, ſenatoriæ in conſultationibus.

* amicorum & reipub. temporis.

ſapientia? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, philoſophi nominantur: nec quicquā aliud eſt philoſophia, ſi interpretari velis, quàm ſtudium ſapientiæ. Sapientia autem eſt (ut à veteribus philoſophis definitū eſt) rerū divinarum & humanarum, cauſarúmq; quibus hæ res continentur, ſcientia: cujus ſtudium qui vituperat; haud ſanè intelligo quidnam ſit, quod laudandū putet. Nam ſive oblectatio quæritur animi, requiéſq; curarū; quæ conferri cum eorum ſtudiis poteſt, qui ſemper aliquid acquirunt, quod ſpectet & valeat ad bene beatéq; vivendum; ſive ratio conſtantiæ virtutiſq; quæritur; aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, per quam eas aſſequamur: nullā verò dicere maximarū rerum artem eſſe, cùm minimarū ſine arte nulla ſit, hominum eſt parùm conſideratè loquentium, atq; in maximis rebus errantiū. Si autē eſt aliqua diſciplina virtutis; ubi ea quæretur, cùm ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? Sed hæc cùm ad philoſophiam cohortamur, accuratiùs ſolent diputari: quod alio quidē libro fecimus. Hoc autē tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur orbati reipub. muneribus ad hoc nos ſtudium potiſſimùm contuliſſemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis & eruditis, quærentibus; Satiſne conſtanter facere videamur: qui, cùm præcipi nihil poſſe dicamus, tamē & aliis de rebus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tēpore præcepta officii perſequamur. Quibus vellem fatis cognita eſſet noſtra ſententia. Non enim ſumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam, quid ſequatur. Quæ enim eſſet iſta mēs? vel quæ vita potiùs, non ſolùm diſputandi, ſed etiam vivendi ratione ſublatâ? Nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta eſſe dicunt; ſic, ab his diſſentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia eſſe dicimus. Quid eſt ergò

Laus philoſophiæ.

Definitio Philoſophiæ.

* *In Hortenſio: qui deſideratur neque ſolus.*

Id quod erat Pyrrhoniorum omni de re ambigentium.

quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi, quæ contrà, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitantem fugere temeritatem, quæ à sapientiâ dissidet plurimùm? Contra autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utrâque parte causarum esset facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbritor, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissimâ nobilissimâque philosophiâ, Cratippo autore, versaris, iis simillimo qui ista præclara pepererunt; tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

Utilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate undecunque parta: sed eam, quæ cum honesto sit conjuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

QUinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarū duæ ad decus honestatēmq; pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi judiciū, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur: Honestatis pars perfecta est; quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est quod Utile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de viâ, sensimque eò deducta est, ut honestatem ab utilitate secerneret, & constitueret Honestum esse aliquid, quod utile non esset; & Utile, quod non honestum: qua nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri. Summâ quidem autoritate philosophi, severè sanè, atque honestè, hæc tria genera confusa, cogitatione distinguunt. Quicquid enim justum sit, id utile etiam esse censent; itémque quod honestum, * id esse justum. Ex quo efficitur, ut quicquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parùm * prospici-

Confusa, i. e. *inseparabilia re, Cogitatione*, i. e. *ratione distinguunt.*
* idem
* perspiciunt.

ſpiciunt; hi ſæpe verſutos homines & callidos admirantes, eorum malitiam, ſapientiam judicant. Quorum error eripiendus eſt, omniſque opinio ad eam * ſpem traducenda, ut honeſtis conſiliis, juſtiſq; factis, non fraude & malitiâ, ſe intelligant ea, quæ velint, conſequi poſſe. * ſpeciem.

Oſtendit quæ quaque ex re commoda aut incommoda capiantur; quæ Græci εὐχρηστήματα & δυσχρηστήματα nominant: colligitque, quicquid eſt ferè in vita commodi aut incommodi, id homini ab homine naſci.

QUæ ergò ad vitam hominū tuendam pertinent, partim ſunt inanimata; ut aurū, argentum, ut ea quæ gignuntur è terrâ; & alius ejuſdem generis: partim * animata, quæ habent ſuos impetus, & rerū appetitus. Eorum autem, alia rationis expertia ſunt, alia ratione utentia. Expertes rationis ſunt equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum * operâ efficitur aliquid ad hominum uſum atq; vitam. Ratione autē utentium duo genera ponuntur: unum deorū, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet, & ſanctitas. Proximè autem & ſecundum deos, homines hominibus maximè utiles eſſe poſſunt. Earúmq; item rerū, quæ noceant & obſint, eadē diviſio eſt. Sed quia deos nocere non putant; his exceptis, homines hominibus plurimùm obeſſe, vel prodeſſe arbitrantur: Ea enim ipſa quæ inanimata diximus, pleraque ſunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, niſi manus & ars acceſſiſſent, nec his ſine hominum adminiſtratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio & conſervatio, ſine operâ hominum, ulla eſſe potuiſſet. Jam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, * animalia. * opere. *Dii ſemper benefici piis.* *Homini ab homine plurimum vel commodi vel incommodi.* *Artes ad uſum vitæ excogitatæ.*

quibus egeremus invectio, certè nulla esset, nisi his munerib⁹ homines fungerentur. Eâdémq; ratione nec lapides è terrâ exciderentur ad usum nostrum necessarii; nec ferrum, aurum, æs, argentū, effoderentur penitùs abdita, sine hominū labore & manu. Tecta verò, quibus & frigorū vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea iis subveniri (si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent) nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarū, derivationes fluminū, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, port⁹ manu factos; quæ unde sine hominū opere habere possemus? Ex quibus omnibus, multisq; aliis perspicuū est, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu atq; opere capere potuisse. Qui deniq; ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? Nam, & qui principes inveniendi fuerunt quem ex quâq; belluâ usum habere possemus, homines certè fuerunt: nec hoc tempore, sine hominū operâ, aut pascere * eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus. Ab eis deniq; & ea quæ nocent, interficiūtur; & quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artiū multitudinē, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim ægris subveniret? quæ esset oblectatio valentiū, qui victus aut cultus, nisi tā multæ nobis artes * ministrarentur? quibus rebus exculta hominum vita, tantùm distitit à victu & cultu bestiarum. Urbes verò sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari nec frequentari. Ex quo leges moresq; constituti, tum juris æqua descriptio, certáq; vivendi disciplina; per quas bene beatéque vivitur. Quas res & mansuetudo animo-

* equos.

* ministraret. *Distitit*, id est, *distare cœpit*; *aut lege*, distat.

animorum conſecuta, & verecundia eſt: eſſe-
ctúmq; eſt, ut eſſet vita munitior, atq; ut dando,
& accipiendo, permutandiſq; facultatibus &
commodis, nullà re egeremus. Longiores hoc loco
ſumus quàm neceſſe eſt. Quis enī eſt, cui non per-
ſpicua ſint illa, quæ pluribus verbis à Panætio
cōmemorantur, Neminē neq; ducē in bello, nec
principē domi, magnas res & ſalutares ſine homi-
nū ſtudiis gerere potuiſſe? Cōmemoratur ab eo
Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alex-
ander; quos negat ſine adjumentis hominū tan-
tas res efficere potuiſſe. Utitur in re non dubiâ
teſtibus non neceſſariis. Atq; ut magnas utilita-
tes adipiſcimur conſpiratione hominum, atque
conſenſu: ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ
non homini ab homine naſcatur. Eſt Dicæarchi
liber, De interitu hominum, Peripatetici magni,
& copioſi: qui collectis cæteris cauſis, eluvionis,
peſtilentiæ, vaſtitatis belluarum etiam repenti-
næ multitudinis, quarum impetu docet quædam
hominum genera eſſe conſumpta: deinde com-
parat, quantò plures deleti ſint homines homi-
num impetu, id eſt, bellis aut ſeditionibus, quàm
omni reliquâ calamitate. Cum igitur hic locus
nihil habeat dubitationis quin homines plurimùm
hominibus & proſint & obſint; propriu-
um hoc ſtatuo eſſe virtutis conciliare ſibi ani-
mos hominum, & ad uſus ſuos adjungere. Itaq;
quæ in rebus inanimis, quæq; in uſu & tractati-
one belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam,
artibus ea tribuuntur operoſis: Hominum au-
tem ſtudia ad amplificationem noſtrarum rerum
prompta ac parata, virorum præſtantium ſapien-
tiâ & virtute excitantur. Etenī virtus fere omnis
in tribus rebus vertitur: quarum una eſt in per-
ſpiciendo, quid in quâq; re verum ſincerúmq;
ſit, quid conſentaneū cuique, quid conſequens, ex
quo quæq; gignantur, quæ cujuſque rei ſit cauſa.

Themiſtocles, Pericles, duces Athenienſes: Cyrus, Perſarum tyrannus: Ageſilaus, Lacedæmoniorum dux: Alexander, Macedonum rex.

Alterum

Πάθη tum morbus, tum perturbationes, tum affectiones, nonnulli passiones verterunt.

Alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitionésque, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi. Tertium, iis quibuscū congregamur, uti moderate & scienter; quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulatáq; habemus: per eos deniq; si quid importetur nobis incommodi, propulsemus; ulciscamúrq, eos, qui nocere nobis conati sunt; tantàq; pœna afficiamus, quantam æquitas humani áíque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eáq; tenemus, dicemus; neque ità multò pòst: Sed pauca antè dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in utramq; partem, vel ad res secundas, vel adversas, quis ignorat? Nam & cùm prospero flatu ejus utimur, ad optatos exitus pervehimur; & cùm reflavit, afflig mur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet: primùm ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariora. At verò interitus exercituum, ut proximè trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri; invidiæ præ ea multitudinis, atq; *ab eis bene meritorum sæpe civium expulsiones, calamitates, fugæ; rursúsq; secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus & studiis neutrā in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quónam modo hominum studia ad utilitates nostras alicere atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur; ità fortassis etiam brevior videbitur.

Trium Pompeii in Thes. Petrei in Hisp. filiorum Pomp.

Expulsus Canullus. Phocion damnatus. Cessit invidiæ Scipio.

* ob eas.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiā magistratu dignum putent, eique parēre velint.

QUæcunq; igitur homines homini tribuunt ad eum augendū, atq; honestandū; aut benevolen-

volentiæ gratiâ faciunt, cùm aliquâ de causâ quempiam diligunt: aut honoris, ſi cujus virtutem ſuſpiciunt, & ſi quem dignum fortunâ quàm ampliſſimâ putant: aut cui fidem habent, & bene rebus ſuis conſulere arbitrantur: aut cujus opes metuunt: aut contrà, à quibus aliquid expectant; ut cùm reges, populusve homines largitiones aliquas proponunt; aut poſtremò, pretio, aut mercede ducuntur; quæ ſordidiſſima quidem eſt ratio, & inquinatiſſima, & iis qui eâ tenentur, & illis qui ad eam confugere conantur. Malè enim ſe res habet, cùm quod virtute effici debet, id tentatur pecuniâ. Sed quoniam nonnunquam hoc ſubſidium neceſſarium eſt, quemadmodum ſit utendum eo, dicemus, ſi priùs iis de rebus quæ virtuti propriores ſunt dixerimus. Atque etiam ſubjiciunt ſe homines imperio alterius, & poteſtati, pluribus de cauſis. Ducuntur enim aut benevolentiâ; aut beneficiorum magnitudine; aut dignitatis præſtantiâ; aut ſpe, ſibi id utile futurum; aut metu, ne vi parêre cogantur; aut ſpe largitionis promiſſioniſq; capti; aut poſtremò (ut ſæpe in noſtrâ republicâ videmus) mercede conducti.

Mercenarius bonos turpiſſimus.

Utiliſſimum iis, qui cum imperio ſunt, ab omnibus amari: metui, tum turpe, tum minimè tutum.

RErum autem omnium nec aptius eſt quicquā ad opes tuendas ac tenendas, quàm diligi; nec alienius, quàm timeri. Præclarè enim Ennius, **Quem metuunt, oderunt: Quem quiſque odit, periiſſe expetit.** Multorum autem odiis nullas opes poſſe obſiſtere, ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum. Nec verò hujus tyranni ſolùm, quem armis oppreſſa pertulit civitas, interitus declarat, quantum odium hominū valeat ad peſtem: ſed reliquorum ſimiles exitus tyrannorum; quorum haud ferè quiſquā interitum ſimilē effugit. Malus enim cuſtos diuturnitatis metus:

Amor civium tutela magiſtratuum, odium peſtis.

Cæſaris tyranni interitus.

Malus diuturnitatis cuſtos metus.

tus: contráq; benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sævitia, ut horis in famulos, si aliter teneri non possunt: qui verò in liberâ civitate ità se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus, quamvis tremefacta libertas; emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt, intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solùm sed etiam ad opes, & potentiam valet plurimùm, id amplectamur; ut metus absit, charitas retineatur: Ità facillimè, quæ volumus, & privatis in rebus, & in repub. consequemur. Etenim qui se metui volent, à quibus metuuntur eosdem metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illũ Dionysium? quo cruciatu timoris angi solitum, qui, cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum? quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cùm uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens barbarum & eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Threiciis, districto gladio jubebat anteire; præmittebátq; de stipatoribus suis, qui prescrutarentur arculas mulieb res, &, nè quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fideliorem & barbarum, & *stigmaticũ putaret, quàm conjugẽ! Nec eum fefellit opinio; ab eâ est enim ipse propter pellicatûs suspicionem interfectus. Nec verò ulla vis imperii tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cujus est præter cæteros nobilitata crudelitas; qui non ex insidiis interiit, ut is, quẽ modò dixi, Alexandrum non à paucis, ut hic noster: sed in quem universa Agrigentinorum multitudo impetum fecit.

Dionysius, Syracusarum tyrannus. Alexander Pheræus.

Apud Thraces, frons stigmatibus compuncta, nobilitatis erat insigne: apud alios, servi fugacis indicium.

* stigmatium.

Nobilitata adeo, ut etiam in proverbium abierit. Phalaridis imperium. *Cæsar.*

Quid

Quid Macedones? Nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios injustè imperantes, nonne repentè omnes ferè socii deseruerunt, spectatores q; se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re, quàm domestica recordor. Veruntamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis, bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii: Regum, populorum, nationum portus erat & refugium, Senatus. Nostri autem magistratus imperatoresque ex unâ hâc re maximam laudem capere studebant; si provincias, si socios æquitate & fide defendissent: Itaq; illud, patrocinium orbis terræ verius, quàm imperium poterat nominari, sensim hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamus; post verò Syllæ victoriam, penitus amisimus. Desitum est enim videri quicquam in socios iniquum, cum extitisset etiã in cives tanta crudelitas. Ergò in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hastâ positâ cùm bona in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & certè civium, prædam suam se vendere. Secutus est qui in causâ impiâ, victoria etiam fœdiore, non solùm singulorum civium bona publicaret, sed universas provincias regionesq; uno calamitatis genere comprehenderet. Itaq; vexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi Imperii portari in triumpho Massiliam vidimus; & ex ea urbe triumphari sine quâ nunquam nostri Imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quicquam vidisset indignius. Jure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera ruliderimus, nunquam ad unum tanta pervenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad

Defectio Macedonum à Demetrio rege superbo ad Pyrrhum humanum.

Lacedæmonii ob superbiam à sociis deserti contra Thebanos pugnatur.

P. R. imperium charitate auctum, sævitiâ amissum.

Syllæ victoris crudelitas in Marianos.

Desitum est, pro desiit, elegantèr, ut cœptum est.

Cæsar Sylla crudelior.

Massilia, *Galliæ Narbonensis urbis, P. R. amica, cujus imago in triumpho circumlata.*

Sol vidisset, *proverbialiter.*

ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò unquam bellorum civilium ſemen & cauſa deerit, dum homines perditi haſtam illam cruentam & meminerint, & ſperabunt, quam P. Sylla cum vibrâſſet, dictatore propinquo ſuo, idem ſexto & triceſimo anno pòſt à ſceleratiore haſtâ eâdem non receſſit. Alter autem qui in illâ dictaturâ ſcriba fuerat, in hâc fuit quæſtor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propoſitis, nunquam defutura bella civilia. Itaq; parietes Urbis modò ſtant & manent, iique ipſi jam extrema ſcelera metuentes, Rem verò publicam penitus amiſimus. Atq; in has clades incidimus (redeundum eſt enim ad propoſitum) dum metui quàm chari eſſe & diligi maluimus. Quæ ſi populo Rom. injuſtè imperanti accidere potuerunt, quid debent putare ſinguli? Quod cùm perſpicuum ſit, benevolentiæ vim eſſe magnam, metûs imbecillem; ſequitur, ut differamus, quibus rebus poſſimus facillimè eam, quam volumus, adipiſci cum honore & fide charitatem. Sed eâ non pariter omnes egemus. Nam ad cujuſque vitam inſtituendam accommodandum eſt, à multiſne opus ſit, an ſatis ſit à paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, idque & primum, & maximè neceſſarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & noſtra mirantium. Hæc enim eſt una res prorſus, ut non differat multùm inter ſummos & mediocres viros; eáque utriſque propemodum comparanda. Honore, & gloriâ, & benevolentiâ civium fortaſſe non æquè omnes egent: ſed tamen, ſi cui hæc ſuppetunt, adjuvant aliquantùm tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitiâ alio libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. Nunc dicamus de gloriâ; quanquam eâ quoque de re duo ſunt noſtri libri: ſed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus adminiſtrandis adjuvat plurimùm.

Exemplum, à majore.

Vide *Lælium Cic. de amicitia, & duos libros Cic. de gloria.*

Tribus

Tribus maximè rebus adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat; Benevolentia, Fide, & Admiratione.

Summa igitur & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo, si fidem habet; si cum admiratione quâdam honore nos dignos putat. Hæc autem (si est simpliciter brevitérque dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem ferè à multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam influere possimus.

Quæ res homini multitudinis benevolentiam conciliet.

Ac primùm de illis tribus, quæ antè dixi, Benevolentiæ præcepta videamus; quæ quidem beneficiis capitur maximé. Secundo autem loco beneficâ voluntate benevolentia movetur; etiam si res fortè non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsâ famâ & opinione liberalitatis, beneficentiæ, justitiæ, fidei; omniúmque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinẽ morũ ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum honestumq; diximus, quia per se nobis placet, animosq; omnium naturâ & specie suâ commovet, maximé que quasi pellicit ex iis quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à naturâ ipsâ diligere cogimur. Atq; hæ quidem sunt causæ diligendi graviſſimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores. *Liberalitas optima conciliatrix amorum.* *Humanitas & benignitas grata populo.*

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: Si existimabimur adepti conjunctã cum justitiâ prudentiam: nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos arbitramur; quoque & futura prospicere credimus, & (cùm res agatur, in discrimẽq; ventum sit) expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: *Fides habetur maximè prudentibus & justis.*

Hanc

Hanc enim omnes existimant utilē verámq; prudentiam. Justis autem, & fidis hominibus, id est, viris bonis, ità fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidē faciendam justitia plus pollet, quippe cùm ea sine prudentiâ satis habeat autoritatis, prudentia sine justitiâ nihil valeat ad faciendam fidem. Quò enim quis versutior & callidior est, hòc invisior & suspectior, detractâ opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta quantū volet habebit, ad faciendam fidem, virium: justitia sine prudentiâ multum poterit, sine justitiâ nihil valebit prudentia. Sed nè quis sit admiratus, cur, cùm inter omnis philosophos constet, à méq; ipso sæpè disputatum sit, *Qui unam haberet, omnes habere virtutes*, nunc ita sejungam, quasi possit quisquā, qui non idem prudens sit, justus esse. Alia est illa, cùm veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cùm ad opinionē communē omnis accommodatur oratio. Quamobrē, ut vulgus, ità nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum & usitatis, cùm loquamur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

Aliter in exactis disputationibus, aliter in præcipiendo aut cohortando loquimur.

Quæres multitudinis admirationem moveant, quæ contrà, contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriā pertinerent, hoc tertium; ut, cum admiratione hominum, honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna & præter opinionem suam animadverterunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaq; eos viros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam & singulares

ares virtutes perſpicere: diſpiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus malè exiſtimant. Nā quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam inſtructos, eos haud contemnūt quidem, ſed de iis malè exiſtimant. Quamobrem (ut antè dixi) contemnuntur ii qui nec ſibi nec alteri proſunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt. Admiratione autem quadam afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, & cùm omni ea re dedecore, tum verò iis vitiis, quibus alii non facilè poſſunt obſiſtere. Nam & voluptates, blandiſſimæ dominæ, ſæpe majores partes animi à virtute detorquent; & dolorū cùm admoventur faces, præter modum plerique exterrentur. Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementiſſimè permovent. Quæ qui in utramque partem excelſo animo, magnóq; deſpiciunt; cúmque aliqua his ampla & honeſta res objecta eſt, totos ad ſe convertit & rapit; tum quis non admiretur ſplendorē pulchritudinémq; virtutis? Ergò & hæc animi deſpicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè Juſtitia, ex quâ unâ virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur; nec injuriâ. Nemo enim juſtus eſſe poteſt, qui mortem, qui dolorē, qui exilium, qui egeſtatem timet; aut qui ea, quæ his ſunt contraria, æquitati anteponit. Maximeque admirantur eum, qui pecuniâ non movetur: quod in quo viro perſpectum ſit, hunc * dignum ſpectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ propoſita ſunt ad gloriam, omnia Juſtitia conficit; & Benevolentiam, quod prodeſſe vult plurimis; & ob eandem cauſam, Fidem, & Admirationem quòd eas res ſpernit & negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur. Ac meâ quidem ſententiâ, omnis ratio & inſtitutio vitæ adjumentā

Nec ſibi nec alteri utilis, proverbium, οὐδενὸς ἄξιος.

Admiratio à continentia.

Voluptates, dominæ blandiſſimæ.

Admiratio à magnanimitate.

Admiratio à juſtitia.

A pecuniarum contemptu.

* igni ſpectatum.

menta hominum desiderat: imprimisq; ut habeas quibuscū possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergò etiam solitario homini, atq; in agro vitam agenti, opinio justitiæ necessaria est: eóq; etiam magis, quòd, si eam non habebunt injusti habebuntur, & nullis præsidiis septi, multis afficientur injuriis. Atque iis etiam qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendísque negotiis implicantur, Justitia ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine ulla particula justitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam qui unà latrocinantur, clam furatur aliquid aut eripit, is sibi nè in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem qui Archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædā dispertiat, aut occidetur à sociis, aut relinquetur. Quinetiā leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit; multò majores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, imperatoréque cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens * usurpatur, prætor fregit & comminuit, ferocitatémque ejus ità repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cùm igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta reipub. fore putamus? Mihi quidèm non apud Medos solùm (ut ait Herodotus) sed etiam apud majores nostros servandæ justitiæ causâ videntur olim bene morati reges constituti: nam cum premeretur initio multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præstantem: qui, cum prohiberet injuriâ tenuiores, æquitate constituendâ summos cum infimis pari jure retinebat: Eademq; constituendarum

Justitiæ opinio ad omnes vitæ partes necessaria.

A minore exemplum.

Leges latronum inter ipsos.

Bargulus & Viriatus *latrones, ob æquitatis opinionem ditissimi.*

Cesserunt.

Verecundè, cum victos significet.

* *Usurpatur, id est, vulgo nominatur.*

Herodotus in Thalia & Clio.

Justitiæ opinio primum reges fecit.

endarum legum fuit cauſa, quæ regum. Jus enim ſemper quæſitū eſt æquabile, neque aliter eſſet jus. Id ſi ab uno juſto & bono viro conſequebantur, eo erant contenti: cùm id minùs contingeret, leges ſunt inventæ, quæ cum omnibus ſemper unâ atque eâdem voce loquerentur. Ergò hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperandū deligi ſolitos, quorū de juſtitia magna eſſet opinio multitudinis. Adjuncto verò hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his autoribus non poſſe conſequi ſe arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda & retinenda Juſtitia eſt, tum ipſa propter ſeſe (nam aliter juſtitia non eſſet) tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non ſolùm ratio eſt, ſed etiā collocandæ, quæ perpetuos ſumptus ſuppeditet, nec ſolùm neceſſarios ſed etiam liberales: ſic gloria & quærenda & collocanda ratione eſt. Quanquam præclarè Socrates hanc viā ad gloriam proximam, & quaſi compendiariam dicebat eſſe ſiquis id ageret ut qualis haberi vellet talis eſſet. Quòd ſi qui ſimulatione, & inani oſtentatione, & ficto non modò ſermone, ſed etiam vultu, ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit atq; etiam propagatur, ficta omnia celeriter, tanquam floſculi, decidunt, nec ſimulatum poteſt quicquam eſſe diuturnum. Teſtes ſunt permulti in utramq; partem; ſed brevitatis causâ, familia erimus contenti unâ: Tiberius enim Gracchus, Publii filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii nec vivi probabantur à bonis, & mortui obtinent nomen jure cæſorum. Qui igitur adipiſci veram gloriam volet, juſtitiæ fungatur officiis. Ea quæ eſſent, dictū eſt libro ſuperiori. Sed ut facillimè quales ſimꝰ, tales eſſe videamur; etſi in eo ipſo vis maxima eſt ut ſimus ii qui haberi velimus; tamen quædā præ-

Nihil fucatum diuturnum.

Nobilibus curandum, ne quid majorum imaginibus indignum committant.

danda ſunt. Nam ſi quis ab ineunte ætate habe
cauſam celebritatis & nominis aut à patre ac
ceptã (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigiſſe
aut aliquo caſu atq; fortunâ: in hunc oculi om
nium conjiciuntur, atq; in eo, quid agat, quem
admodum vivat, inquiritur; & tanquam in cla
riſſima luce verſetur, ità nullum obſcurum po
teſt nec dictum ejus eſſe, nec factum. Quorum
autem prima ætas propter humilitatem, & ob
ſcuritatem, in hominum ignoratione verſatur
hi ſimulae juvenes eſſe cœperunt magna ſpe
ctare, & ad ea rectis ſtudiis debent contendere
Quod eò firmiore animo facient, quia non mo
dò non invidetur illi ætati, verùm etiã favetur

Adoleſcentes quibus rebus populo primùm commendentur.

PRima igitur eſt adoleſcentis commendatio
ad gloriã, ſiqua ex bellicis rebus comparar
poteſt; in qua multi apud majores noſtros exti
terunt: ſemper enim ferè bella gerebantur. Tua
autem ætas incidit in id bellũ, cujus altera par
ſceleris nimiùm habuit, altera felicitatis parum
Quo tamen in bello, cùm te Pompeius alæ alter
præfeciſſet, magnam laudem & à ſummo viro, &
ab exercitu conſequebare, equitando, jaculando
omniſque militari labore tolerando. Atque ea
quidẽ tua laus pariter cum repub. cecidit. Mihi
autem hæc oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de
genere toto. Quamobrem ad ea quæ reſtant,
pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multò
majora ſunt opera animi, quam corporis: ſic hæ
res, quas ingenio ac ratione perſequimur, grati-
ores ſunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur
commendatio proficiſcitur à modeſtia, tum pie-
tate in parentes, tum in ſuos benevolentiâ. Fa-
cillimè autem & in optimam partem cognoſ-
cuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros & ſapientes
viros bene conſulentes reipublicæ contulerunt,
quibuſcum ſi frequentes ſunt, opinionem affe-
runt

Cæſariana & Pompeiana. Ciceronis filius alæ præfectus.

Commendatur in adoleſcente modeſtia, pietas in parentes, benevolentia in ſuos.

runt populo, eorum fore se similes, quos ipsi sibi delegerunt ad imitandum. Publii Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiæ, & juris scientiæ, P. Mutii commendavit domus. Nam Lucius quidem Crassus, cùm esset admodū adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili & gloriosa. Et, quâ ætate qui exercentur, laudibus affici solent; ut de Demosthene accepimus; eâ ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optimè jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cùm duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit Sermo; in altera Contentio; non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim quam Eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitásq; sermonis. Extant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorū; (sic enim accepimus); quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militésque, blandè appellando, sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe universam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiosè sapientérque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plùs quàm cæteros arbitrantur. Si verò inest in oratione mista modestiæ gravitas, nil admirabilius fieri potest; eóque magis si ea sunt in adolescente. Sed cùm sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant; multíque in nostra repub. adolescentes & apud judices, & apud senatum dicendo laudē assecuti sint; maxima admiratio est in judiciis: quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione & defensione constat:

Familiaritas cum bonis laudatur.

Crassus adolescens accusatione C. Carbonis nobilissimi civis nobilitatus.

Affabilitas.

Maxima admiratio eloquentiæ excitatur in judiciis.

Raro accusandum & quatenus.

* Contra Albutium.

Brutus accusator vehemens.

Scelestum, accusare innocentem: humanum, defendere aliquando nocentem.

stat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est. Dixi paulò antè de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius. Etiam P. Sulpitii eloquentiam accusatio illustravit, cùm seditiosū & inutilem civem C. Norbanum in judicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec unquam, nisi aut reipub. causâ, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis,* pro Albutio Julius Cæsar. In accusando etiam Manlio, L. Fusii cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe certè. Sin erit cui faciendum sit sæpius, reipub. tribuat hoc muneris cujus inimicos ulcisci sæpiùs, non est reprehendendum: modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potiùs vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id enim cùm periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut Accusator nominetur. Quod contigit M. Bruto summo genere nato, illius filio, qui juris civilis inprimis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, nè quem unquam innocentē judicio capitis arcessas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quàm, Eloquentiam à natura ad salutem hominum & ad conservationem datam, ad bonorum pestem pernicíemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ità habendum est religioni contrarium, Nocentem aliquando, & nefarium impiúmq; defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Judicis est, semper in causis verum sequi: Patroni, nonnunquam verisimile, etiam si minùs sit verum, defendere. Quod scribere (præsertim cùm de philosophia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria paritur & gratia, Defensionibus; eóque major si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis ali-

cuju

cujus opibus circumveniri, urgeríque videatur; ut nos, & ſæpe aliàs, & adoleſcentes, contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roſcio Amerino fecimus: quæ (ut ſcis) extat oratio.

Duplex liberalitatis genus & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

SEd expoſitis adoleſcentiū officiis, quæ valeant ad gloriam adipiſcendum, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum eſt. Cujus eſt ratio duplex. Nam, aut operâ benignè fit indigentibus, aut pecuniâ. Facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim: ſed illa lautior, ac ſplendidior, & viro forti claróq; dignior. Quanquam enim in utroq; ineſt gratificandi liberalis voluntas; tamen, altera ex arcâ, altera ex virtute deprómitur: largitióq; quæ fit ex re familiari, fontē ipſum benignitatis exhaurit; ità benignitate benignitas tollitur, quâ quò in plures uſus ſis, tò minùs in multos utl poſſis. At qui operâ, id eſt, virtute & induſtriâ, benefici & liberales erunt, primùm quò pluribus profuerint, eò pluris ad benignè faciendū adjutores habebunt: deinde conſuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclarè in epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quòd largitione benevolentiam Macedonum conſectetur: Quæ te (malùm!) inquit ratio in iſtam ſpem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecuniâ corrupiſſes? An tu id agis, ut Macedones non te regē ſuum ſed miniſtrū & præbitorem putent? Bene miniſtrum & præbitorem quia ſordidum regi! meliùs etiam, quòd largitionem corruptelam dixit eſſe. Fit enim deterior qui accipit, atq; ad idem ſemper expectandum paratior. Hoc ille, filio: ſed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non eſt dubium, quin illa benignitas quæ conſtat ex opera & induſtria, & honeſtior ſit, & latiùs

Largitiones immoderatæ ex re familiari multis de cauſis vitandæ.

pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est; & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atq; moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis; Atq; etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cùm enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ita, cùm benevolentiæ comparandæ causâ, benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ità claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ità reseranda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissimè usurpatum, jamq; in proverbii consuetudinem venit, *Largitionem fundum non habere.* Etenim quis potest esse modus, cùm & iidem qui consueverunt, & illud idem alii desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri prodigi dicuntur, alteri liberales. Prodigi, qui epulis & viscerationibus & gladiatorum muneribus, ludorum, venationúmq; apparatu, pecunias profundunt in eas res quarum memoriam aut brevem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus, aut captos à prædonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt, amicorum causâ; aut in filiarum collocatione adjuvant; aut opitulantur vel in re quærendâ vel augendâ. Itaq; miror quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem *De divitiis* scripsit, in quo multa præclarè illud absurdè. Est enim multus in laudanda magnificentia & apparatione popularium munerum, talíumq; sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis

Adagium à dolio persuso translatum: quod, ut infusâ aquâ nunquam impletur; ita nec populus largitionibus.

Prodigi qui.

Liberales qui.

cujus

cujus exempla pauca posui, multò & major videtur & certior. Quantò Aristoteles gravius & verius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum * non admiremur quæ fiunt ad multitudinẽ deliniendam; at ii, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium minâ cogerentur, hoc primò incredibile nobis videri, ōneſq; mirari; sed cùm * attenderimus, veniam necessitati dare: in his immanibus jacturis, infinitisq; sumptibus nihil nos magnopere mirari; cum præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur, ipsaq; illa delinitio multitudinis ad breve tempus exiguúmq, duratura sit, éaq; à levissimo quoq; animo; in quo tamen ipso, unà cum satietate memoria queq; moriatur voluptatis! Bene etiã colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & servis, & servorũ simillimis liberis esse grata; gravi verò homini, & ea quæ fiunt, judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra civitate inveterâsse jam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaq; & P. Crassus, cùm cognomine dives tum copiis, functus est ædilitio, maximo munere; & paulò pòst, L. Crassus, cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio, magnificentissimâ ædilitate functus est; deinde C. Claudius Appii filius; multò pòst, Lucullus, Hortensius, Silanus: Omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompeii munera, secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamẽ est suspicio avaritiæ: Nam Mamerco, homini ditissimo, prætermissio ædilitatis consulatûs repulsã attulit: Quare &, si postulatur à populo, bonis viris si non desiderantibus attamen approbantib. faciendũ est, modò pro facultatib⁹; nos ipsi ut fecimus: & si quando aliqua res major aut utilior populari largitiõe acquiritur;

* *Non admiremur* cum contemptu, *aut lege* admiremur.
* attenderint.

Honestis de causis facienda nonnunquam largitiones, sed modicæ.
Mos antiquitus decimam partem Herculi consecrare, ut ditescerent; unde decimam Herculaneam partem Plutus nominat.

ut

ut Oresti nuper prandia in semitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. Nè Marco quidem Seio vitio datum est, quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit. Magnâ enim se, & inveteratâ invidiâ, nec turpi jacturâ, quando erat ædilis, nec maximâ, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quòd, gladiatoribus emptis reipublicæ causâ, quæ salute nostrâ continebatur; omnes Publii Clodii conatus furoréque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, imprimisque clarus, gloriari solebat, Se sine ullo munere adeptum esse omnia quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoq; licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominavi, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiã illæ impensæ meliores sunt; muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniáq; quæ ad usum reip. pertinent. Quanquam enim quod præsens tanquam in manu datur jucundius est, tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, nova templa verecundiùs reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quòd tantam pecuniam in preclara illa Propylæa conjecit. Sed de hoc genere toto in iis libris quos de Republica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est temporibus necessaria; & * tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Qui citra ullas largitiones honorem sint consecuti.

Nostro anno, Emphasis est.

Quibus in rebus sumptus hujusmodi rectiùs collocentur.

Propylæa Minervæ, id est, *Vestibula sumptuosiùs cœpta invidiam attulêre Periclî.*

* tum.

Pri-

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercēda

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, non uno modo in diſparibus cauſis affecti eſſe debemus. Alis cauſa eſt ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quærit; nullis ſuis rebus adverſis. Propenſior benignitas eſſe debebit in calamitoſos, niſi fortè erunt digni calamitate. In iis tamen, qui ſe adjuvari volent, non ut nè affligantur, ſed ut ad altiorem gradum aſcendant, reſtricti omnino eſſe nu lo modo debemus; ſed in deligendis idoneis, judicium & diligentiam adhibere, Nam præclare Ennius.

Ad ſuccurrendum promptiores eſſe oportet, quam adornandum.

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

Carmen adnominationibus & contrariorum reciprocatione decentiſſimum.

Quod autem tributum eſt bono viro & grato, in eo cùm ex ipſo fructus eſt, cum etiam ex cæteris. Temeritate enim remotâ, gratiſſima eſt liberalitas; eóque eam ſtudioſiùs plerique laudant, quod ſummi cujuſque bonitas communè perfugium eſt omnium. Danda igitur opera eſt, ut hos beneficiis quàm plurimis afficiamus, quorum liberis poſteriſq; prodatur memoria, ut his ingratis eſſe non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eamque injuriam in deterrenda liberalitate ſibi etiam fieri; eúmque qui faciat, communem hoſtem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reipub. utilis eſt, redimi è ſervitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò ſolitum fieri ab ordine noſtro in oratione Craſſi ſcriptum copioſè videmus. Hanc ergò conſuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc eſt graviū hominum, atque magnorum: illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quaſi titillantium. Convenit autē tum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbum: in omnique re contrahendâ, vendendo, emendo, conducendo, locando in vicinitatibus & confiniis æquum & facilem, multa multis de jure ſuo con-

concedentem; à litibus verò, quantum liceat, & nescio an paulò plùs etiam quàm liceat, abhorrentem. Est enim non modò liberale, paulùm nonnunquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris; quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est: sed ità, ut illiberalitatis avaritiæq; absit suspicio. Posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum is est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patêre domos hominum illustrium illustribus hospitibus. Idq; etiam reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est etiam vehementer utile his, qui honestè posse multa volunt, per hospites apud externos populos valere opibus & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ità enim institutisse, & villicis imperâsse, ut omnia præberentur, quicunq; Laciades in villam suam divertisset.

Paululum aliis de suo jure concedere, liberalitatis species.

Hospitalitas publicè privatimque utilis ad multa.

Cimonis hospitalitas in contribules suos.

In altero, Beneficentiæ genere, quod operis constant, multùm valere juris prudentiam, longè plurimùm Eloquentiam.

Quæ autem, operâ non largitione, beneficia dantur; hæc tum in universã remp. tum in singulos cives conferuntur. Nam, in jure cavere, consilio juvare, atq; hoc scientiæ genere prodesse quã plurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiã. Itaq; cùm multa præclara majorum, tum quàm optimè constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio atq; interpretatio; quam quidẽ ante hanc confusionẽ temporum in possessione suâ principes retinuerunt: nũc, ut honores, ut õnes dignitatis gradus; sic hujus scientiæ splendor deletus est: idq; eo indignius quòd

Antiquitus in pretio habita juris prudentia.

quòd eo tempore hoc contigit cùm is eſſet, qui omnes ſuperiores, quibus honore par eſſet, ſcientiâ facilè viciſſet. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis adſtringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima eſt dicendi gravior facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim Eloquentiâ laudabilius & præſtabilius, vel admiratione audientium, vel ſpe indigentium, vel eorum, qui defenſi ſunt, gratiâ? Huic quoq; ergò à majoribus noſtris eſt in toga dignitatis principatus datus. Diſerti igitur hominis, & facilè laborantis, quódque in patriis eſt moribus, multorum cauſas & non gravatè & gratuitò defendentis, beneficia & patrocinia latè patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermiſſionem eloquentiæ, nè dicam interitum, deplorarem; niſi vererer, nè de me ipſo aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis ſpes, * quantò in paucioribus facultas, quàm in multis ſit audacia. Cùm autem omnes non poſſint, nè multi quidem, aut juriſperiti eſſe, aut diſerti; licet tamen operâ prodeſſe multis, beneficia petentem, commendantem judicibus, aut magiſtratibus, vigilantem pro re alterius; eos ipſos, qui * aut conſulunt, aut defendunt, rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ conſequuntur; latiſſiméque eorum manat induſtria. Jam illud non ſunt admonendi (eſt enim in promptu) ut animadvertant, cum alios juvare velint, nè quos offendant. Sæpe enim, aut lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit: ſi imprudentes, negligentiæ eſt; ſi ſcientes, temeritatis. Utendum etiam eſt excuſatione adverſus eos quos invitus offendas quacunque poſſis, quare id, quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere potueris: * cæteriſque operis & officiis erit, quod violatum eſt, compenſandum.

Laudat Sulpitium.

Eloquentiæ honor.

Turpis mercenaria eloquentia.

* quàm.

Ex levioribus quoque operis gratiam conciliari.

* conſulunntur.

Aut vitanda aut mitiganda offenſio.

* certiſque.

Operam

Operam apud tenues & bonos rectiùs, quàm apud locupletes collocari: nulli tamen, nisi justa in re, præstandum esse.

In juvandis hominibus mores spectandi, non fortuna.

SEd cùm in hominibus juvandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est proclive, itaq; vulgò loquuntur, Se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis & optimi viri causæ non anteponat in opera dandâ gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior & celerior remunerationis fore videtur, in eum fere est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentiùs, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certè potest. Commodè autem, quicunq; dixit. Pecuniam qui habet, non reddidisse; & qui reddiderit, non jam habere: gratiam autem & qui retulerit habere, & qui habeat, retulisse. At, qui se locupletes honoratos & beatos putant, hi nè obligari quidem beneficio volunt; quinetiam beneficium se dedisse arbitrantur, cùm ipsi, quamvis aliquid magnum acceperint, æquè etiam aut à se postulari, aut expectari aliquid, suspicantur: patrocinio verò se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cùm quicquid factum sit, se spectatum, non fortunam, putat, non modò illi qui est meritus, sed etiam illis à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis auget suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndúmq; illud est quòd, si opulentum fortunatúmque defenderis, in illo uno, aut fortè in liberis ejus manet gratia: sin autem inopem, probum tamen & modestum; omnes non improbi homines (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrē meliùs apud bonos quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera

Gratiam qui retulit, habet; & in eo quod habet, retulit.

Pauper gratus esse potest animo, si non re.

Beneficium apud bonos potius quàm fortunatos collocandum.

ra est ut omni generi satisfacere possimus. Sed si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est autor adhibendus; qui cùm consuleretur utrùm bono vero pauperi, an minùs probato diviti filiam collocaret. Ego, inquit, malo virum, qui pecuniâ egeat, quàm pecuniā quæ viro. Sed corrupti mores, depravatique sunt admiratione divitiarum, quarum magnitudo quid ad unumquemq; nostrûm pertinet? Illum fortasse adjuvat, qui habet: nè id quidem semper. Sed fac juvare: potentior sanè fit, honestior verò quo modo? Quod si etiam bonus erit vir, nè impediant divitiæ, quo minùs juvetur, modò nè adjuvent: sítque omne judicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operâq; dandâ, est, Nè quid contra æquitatem contendas, nè quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ, est Justitia: sine qua nihil potest esse laudabile.

Contentionem d est consultationem & collationem:

Liberalitas in universâ multitudinem modicè exercenda; exactiones non nisi justa in necessitate.

SEd quoniam de eo genere beneficiorū dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps iis, quæ ad universos, quæq; ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partem ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant; partim, singulos ut attingant, quæ sunt etiam graviora. Danda est opera omnino, si possit utrisque; nec minùs, ut etiam singulis consulatur: sed ità, ut ea res aut prosit, aut certè nè obsit reipub. C. Helii, & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octavii, & reip. tolerabilis, & plebi necessaria; ergò & civibus, & reip. salutaris. Imprimis autem videndum erit ei, qui rempublicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat.

Perni-

Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cùm legem Agrariam ferret; quam tamen antiquari facilè passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit; sed cùm in agendo multa popullariter, tum illud malè, Non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens: quâ peste quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maximè, ut sua cuiq; tenerentur, respub. civitatesque constitutæ sunt. Nam etsi, duce naturâ, congregabantur homines; tamen spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, nè, quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarli tenuitatem, assiduitatémque bellorum, tributum sit conferendum: idq; ne eveniat, multò antè erit providendum. Siqua necessitas hujus muneris alicui reip. obvenerit, (malo enim alteri, quàm nostræ ominari; neque tantùm de nostra, sed de omni repub. disputo) danda erit opera ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes qui rempub. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum qualis comparatio fieri soleat & debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu: * tamen. * tantùm locus attingendus fuit.

Antiquari, id est, *tolli & abrogari.*

Capitalis, id est, *ad extremam perniciem spectans.*

* tuerentur.

Exactio tributorum vitanda.

Ad gratiam multitudinis comparandam, maximè valere Abstinentiam: contrà; ex invasione alieni, summam existere perniciem.

CAput autem est in omni procuratione negotii, & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me servâsset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent! non essem passus diutius eos imperare. Næ, illi quidem non multa sæcula expectanda fuerunt: modò enim hos

hoc malum in hanc rempub. invasit. Itaque facilè patior tunc potius Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis à Lucio Pisone lata est lex, nulla antea cùm fuisset. At verò postea, tot leges, & proximæ quæq; duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum; tanta, sublatis legibus & judiciis, expilatio direptióq; sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostrâ virtute valeamus. Laudat Africanū Panetius, quòd fuerat abstinens. Quidni laudetur? Sed in illo alia majora. Laus enim abstinentiæ, non hominis est solùm sed etiam temporū illorum Omni Macedonum gazâ, quæ fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum suam intulit, præter memoriam nominis sempiternam. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine eversâ. Quid? qui ejus collega in censura fuit Lucius Mummius, nunquid copiosior, cùm copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare quàm domum suam maluit. Quanquam, Italiâ ornatâ domus ipsa mihi videtur ornatior. Nullū igitur virium est tetrius (ut eò, unde egressa est, referat, se oratio) quàm avaritia præsertim in principibus, & temp. gubernantibus. Habere enim quæstui rempub. non modò turpe est sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nullâ re aliâ, nisi avaritiâ esse perituram; id videtur non solùm Lacedæmoniis sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nullâ autem re conciliare faciliùs benevolentiam multitudinis possunt ii qui reipublicæ præsunt, quàm abstinentiâ & continentiâ. Qui verò populares esse volunt, ob eámque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus

Ab hoc Tribuno à pleb. primùm lata lex de repetundis, Censorino & Manlio Coss.

Africana abstinentia.

Val. Max. de abstinentia.

Pauli Æmilii in victoria Persei abstinentia.

Lege Plutarch.

Scipio Æmilianus, qui Africanus minor.

* laudet.

Mummius.

Achaicus eversâ Corintho ab omni præda abstinuit.

Oraculum

Spartæ redditum, Ἁ φιλοχρηματία Σπάρταν ἕλοι ἀλλὸ δ' οὐδέν.

Spartam cupiditas expugnabit, aliud nihil.

bus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta reip. Concordiam primùm tollunt, quæ esse non potest, cùm aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut suprà dixi) civitatis atq; urbis ut sit libera & non solicita suæ rei cujusque custodia. Atque in hac pernicie reip. nè illam quidem consequuntur, quam putant, gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus; cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse, & maximè in pecuniis creditis occultat suum gaudiū, nè videatur non fuisse solvendo. At verò ille qui accipit injuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. Nec si pluris sunt ii, quibus improbè datum est, quàm illi quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam valent: non enim numero hæc judicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis aut etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? At propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lysandrum ephorum expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necaverunt. Ex eóque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissimè constituta resp. dilaberetur. Nec verò solùm ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniis profecta manârunt latiùs. Quid? nostros Gracchos Tiberii Gracchi summi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius jure laudatur, qui cùm ejus civitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus: cúmq; tyrannū * Nicoclem improvisò oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi;

Condonantur remittuntur.

Quæ calamitates ex injustis largitionibus.

Arati salutare exemplum.

* *alias*, Methodeum.

Historia extat apud Polybium.

tissimi, restituit, rémque pub. adventu suo liberavit. Sed, cùm magnâ animadverteret in bonis & possessionibus difficultatem, quòd & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones movere, non nimis æquum putabat, propterea quòd tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur sine injuria; judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cùm igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecuniâ, Alexandriam se proficisci velle dixit, rémque integram ad reditum suum jussit esse: ísque celeriter ad Ptolemæum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam; cui cùm exposuisset, patriam se liberare velle, causámque docuisset, à Rege opulento vir summus facilè impetravit, ut grandi pecuniâ adjuvaretur. Quam cùm Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant: * perfecitque æstimandis possessionibus, * ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, & possessionibus cederent; aliis ut commodiùs putarent, numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recuperare. Ità perfectum est, ut omnes, constitutâ concordiâ, sine querela discederent. O virum magnum, dignúmque qui in nostra Rep. natus esset! Sic par est agere cum civibus: non (ut bis jam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subjicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis, & præstantis viri) omnibus consulendũ putavit: Eáq; est summa ratio, & sapientia boni civis commoda civium defendere, non divellere, utq; omnes æquitate eâdem continere. Habitent gratis

* præfecitque
* & ut persuaderent.

Stomochatur Cicero nonnihil etiam privato dolore.

in alieno. Quid ità? ut cùm ego emerim, ædificârim, tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid est aliud aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, nisi ut emas meâ pecuniâ fundum, & cum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, nè fit æs alienum, quod reip. noceat, providendum est. quod multis rationibus caveri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum: Nec enim ulla res vehementiùs rempub. continet, quàm fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementiùs actum est, quàm me consule, nè solveretur. Armis & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine; quibus ità restiti, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit; nec meliùs, nec faciliùs dissolutum est: fraudandi enim spe sublatâ, solvendi necessitas consecuta est. At verò hic * noster victor, tunc quidem victus, quæ cogitârat, ea perfecit, cùm ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret. Peccare etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur aliis auferatur, aberunt ii qui rempp. tuebuntur; inprimísq; operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate suum quisq; teneat; & neq; tenuioris propter imbecillitatem circumveniantur; neque locupletibus ad sua vel * tenenda vel recuperanda obsit invidia. Præterea quibuscunq; rebus vel belli, vel domi poterunt, remp. augeant, imperio, agris vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt; hæc apud majores nostros factitata; hæc genera officiorū qui persequuntur, cum summa utilitate reip. magnā fidē adipiscentur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus qui Athenis nuper est mortuus, duo præcep-

* nunc *Cæsar acriter taxatus.*

* tuenda.

Divisio agrorum indigna.

Exaggerat cond nationem æris alieni.

cepta censet esse à Panætio prætermissa; Valetudinis curationem, & Pecuniæ: Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles: sunt certè utiles.

Panætius à Cicerone defensus contra Antipatrum.

Quibus rationibus valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

SEd valetudo sustentatur notitiâ sui corporis & observatione, quæ res aut prodesse soleant aut obesse: & continentiâ in victu ōni atq; cultu, corporis tuendi causâ; & prætermittendis voluptatibus; postremò arte eorum quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo: conservari autem diligentiâ & parsimoniâ; iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui *Oeconomicus* inscribitur: quem nos istâ ferè ætate cùm essemus, quâ es tu nunc, è Græco in Latinum convertimus.

Oeconomicus, id est, *de familia administranda.*

Quartum genus deliberationis, Inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum.

SEd utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis, quā dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives esse potiùs quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cùm quæreretur, quid maximè in re familiari expediret, respondit. Bene pascere; Quid

Quid in re familiari utilissimum sit Catonis judicium.

secundum, Satis bene pascere: Quid tertium? Bene * vestire: Quid quartum? Arare. Et cum ille, qui quæsierat, dixisset, Quid fœnerari? tum Cato, Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri; rectéque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda; commodiùs à quibusdam optimis viris ad mediũ Janum sedentibus, quàm ab ullis philosophis ulla inschola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

* vitire.

M. T. CICERONIS

DE OFFICIIS Lib. III.

Hic Annibale pulso, Africam fecit tributariam.

Æqualis ad ætatem refertur.

Cessare, pro *otiari*, aut *nihil agere.*

Acuere, pro *acriorem facere.*

PUblium Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit ferè ejus æqualis, Nunquã se minùs otiosum esse, quàm cùm otiosus: nec minùs solum, quàm cùm solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, sapiente digna; quæ declarat illũ & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum, ut neq; cessaret unquam, & interdũ colloquio alterius non egeret. Itaq; duæ res, quæ languorẽ afferunt cæteris, illũ acuebant, otium & solitudo. Vellẽ & nobis hoc idem verè dicere liceret: sed, si minùs imitatiõe tantã ingenii præstantiã consequi possim, voluntate certè proximè

proximè accedimus. Nam & à repub. forenſibúſq; negotiis, armis impiis vique prohibiti, otium perſequimur; &, ob eam cauſam, urbe relicta rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. Sed nec otiſi hoc cum Africani otio, nec hæc ſolitudo cum illâ comparanda eſt. Ille enim, requieſcens à reipub. pulcherrimis muneribus, otium ſibi ſumebat aliquando & à cœtu hominum frequentiâq; interdum, tanquam in portum, ſe in ſolitudinem recipiebat. Noſtrum autem otium negotii inopiâ, non requieſcendi ſtudio, conſtitutum eſt. Extincto enim ſenatu, deletiſque judiciis, quid eſt, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere poſſimus? Itaque qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos quantùm licet, & ſæpe ſoli ſumus. Sed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, Non ſolùm ex malis eligere minima oportere, ſed etiam excerpere ex his ipſis, ſi quid ineſſet boni; propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperiſſet otium civitati; nec eam ſolitudinem languere patior, quam mihi affert neceſſitas, non voluntas. Quanquam Africanus majorem laudē vel meo judicio aſſequebatur: nulla tamen ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum ſolitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inveſtigationéque earum rerum, quas cogitando conſequebatur, nec otioſum, nec ſolum unquam fuiſſe. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacitâ à ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium curámque convertimus. Itaq; plura brevi tempore eversâ, quā multis annis ſtante rep. ſcripſimus. Sed cùm tota philoſophia, mi Cicero, frugifera & fructuoſa, nec ulla pars ejus inculta ac deſerta ſit; tamen

Verecundè collationem ingreditur.

Latenter, ſuum otium commendat.

Sapiens neque otioſus unquam, neque ſolus.

men nullus feracior in ea locus est nec uberior quàm de officiis, à quibus constanter honestéq; vivendi præcepta ducuntur Quare, quanquam à Crarippo nostro, principe huius memoriæ philosophorum hæc te assiduè audire atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undiq; circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cùm omnibus est faciendum, qui vitam ho estā ingredi cogitant; tum haud scio, an nemini potiùs, quam tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi; ad quos cùm tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis auctoritatem & magistri. Quare quantùm conniti animo potes, quantùm labore contendere (si discendi labor est potiùs quàm voluptas) tantum fac ut efficias: néve commutas ut cùm omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratiâ scripsimus; nunc ad reliquam partem propositæ divisioni revertamur.

Memoriæ, id est, *ætatis.*

Locum cohortandi primum capit re deinde ab expectatione, quam à suâ Cratippi; persona; tum etiam à loco colligit.

Non è dixit discendi, *pro discere.*

Reprehensus Panætius quòd tria genera pollicitus, tertium non exsolverit. Ab aliis item notatus quòd earum partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum honestate pugnare utilitas: atque à Cicerone defensus.

PAnætius igitur, qui sine controversia de officiis accuratissimè disputavit, quemque nos correctione quâdam adhibitâ potissimùm sequuti sumus, tribus generibus propositis in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent: uno cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utilene, an inutile; tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile

utile videretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit, de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec id exolvit quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta * annos vixisse Panætium, postquam eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breviter esse tractatum in quibusdam commentariis; præsertim cum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermissum sed consultò relictū, nec omnino scribendum fuisse, quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendúmne fuerit hoc genus quod in divisione Panætii tertium est an planè omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nam qui è divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertium. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturū. Accedit eódem locuples Posidonius: qui etiam scribit in quadā epistola P. Rutilium Rufum dicere solere qui Panætium audiverat; ut nemo pictor esset inventus, qui * Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolverit (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea quæ Panætius prætermisisset, & non perfeciisset, propter eorū, quæ * perfeciisset, præstantiā, neminem esse persecturū. Quamobrem de judicio Panætii dubitari non potest; Reténe autem hanc tertiam partem adjunxerit an secùs, de eo fortasse dubitari potest. Nam sive honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; sive, quod honestum est, id ità summum bonum est (quemadmodum Peripateticis vestris videtur) ut omnia ex altera parte collocata vix minimi momenti instar

* annis.

* Cox. *Nobilis illa Venus Apellis, capite tantum absoluta, reliquo corpore delineata solum.*

* feciisset.

instar habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere: Itaq; accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primùm hæc naturâ cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidem ità sunt Stoici assensi, ut etiam, quicquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quicquam, quod non honestum. Quòd si is esset, Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret quòd ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas, vel Voluptate, vel Indolentiâ metiuntur: liceret ei dicere, Honestatem aliquando cum utilitate pugnare. Sed cum sit is, qui id solum bonum judicet quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorū neq; accessione melliorem vitam fieri nec * decessione pejorem: non videtur hujusmodi debuisse deliberationem introducere, in quâ, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim, quod summū bonum à Stoicis dicitur, Convenienter naturæ vivere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, Cum virtute naturam congruere semper: cætera autem, quæ secundùm naturam essent ità legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cùm ità sit, putant quidem hanc comparationem non rectè esse introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè veréq; dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest: in iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsū illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant; & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. Illud autem officium quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est; &, ut iidem dicunt, omnes numeros habet; nec,

* discessione.

Legere, pro sumere, vel deligere.

Vera virtus, in uno sapiente; simulacra ejus, etiam in mediocribus.

Media, & adiaphora.

Omnes numeros habet, id est, *nulla pars deest.*

nec, præter ſapientem, cadere in quenquam poteſt. Cum autem aliquid actum eſt, in quo media officia * compareant, id cumulatè videtur eſſe perfectum: propterea quòd vulgus quid abſit à perfecto, ferè non ex toto, intelligit; quatenus autem intelligit, nihil putat prætermiſſum. Quod item in poematibus & in picturis uſu venit, in aliiſque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda non ſint; eò eam credo cauſam, quòd inſit in eis aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem quid in unaquaq; re vitii ſit, nequeant judicare. Itaq; cùm ſint docti à peritis, facilè deſiſtunt à ſen[illegible] igitur officia, de quibus his libris diſſ[illegible] ſecunda quædam honeſta dicunt [illegible]um modò propris, ſed cum omni h[illegible]ere communia. Itaque his omnes, in quibus eſt virtutis indoles, commoventur. Nec verò, cùm duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri commemorantur; aut cùm Fabricius, aut Ariſtides juſtus nominatur; aut ab illis fortitudinis, aut ab his juſtitiæ tanquam à ſapientibus petitur exemplum. Nemo enim horum ſic ſapiens eſt, ut ſapientem intelligi hic volumus; ne hi, qui ſapientes habiti ſunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius ſapientes fuerunt: Nec illi quidem ſeptum, ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciemque ſapientum. Quocirca nec id, quod verè Honeſtum eſt, fas eſt cum Utilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honeſtum, quódque colitur ab iis, qui bonos viros haberi ſe volunt, cum emolumentis unquam eſt comparandum. Tamq; id honeſtum, quod in noſtram intelligentiam cadit, tuendum conſervandúmq; eſt nobis, quàm id, quod propriè dicitur veréq; eſt honeſtum, ſapientibus. Aliter enim teneri non poteſt ſiqua ad virtutem eſt facta progreſſio. Sed hæc quidem de iis, qui conſervatione officiorum exiſtiman-

tur

* comparantur.

De artibus nemo rectè judicat, niſi artifex: de virtute non niſi ſapiens.

Docti, particeps.

Decii, pater & filius.

Scipiones fratres.

Fabricius auri contemptor.

Ariſtides Athenienſis, ob abſtinentiam Juſti cognomen meruit.

Cato & Lælius ſapientes cognominati.

Epicurei.

tur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neq; ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non solent. Itaq; existimo Panætium, cùm dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, Solere modò, non etiam Oportere. Etenim non modò pluris putare, quod utile videatur, quàm quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare & in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergò quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandúmq; videatur? Credo siquando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut quod plerunq; turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causâ, ponatur aliquid quod pateat latiùs: Quod potest esse majus scelus, quàm non modò hominem sed etiam familiarem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatē; imò verò, honestas utilitatē secuta est.

Exponit quem habeat intellectum cum honestas dicitur cum utilitate pugnare.

Formula præscripta, nè quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducat: ut justitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus: injustitiam malorum maximum: nihilq; ad privatum commodum sed ad communem societatem referantur omnia.

Itaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo quod honestum intelligimus pugnare id videbitur, quod appellamus utile; formula quædam constituenda est: quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi disciplinæq; maximè consentanea: quod quidem in his libris propterea

pterea ſequimur, quòd, quanquam à veteribus Academicis, & Peripateticis veſtris, qui quondā iidem erant qui Academici, quæ honeſta ſunt anteponuntur iis quæ videntur utilia: tamen ſplendidiùs hæc ab iis differuntur, quibus quicquid honeſtum eſt idem utile videtur, nec utile quicquam quod non honeſtum, quàm ab iis quibus eſt honeſtum aliquod non utile, aut utile non honeſtum. Nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat, ut quodcunq; maximè probabile occurrat, id noſtro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cæteri, quæ poſſunt aut corpori accidere aut rebus externis. Nam, principiò tollit convictum humanum & ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti ut propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet aut violet alterum; diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maximè eſt ſecundùm naturam, humani generis ſocietatem. Ut ſi unumquodq; membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet; debilitari & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic, ſi unuſquiſque noſtrûm rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahátque quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratiâ; ſocietas hominum & communitas evertatur neceſſe eſt. Nam, ſibi ut quiſq; malit quod ad uſum vitæ pertineat quàm alteri acquirere, conceſſum eſt, non repugnante naturâ. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum ſpoliis noſtras facultates, copias, opes, augeamus. Neque verò hoc ſolùm naturâ, id eſt, jure gentium, ſed etiam legibus populorum quibus in ſingulis civitatibus reſp. continentur, eodem modo conſtituutm eſt ut non liceret ſui commodi causâ nocere alteri. Hoc enim ſpectant leges, hoc volunt incolumem eſſe

Olim iidem Academici & Peripatetici.

Quodvis incommodum potius accipiendum, quàm injuſtè quid committendum.

Ratio naturæ, jus gentium; jus civile, quod hîc leges populorum vocat.

se civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atq; hoc multò magis exigit ipsa Naturæ ratio quæ est lex divina, & humana; cui parêre qui velit (omnes autem parebunt, qui secundùm naturam volent vivere) nunquam committet, ut alienum appetat, & id quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multò magis est secundùm naturam celsitas animi & magnitudo, itémque * comitas, justitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm divitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi & excelsi est: Detrahere autem alteri, sui commodi causâ, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis ejusdem. Itémq; magis est secundùm naturam, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis aut juvandis, maximos labores molestiásque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio Cœlestium collocavit, quàm vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis; ut excellas etiam pulchritudine & viribus. Quocirca optimus quisque splendidissimóq; ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur hominem naturæ obedientem homini nocere non posse. Deinde qui alterũ violat ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorum, amissionem etiam liberorum, propinquorem, amicorum, quàm facere cuipiam injuriam. Si nihil existimat contra naturã fieri in hominibus violandis; quid cum eo differas, qui omnino hominẽ ex homine tollat? Sin fugiendũ id quidẽ censet, sed & multò illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo quòd ullũ aut corporis, aut fortunæ vitiũ, animi vitiis

* communitas.

gravius

gravius existimat. Ergò unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusq; & universorum: quam si ad se quisq; rapiat, dissolvetur omnis humana consociatio. Atq; si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam causam quòd is homo sit, consultum velit; necesse est, secundùm eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ità est, unâ continemur omnes, & eâdem lege naturæ. Idq; ipsum si ità est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur: Verum autem primum; verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causâ; sed aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris & nullam societatem, communis utilitatis causâ, statuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatẽ: quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur: quæ qui tollunt; etiam adversus Deos immortales impii judicandi sunt; ab iis autem constitutam inter homines societatem evertunt: cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causâ, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitiâ. Hæc enim una virtus, omnium est domina & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit, Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minimè verò. Non enim mihi est vita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratiâ. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, nè ipse trigore

Societatis jus non modo cum propinquis sed etiam cum universis civibus, postremo cum hospitibus, est servandum.

Justitia est domina & regina virtutum.

Homini ad nihil utili detrahere licet, si eo spectes, ut societati prosis non propriè sibi.

gore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat? Hæc a si judicandum sunt facillima. Nam si quid ab homine ad nullam partem utilitatis causâ detraxeris, inhumanè feceris, contraque naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reip. atq; hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit ejusmodi, suum cuiq; incommodum ferendum est potiùs, quam de alterius commodis detrahendum. Non igitur malis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quam detractio atq; appetitio alieni; sed communis utilitatis derelictio contra naturam est: est enim injusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat & continet, decernit profectò, ut ab homine inerti atque inutili ad sapientem, bonum fortémq; virum transferantur res ad vivendū necessariæ: si qui occiderit, multum de communi utilitate detraxerit; modò hoc ità faciat, ut nè ipse de se bene existimans, sesèque diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Itaque semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, & ei (quam sæpe commemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium est. Nulla est enim nobis cum tyranno societas, sed potius summa distractio: neque est contra naturam spoliare eum si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ, à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes ex, in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credo

Causam id est, *prætextum, & commentitiam defensionem.*

res Panætiũ perſecuturũ fuiſſe, niſi aliquis caſus aut occupatio conſilium ejus * peremiſſet. Ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter turpitudinem fugiendum; quid ſit id, quod ideirco fugiendum non ſit, quia omnino turpe non eſt: Sed quoniam operi inchoato, prope tamen abſoluto, tanquam faſtigium imponimus: ut Geometræ ſolent, non omnia docere, ſed poſtulare, ut quædam ſibi concedantur, quò facilius, quæ velint, explicent: ſic ego à te poſtulo, mi Cicero, ut mihi concedas, ſi potes, Nihil præter id, quod honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendum. Sin hoc non licet per Gratippum: at illud certè dabis, Quod honeſtum ſit, id eſſe maximè propter ſe expetendum. Mihi utrumvis ſatis eſt, & cum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. At primùm Panætius in hoc defendendus eſt, quòd non utilia cum honeſtis pugnare dixerit aliquando poſſe (neq; enim ei fas erat,) ſed ea quæ videntur utilia. Nihil verò utile, quod non idem honeſtum, nec honeſtum, quod non idem utile ſit, ſæpe teſtatur: negátque ullam peſtem majorem in vitam hominum invaſiſſe, quàm eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honeſtis, ſed ut ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam quæ videretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, ſed (ut dicitur) Marte noſtro. Neque enim quicquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod mihi probaretur, de iis quæ in manus meas venerunt.

* prævenisſet

Faſtigium, id eſt, ſummam manum: ab ædificiis tranſlatum, quibus perfectis conus aliquis imponitur in ſummo. Principia prima per ſe nota.

Marte noſtro proverbialiter: à militia tranſlatum, ubi ſuo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliaribus copiis adjutũ committerent.

Nè qua nos commoditas quantavis, cum ſumma etiam impunitate conjuncta permoveat, ut vel tantillum ab honeſto recedamus, ſine quo nihil non perniciosum.

CUm igitur aliqua ſpecies utilitatis objecta eſt, nos commoveri neceſſe eſt. Sed ſi, cùm animum attenderis, turpitudinẽ videas adjunctam ei rei quæ ſpeciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda eſt; ſed intelligendum ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non poſſe. Quòd ſi nihil eſt tam contra naturam quàm turpitudo (recta enim & convenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernaturq; contraria) nihílq; tam eſt ſecundùm naturam, quàm utilitas: certè in eâdem re utilitas, & turpitudo eſſe non poteſt. Itémq; ſi ad honeſtatem nati ſumus; eáq; aut ſola expetenda eſt, (ut Zenoni eſt viſum) aut certè omni pondere gravior eſt habenda, quàm reliqua omnia (quod Ariſtoteli placet); neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum: quod autem bonum, id certè utile: itáq; quicquid honeſtum id utile. Quare error hominum non proborum cùm aliquid quod utile viſum eſt, arripuit, id continuò ſecernit ab honeſto. Hinc ficæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur: hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionéſq; ſociorum & civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: poſtremò etiam in liberis civitatibus exiſtunt regendi cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt. Emolumenta enim rèrum fallacibus judiciis vident: pœnam non dico legum, quas ſæpe perrumpunt, ſed ipſius turpitudinis quæ acerbiſſima eſt, non vident. Quamobrẽ hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (eſt enim totum ſceleratum, & impium) qui deliberant, utrùm id ſequantur quod honeſtum eſſe videant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent. In

Turpis utilitas omnium ſcelerum parens.

Turpitudo per ſe fugienda, etiam ſumma impunitate propoſita.

ipſa

ipſa enim dubitatione facinus ineſt, etiamſi ad id non pervenerint. Ergò ea deliberanda omnino non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatione celandi & occultandi ſpes opinióque removenda eſt. Satis enim nobis (ſi modò in philoſophia aliquid profecimus) perſuaſum eſſe debet, Si omnes deos hominéſque celare poſſimus, nihil tamen avarè, nihil injuſtè, nihil libidinosè, nihil incontinenter eſſe faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui, cum terra diſceſſiſſet magnis quibuſdam imbribus, in illum hiatum deſcendit, æneúmq; equum (ut ferunt fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores eſſent; quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inuſitatâ, annulúmq; aureum in digito: quem ut detraxit, ipſe induit, (erat autẽ regius paſtor): tum in concilium paſtorum ſe recepit. Ibi cùm palam ejus annuli ad palmam converterat, à nullo videbatur, ipſe autem omnia videbat: idem rurſus videbatur cùm in * lucem annulum inverterat. Itáque hac opportunitate annuli uſus, reginæ ſtuprum intulit: eâque adjutrice regem dominum interemit; ſuſtulítque quos obſtare arbitrabatur. Nec in his quiſquam eum facinoribus potuit videre: ſic repentè annuli beneficio rex exortus eſt Lydiæ. Hunc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens, nihil plus ſibi licere putet peccare, quàm ſi non haberet. Honeſta enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atq; hoc loco philoſophi quidam minimè mali illi quidem, ſed non ſatis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quaſi verò ille aut factum id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. Hæc eſt vis hujus annuli, & hujus exempli. Si nemo ſciturus, nemo nè ſuſpicaturus quidem ſit, cùm aliquid, divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causâ, feceris, ſi id diis hominibúſque futurum ſit ſemper ignotum,

Turpi in re, turpis etiam ipſa deliberatio.

Aurea præceptio & ſemper in pectore geſtanda. Lib. 2. *de Rep.*

Fabula Gygis Platonici.

Pala, *Maſſa qua annuli gemma clauditur.*

* locum.

Gygis fabulæ quem ſenſum habeat.

notum, ſiſne facturus? negant id fieri poſſe, quanquam poteſt id quidem. Sed quæro, quod negant poſſe, id ſi poſſet quidnam facerent? Urgent ruſticè ſanè: negant enim poſſe, & in eo perſtant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cùm enim quærimus ſi poſſint celare, quid facturi ſint, non quærimus poſſint ne celare; ſed tanquam tormenta quædam adhibemus: ut ſi reſponderint, ſe impunitate propoſitâ facturos quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur: ſi negent, omnia turpia per ſe ipſa fugienda eſſe concedant. Sed jam ad propoſitum revertamur. Incidunt ſæpe multæ cauſæ, quæ conturbant animos utilitatis ſpecie, non cùm hoc deliberetur, relinquendáne ſit honeſtas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum eſt) ſed illud, Poſſitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cùm Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injuſtè, fuerat enim in regibus expellendis ſocius Bruti & conſiliorum etiam adjutor. Cùm autem conſilium hoc principes cepiſſent, cognationem Superbi, noménque Tarquiniorum, & memoriam Regni eſſe tollendam: quod erat utile patriæ conſulere, id erat ità honeſtum ut etiam ipſi Collatino placere deberet. Itáque utilitas valuit propter honeſtatem, ſine qua nec utilitas quidem eſſe potuiſſet. At in eo rege, qui urbem condidit, non ità: Species enim utilitatis animum pepulit ejus cui cùm viſum eſt utilius, ſolum ſe, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omiſit hic & pietatem, & humanitatem, ut id quod utile videbatur, neque erat, aſſequi poſſet: & tamen muri cauſam oppoſuit, ſpeciem honeſtatis, nec probabilem, nec ſatis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

Collatinus propter invidiam nominis ejectus, neque id injuriâ; quia publicæ utilitati conſultum eſt.

Romulus, ut ſolus imperaret, Remum fratrem occidit, hanc quidem cauſam prætexens, quod mœnia contra legem tranſiliiſſet.

Propriis commodis quatenus cuique inſervire permiſſum.

NEc tamen noſtræ nobis utilitates omittendæ ſunt, aliiſq; tradendæ, cùm his ipſi egeamus: ſed ſuæ cuique utilitati quod ſine alterius injuria fiat, ſerviendum eſt. Scitè Chryſippus, ut multa; Qui ſtadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè poſſit, ut vincat; ſupplantare eum, quîcum certet, aut manu depellere nullo modo debet: Sic in vita ſibi quemq; petere quod pertineat ad uſum, non iniquum eſt; alteri ſurripere, jus non eſt.

Formula in amicitiis, ut ſemper honeſtati cedat benevolentia amici; fides præſtetur, etiam maximis incommodis propoſitis. Communib⁹ in reb⁹ tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honeſti ratio patitur. Cæterum, nequa res turpis aut petatur ab amico, aut præſtetur petenti.

MAximè autē perturbantur officia in amicitiis, quibus & non tribuere quod rectè poſſis, & tribuere quod non ſit æquum, contra officium eſt. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum eſt. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates & cætera generis ejuſdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda ſunt. At neq; contra remp. neque contra jus jurandū ac fidem, amici ſui causâ, vir bonus faciet, ne ſi judex quidē erit de ipſo amico. Ponit enim perſonam amici, cùm induit judicis. Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici cauſam eſſe malit, & ut perorandæ liti tempus quoad per leges liceat, accommodet. Cùm verò jurato dicenda ſententia ſit, meminerit, Deum ſe adhibere teſtem, id eſt (ut arbitror) mentē ſuā, quâ nihil homini dedit ipſe Deus divinius. Itaque præclarū à majoribus accepimus morem rogandi

Commodandum amicis ſed uſque ad aras.

Perorandæ, finiendæ.

Malim equidem ad amplificationem quàm ad clepſydrarum numerum referre. Judex quo ſalva fide præſtare non poſſit, nè rogandus quidem eſt.

di judicis, si eum teneremus. Quæ salvâ fide facere posset. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò antè dixi honesta, amico à judice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint, non amicitiæ tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiis: nam in sapientibus viris atq; perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cùm eorum alteri Dionysius tyrannus diē necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causâ postulavisset, vas factus sit alter ejus sistendi, ut si ille non revertisset, moriendū esset sibi ipsi. Qui cùm ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se in amicitiam tertium adscriberent. Cùm igitur id quod utile videtur in amicitia cum eo quod honestum est comparatur, jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cùm autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur; religio & fides anteponatur amicitiæ. Et sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

Damon & Pythias nobile par amicorum.

In publicis consultationibus semper honestum falsâ utilitate potius habendum, neque consilium ullū videri utile oportere quod cum honesto pugnat. Atque hujus rei utramque in partem exempla.

Sed utilitatis specie in republica sæpissime peccatur: ut, in Corinthi disturbatione nostra. Durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis qui classe valebant pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eósque exterminant; ut * Penæus apud patres nostros, Pipius nuper

In Corintho delenda falsa utilitatis species fefellit Romanos: nihil enim utiliter fit, quod crudeliter.

Ægina insula è regione Atticæ: Piræus portus Athenarum.

* Petronius.

nuper. Nam eſſe pro cive, qui civis non ſit, rectum eſt non licere: quam tulerunt legem ſapientiſſimi conſules Craſſus & Scævola. Uſu verò urbis prohibere peregrinos, ſanè inhumanū eſt. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis ſpecies præ honeſtate contemnitur. Plena exemplorum eſt noſtra reſp. cùm ſæpe alias, tum maximè bello Punico ſecundo, quæ, Cannenſi calamitate acceptâ, majores animos habuit quàm unquam rebus ſecundis. Nulla timoris ſignificatio, nulla mentio pacis. Tanta vis eſt honeſti, ut ſpeciem utilitatis obſcuret. Athenienſes cùm Perſarum impetum nullo modo poſſent ſuſtinere, ſtatuerentq; ut, urbe relictâ, conjugibus & liberis Trœzene depoſitis, naves conſcenderent, libertatēque Græciæ claſſe defenderent: * Cyrſilum quendam, ſuadentem ut in urbe manerent, Xerxenq; reciperent, lapidibus obruerunt. Atq; ille ſequi utilitatem videbatur: ſed ea nulla erat, repugnante honeſtate. Themiſtocles poſt victoriam ejus belli, quod cum Perſis fuit, dixit in concione, ſe habere conſilium reip. ſalutare, ſed id ſciri opus non eſſe, poſtulavitq; ut aliquē populus daret, quîcum communicaret. Datus eſt Ariſtides. Huic ille, claſſem Lacedæmoniorum, quæ ſubducta eſſet ad Gytheum, clàm incendi poſſe: quo facto frangi Lacedæmoniorum opes neceſſe eſſet. Quod Ariſtides cùm audiviſſet, in concionem magnâ expectatione venit, dixitq; perutile eſſe conſilium quod Themiſtocles afferret, ſed minimè honeſtum. Itàq; Athenienſes, quod honeſtum non eſſet, id nè utile quidem putaverunt, totámq; eam rem, quam ne audiverant quidem autore Ariſtide repudiaverunt. Meliùs hi, quàm nos, qui piratas immunes, ſocios vectigales habemus. Maneat ergò, quod turpe ſit id nunquam eſſe utile: nè tum quidem cum id quod utile eſſe putes adipiſcare. Hoc enim ipſū utile putare, quod turpe ſit, calamitoſum eſt.

Cannenſi, à *Cannis* vico *Apuliæ*, ubi *Paulus Æmilius fuit cum innumerabili civium & ſociorum Rom. multitudine cæſus.*

Trœſen *in Peloponneſo, in ſinu Argolico quæ olim Poſidonia dicta.*

* *Alii* Lycidam *fuiſſe ſcribunt.*

Hiſtoria eſt apud Demoſthenem, ἐν τῷ περὶ στεφάνου λόγῳ. *Sic accipiendi erant qui nunc tyrannis noſtris omnia vel turpiſſima ſuadent modo quæſtuoſa.*

Gytheum nobile navale Lacedæmoniorum.

In contractibus communibus quæ formula honesti & utilis. Fingit autem speciem quandam, jurisconsultorum more, deque ea duos Stoicos diversa sentientes: quorum alter ad Stoicam rationem omnia refert, alter ex hominum consuetudine & jure civili moderatur.

SEd incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cùm repugnare utilitas honestati videatur; ut animadvertendum sit, repugnétne planè an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones: Si (exempli gratiâ) vir bonus, Alexandriâ profectus Rhodum, magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia & fame, summáque annonæ caritate: si idem sciat complures mercatores Alexandriâ solvisse, navésque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturúsne sit id Rhodiis, an silentio suum quàm plurimo venditurus? Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico; aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo: Antipatro, omnia patefacienda, ut nè quid omnino, quod venditor nôrit emptor ignoret: Diogeni venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cætera sine insidiis agere, &, quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris quàm cæteri, fortasse etiam minoris, cùm major est copia. Cui fit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte: Quid agis? túte cùm hominibus consulere debeas, & servire humanæ societati; eáque lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ quibus parere, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tua, communis utilitas sit; vicissimq; communis utilitas, tua sit; celabis homines quid

Solvisse neutraliter, i. e. navigasse.

Festivus dialogismus inter Diogenem & Antipatrum.

quid iis adſit commoditatis & copiæ ? Reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic : Aliud eſt celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, ſi tibi non dico quæ natura deorū ſit, quis ſit finis bonorū; quæ tibi plùs prodeſſent cognita, quàm tritici vilitas : Sed non, quicquid tibi audire utile eſt, id mihi dicere neceſſe eſt. Imò verò (inquit ille) neceſſe eſt: ſiquidem meminiſti eſſe inter homines naturâ conjunctam ſocietatem. Memini, inquit ille : ſed num iſta ſocietas talis eſt, ut nihil ſuum cujuſque ſit ? Quod ſi ità eſt, nè vendendum quidem quicquam eſt, ſed donandū. Vides in hac tota diſceptatione non illud dici: Quamvis hoc turpe ſit, tamen, quoniam expedit, faciam: ſed ità expedire, ut turpe non ſit. Ex altera autem parte, eâ re, quia turpe ſit, non eſſe faciendū. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipſe nôrit, cæteri ignorent; peſtilentes ſint & habeantur ſalubres; ignoretur in omnibus * cubiculis apparere ſerpentes; malæ materiatæ, ruinoſæ : ſed hoc præter dominum nemo ſciat. Quæro, ſi hoc emptoribus venditor non dixerit, ædéſq; vendiderit pluris multò quàm ſe venditurum putârit ; num * id juſtè an improbè fecerit? Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim eſt aliud erranti viam non monſtrare, (quod Athenis execrationibus publicis ſanctum eſt) ſi hoc non eſt, Emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere ? Plus etiam eſt, quàm viam non monſtrare : nam eſt ſcientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà ; Num te emere coegit, qui nè hortatus quidem eſt ? Ille, quòd non placebat, proſcripſit : tu, quòd placebat, emiſti. Quod ſi qui proſcribunt villam bonam, ut ipſi aſſerunt, benéque ædificatam, non exiſtimantur fefelliſſe, etiamſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione; multò minùs, qui domum non laudârunt. Ubi enim judiciū emptoris eſt, ibi fraus ven-

Quidam cubilibus *legunt pro* latebris.

* *Alias* injuſtè *aut* improbè.

Publicæ execrationes Athenienſium in eos, qui viam erranti non monſtrarent.

venditoris quæ poteſt eſſe? Sin autem dictum non omne præſtandum eſt; quod dictum non eſt, id præſtandum putas? Quid verò eſt ſtultius, quàm venditorem ejus rei quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam abſurdum, quàm, ſi domini juſſu ità præco prædicet, Domum peſtilentem vendo? Sic ergò in quibuſdam cauſis dubiis, ex altera parte defenditur honeſtas, ex altera ità de utilitate dicitur, ut, id quod utile videatur, non modò facere honeſtum ſit ſed etiam non facere turpe. Hæc eſt illa, quæ videtur utilium fieri cum honeſtis ſæpe, diſſenſio.

Præco auctionarius.

Superiori altercationi philoſophorum ſuam interponit ſententiam, Omnino viro bono neque ſimulandum eſſe quicquam, neque diſſimulandum ſui commodi cauſâ; etiamſi mos, legesque civiles quædam reticeri non vetent.

QUæ dijudicanda ſunt: non enim, ut quæreremus, expoſuimus, ſed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius nec hic ædiū venditor celare emptores debuiſſe. Neque enim id eſt celare * cùm quid reticeas, ſed cùm quod tu ſcias, id ignorare, emolumenti tui cauſâ, velis eos quorum interſit id ſcire. Hoc autem celandi genus quale ſit, & cujus hominis, quis non videt? Certè non aperti, non ſimplicis eſt, non ingenui, non juſti, non viri boni: verſuti potiùs, obſcuri, aſtuti, ſalacis, malitioſi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot & alia plura, nonne inutile eſt vitiorum ſubire nomina? Quod ſi vituperandi ſunt qui reticuerunt, quid de iis exiſtimandum eſt, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius, eques Romanus, homo nec infacetus, & ſatis literatus, cùm ſe Syracuſas otiandi cauſâ, non negotiandi (ut ipſe dicere ſolebat) contuliſſet, dictitabat ſe hortulos aliquos velle emere, quò invitare amicos, & ubi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. Quod cū percrebuiſſet, Pythius ei

Aliud celare, aliud reticere

* quicquid retineat.

Turpe celare quod eſt, turpius mentiri quod non eſt.

ei quidam qui argentariam faceret Syracuſis, dixit venales quidem ſe hortos non habere, ſed licere uti Cannio, ſi vellet ut ſuis: & ſimul ad cœnam hominem in hortos invitavit in poſterum diem. Cùm ille promiſiſſet, tum Pythius, ut argentarius qui eſſet, apud ōnes ordines gratioſus, piſcatores ad ſe convocavit, & ab iis petivit ut ante ſuos hortulos poſtridiè piſcarentur: dixitq; quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Cannius: opiparè à Pythio * apparatum erat convivium. Cymbarū antè hortulos multitudo. Pro ſe quiſq; quod ceperat afferebat. Ante pedes Pythii piſces abjiciebantur. Tum Cannius, Quæſo, inquit, quid eſt, ô Pythi? tantúmne piſcium? tantúmne cymbarum? Et ille, Quid mirum, inquit? hoc loco eſt Syracuſis quicquid eſt piſciū: hîc aquatio, hac villâ iſti carere non poſſunt? Incenſus Cannius cupiditate, contendit à Pythio ut venderet. Gravate ille primò. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples, tanti quanti Pythius voluit, & emit inſtructos. Nomina facit, negotiū conficit. Invitat Cannius poſtridè familiares ſuos. Venit ipſe maturè, ſcalmū nullum videt. Quærit ex proximo vicino num feriæ quædam piſcatorū eſſent, quòd eos nullos videret. Nullæ, (quod ſciam) inquit ille: ſed hîc piſcari nulli ſolent, itaq; heri mirabar, quid acciditſet. Stomachari Cannius: ſed quid faceret? nondum enim Aquilius collega, & familiaris meus, protulerat *de dolo malo* formulas: In quibus ipſis cùm ex eo quæreretur quid eſſet *Dolus malus*, reſpondebat, cùm eſſet aliud ſimulatum, aliud actum: Hoc quidem ſanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergò & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud ſimulantes perfidi, improbi, malitioſi ſunt. Nullum igitur factum eorum poteſt utile eſſe, cùm ſit tot vitiis inquinatum. Quòd ſi Aquiliana definitio vera eſt, ex omni

Fabula per quam amœna quo aſtu Græculus Cannio impoſuerit.

* paratum erat.

Gravate *vel* gravatim, *invitus & vix.* *Nomina facit, debitorem ſe conſtituit.*

Formulas, juris regulas. *Quod dolo malo factum eſt, id in integrum reſtitui oportet.*

omni vita ſimulatio, diſſimulatióq; tollenda eſt. Ità nec, ut emat meliùs, nec ut vendat, quicquam ſimulabit, aut diſſimulabit vir bonus. Atque iſte dolus malus etiã legibus erat vindicatus; ut tutela xii tabulis & circumſcriptio adoleſcentium lege * Latoriâ & ſine lege, judiciis, in quibus *ex fide bona* * agitur. Reliquorum autem judiciorum hæc verba maximè excellunt; In arbitrio rei uxoriæ, *Melius, Æquius.* In fiducia, ut *Inter bonos bene agier.* Quid ergo? aut in eo, quod *Melius, Æquius eſt*, poteſt ulla pars ineſſe fraudis, aut cùm dicitur *Inter bonos bene agier* quicquã agi dolosè aut malitioſe poteſt? Dolus autẽ malꝰ ſimulatione, & diſſimulatione, ut ait Aquiliꝰ, continetur: Tollendum eſt igitur in rebus contrahendis omne mendacium: Non licitatorem venditor, nec qui contra ſe liceatur emptor * opponet. Uterque ſi ad eloquendum venerit, non plùs, quàm ſemel eloquetur. Q. quidem Scævola P. filius, cùm poſtulâſſet, ut ſibi fundus, cujus emptor erat, ſemel indicaretur, idque venditor ità feciſſet, dixit ſe pluris æſtimare: addidit centũ millia. Nemo eſt, qui hoc viri boni fuiſſe neget; ſapientis, negant: ut ſi minoris, quàm potuiſſet, vendidiſſet. Hæc igitur eſt illa pernicies, quòd alios bonos, alios ſapientes exiſtimant. Ex quo Ennius. *Nequicquam ſapere ſapientem, qui ſibi ipſi prodeſſe nequiret*: Verè id quidem, ſi quid eſſet prodeſſe, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, diſcipulum Panætii, video in iis libris quos de officiis ſcripſit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis eſſe, nihil contra mores, leges, inſtituta facientem habere rationem rei familiaris. Neque enim ſolùm nobis divites eſſe volumus, ſed liberis, propinquis, amicis, maximéq; reip. Singulorũ enim facultates, & copiæ, divitiæ ſunt civitatis. Hinc Scævolæ factum, de quo paulò antè dixi, placere nullo modo poteſt Etenim omnino ſe negat facturum compendii

ſui

Tabula rerum venalium.

Circumſcribere, *circumvenire, circumducere.*

* *Alias*, Latoria.

* *Alias* additur. *Bonæ fidei inducia. Inter bonos benè agier, Verba ſunt ſolennia quibus in negotiis bonæ fidei utebantur.*

* opponet. *Indicaretur* id eſt, *æſtimaretur. Semel*, id eſt, *ut ſtatim ſummum pretium eloqueretur. Simile eſt vendere, minoris quàm poſſis, & emere pluris quàm poſſis.*

Μισῶ σοφὸν ὅστις ἐχ ἑαυτῷ σόφος. *Euripid. in Medea.*

ſui causâ quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda eſt, nec gratia. Sed ſive & ſimulatio & diſſimulatio dolus malus eſt; perpaucæ res ſunt, in quibus iſte malus non verſetur: ſive vir bonus eſt is, qui prodeſt quibus poteſt, nocet nemini, rectè istum virum bonum non facilè reperiemus. Nunquam igitur eſt utile peccare, quia ſemper eſt turpe: Et, quia ſemper eſt honeſtum, virum bonum eſſe, ſemper eſt utile. Ac de jure quidem prædiorum ſancitum eſt apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota eſſent venditori. Nam, cùm ex duodecim tabulis ſatis eſſet cautum, ea præſtari quæ eſſent linguâ nuncupata; quæ qui inficiatus eſſet dupli pœnam ſubiret: à Juriſconſultis etiam reticentiæ pœna eſt conſtituta. Quicquid enim ineſt prædio vitii, id ſtatuerunt, ſi venditor ſciret, niſi nominatim dictum eſſet, præſtari oportere. Ut, cùm in arce augurium augures acturi eſſent, juſſiſſentque Titum Claudium Centimalum; qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auſpiciis, Claudius proſcripſit inſulam, vendidit; emit Publius Calpurnius lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatū eſt: itáque Calphurnius cùm demolitus eſſet, cognoviſſetque Claudium ædes poſtea proſcripſiſſe, quàm eſſet ab auguribus demoliri juſſus, ad arbitrium illum adegit * quid ſibi de ea re facere oporteret *ex fide bona*. M. Cato ſententiam dixit, hujus noſtri Catonis pater. Ut enim cæteri ex patribus, ſic hic: qui illud lumen progenuit, ex filio eſt nominandus. Is igitur judex ità pronuntiavit, cùm in venundando rem eam ſciſſet, & non pronuntiâſſet, emptori damnum præſtare oportere. Igitur *ad fidem bonam* ſtatuit pertinére, notū eſſe emptori vitium quod nôſſet venditor. Quod ſi rectè judicavit: non rectè frumentarius

Compenditum, id eſt, *lucrum*.

Lingua nuncupata veterum juris prudentium ſermo.

Claudii reticentia pro dolo malo damnata.

* quicquid ſibi dare facere oportet.

rius ille, non rectè ædium peſtilentium venditor tacuit. Sed hujuſmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non poſſunt: quæ autem poſſunt diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus propinquus noſter, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipſe paucis antè annis emerat. Hæ Sergio ſerviebant: Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium eſt. Oratam Craſſus, Cratidianum defendebat Antonius. Jus Craſſus urgebat; quod vitii venditor non dixiſſet ſciens, id oportere præſtari: æquitatem Antonius: quoniam id vitium ignotum Sergio non fuiſſet qui illas ædes vendidiſſet, nihil fuiſſe neceſſe dici: nec eū eſſe deceptum, qui id, quod emerat, quo jure eſſet, teneret. Quorſum hæc? ut illud intelligas, non placuiſſe majoribus noſtris aſtutos. Sed aliter leges, aliter philoſophi tollunt aſtutias: Leges, quatenus manu tenere res poſſunt, Philoſophi quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc poſtulat, nè quid inſidiosè, nè quid ſimulatè, nè quid fallaciter. Sūntne igitur inſidiæ, tendere plagas, etiam ſi excitaturus non ſis, nec agitaturus? ipſæ enim feræ, nullo inſequente, ſæpe incidunt: ſic, tu cùm ædes proſcribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter depravationem conſuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege ſanciri, aut jure civili: naturæ tamen lege ſancitum eſt. Societas eſt enim (quod etſi ſæpe dictum eſt, dicendum tamen eſt ſæpius) latiſſimè quidem quæ pateat, * omnium inter omnes: interior eorum, qui ejuſdem gentis ſunt; proprior eorum, qui ejuſdem civitatis. Itáque majores aliud jus gentium, aliud jus civile eſſe voluerunt. Quod enim civile, non idem continuò gentiū; quod autem gentiū, idem civile eſſe debet. Sed nos veri juris germanæq; juſtitiæ

Serviebant, id eſt, *debebant ſervitutem.*

Urgebat, id eſt, *premebat.*

Quid inter leges & philoſophorum dogmata.

* hominum inter homines, *Jus gentiū jus civile continet, non contra: juris formula à divina & naturali ratione ducta.*

juſtitiæ ſolidam & expreſſam effigiem nullam tenemus: umbrâ & imaginibus utimur, eáſq; ipſas utinam ſequeremur! Feruntur enim ex optimis * naturæ & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa! Uti *ne propter te, fidemve tuam, captus fraudatuſve ſim.* Quàm illa aurea! Ut *inter bonos bene agier oportet, & ſine fraudatione.* Sed qui ſint boni, & quid ſit bene agier, magna quæſtio eſt. Q. quidem Scævola, pontifex maximus, ſummam vim eſſe dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus* adderetur, *Ex fide bona*; fideíq; bonæ nomen exiſtimabat manare latiſſimè; ídque verſari in tutelis, ſocietatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ ſocietas continetur. In his magni eſſe judicis, ſtatuere (præſertim cùm in pleriſq; eſſent judicia contraria) quid quemque cuique præſtare oporteret. Quocirca aſtutiæ tollendæ ſunt, eàque malitia, quæ vult quidem videri ſe eſſe prudentiam, ſed abeſt ab ea, diſtátq; plurimúm. Prudentia eſt enim locata in delectu bonorum & malorum: malitia (ſi omnia, quæ turpia ſunt, mala ſunt) mala bonis anteponit. Nec verò in prædiis ſolùm, jus civile ductum à natura, malitiam fraudémque vindicat, ſed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Quæ enim ſcire debuit de ſanitate, de fuga, de furtis, præſtat edicto Ædilium. Hæredum alia eſt cauſa. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons ſit, hoc ſecundùm naturam eſſe. Neminem id agere, ut ex alterius prædetur inſcitia. Nec ulla pernicies vitæ major inveniri poteſt, quàm in malitia ſimulatio intelligentiæ. Ex quo illa innumerabilia naſcuntur, ut utilia cum honeſtis pugnare videantur. Quotus enim quiſque reperietur, qui impunitate, & ignoratione omnium præpoſitâ, abſtinere poſſit injuriâ? Periclitemur (ſi placet) & in iis quidem exemplis in quibus peccari vulgus homi-

*naturæ principiis & ver.

* *Alias* ageretur ex fide

In mancipiis id eſt, *ſervis aut ancillis, quæri ſolet, an ſana, an fugitiva, an furacia.*

hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficiis, testamentariis, furibus, peculatoribus, hoc loco disserendum est: qui non verbis sunt & disputatione Philosophorum, sed vinculis & carcere * castigandi: sed hæc consideremus quæ faciunt ii qui habentur boni. L. Minutii Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidem è Græcia Romam attulerunt: quod quò facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium homines ejusdem civitatis potentissimos, qui cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculū non repudiaverunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quanquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilius, Marcum Satyrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eúmque fecisset hæredem; hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) Num erat æquum principes * civès rem habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim si is qui non defendit injuriam, neque propulsat à suis, cùm potest, injustè facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiã veræ hæreditates non honestæ videntur, si sint malitiosis blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione * acquisitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet. Falso; Nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula: qui hoc non † præviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans: Est illud quidem honestum, verum hoc expedit: res à natura copulatas audebit errore divellere; qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. Itaq; si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletum

* fatigandi.

* civitatis.

Hæredipetæ turpes.

* quæsitæ.

† *Alias* perviderit.

pletum teſtamenta nomen ejus irrepere, hâc vi non utetur, nê ſi exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam ſuſpicaturum. At ſi dares hanc vim M. Craſſo, ut digitorum percuſſione hæres poſſit ſcriptus eſſe, qui re verâ non eſſet hæres, in foro, mihi crede, ſaltaret. Homo autem juſtus, & is, quem ſentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in ſe transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is ſe qui ſit vir bonus, neſcire fateatur. At verò ſi quis voluerit animi ſui complicatam notionem evolvere: jam ſe ipſe doceat, cùm virum bonum eſſe, qui proſit quibus poſſit: noceat nemini, niſi laceſſitus injuriâ. Quid ergò? hic non noceat, qui quodam quaſi veneno perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipſe ſuccedat? Non igitur faciat, (dixerit quis) quod utile ſit, quódque expediat? Imò implicat, nihil nec expedire, nec utile eſſe, quod ſit injuſtum. Hoc qui non didicerit, bonus vir non eſſe poterit. Fimbriam Conſularem, audiebam de patre noſtro puer, judicem M. Lutatio Pythiæ fuiſſe, Equiti Romano ſanè honeſto: cùm is ſponſionem feciſſet, *Ni vir bonus eſſet*: Itaq; ei dixiſſe Fimbriam ſe illam rem nunquam judicaturum: nè aut ſpoliaret fama probatum hominem, ſi contrà judicâſſet: aut ſtatuiſſe videretur, virum bonum aliquem eſſe, cùm ea res innumerabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur vero bono (quem Fimbria, etiam, non modò Socrates noverat, nullo modo videri poteſt quicquam eſſe utile quod non honeſtum ſit. Itaq; talis vir non modò facere, ſed nec cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nonne eſt turpe dubitare philoſophos, quæ nè ruſtici quidem dubitent? à quibus natum eſt, id quod jam tritum eſt vetuſtate proverbium: cùm enim fidem alicujus, bonitatémq; laudans, * *Dignum eſſe*, dicunt, *quicum in tenebris mices*. Hoc quam habet vim niſi illam, Nihil

Notionem *formam & ſpeciem dicit.*

* *Luſus genus erat micare digitis repente motis* Cic. De divinatione. *Quid eſt enim ſors? Idem propemodum quod micare, quod talos jacere, quod teſſerai;* Cicero idem adagium & in ſecundo De finib. libr.

expedire, quid non deceat, etiamsi id possis, nullo fe-
felliente obtinere? Vidésne igitur hoc proverbio, neq;
Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulò
ante fingebam digitorum percussione hæreditates
* converte-re. omnium posse * ad sese convertere? Ut enim, quod
turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum
fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id
utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & re-
pugnante naturâ. Ar enim, cùm permagna præmia
Notatus Marius, qui consulatûs gratiâ, ab officio recesserit. sunt, est causa peccandi. C. Marius, cùm à spe consula-
tûs longè abesset, & jam septimum annum post
præturam jaceret, neque periturus unquam consula-
tum videretur: Q. Metellum, cujus legatus erat, sum-
mum virum, & civem, cùm ab eo, imperatore suo,
Romam missus esset, apud populum Romanum cri-
* illud. minatus est, bellum illum producere: si se consulem
* ducere. fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Ju-
gurtham se in potestatem populi Rom. redacturum.
Itaq; factus est ille quidem Consul: sed à fide justitiâ-
que decessit: qui optimum & gravissimum civem, cu-
Notatus Gratidianus, qui collegarum communem gratiam ad se proprie transtuli. jus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso cri-
mine adduxerit, nec noster quidem Gratidianus of-
ficio boni viri functus est tum, cùm prætor esset, col-
legiúmq; prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res
nummaria de communi sententia constitueretur: ja-
ctabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut ne-
mo posset scire, quid haberet. Conscripserunt com-
muniter edictum cum pœna atq; judicio, constitue-
rúntque ut omnes simul in Rostra post meridiem de-
scenderent, & cæteri quidem alius alio: Marius à sub-
selliis in Rostra rectà: idq; quod communiter compo-
situm fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) Jei mag-
no honori fuit. Omnibus vicis statuæ factæ sunt, ad
eas thus, & cerei. Quid multa; nemo unquam multi-
tudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homi-
nes in deliberatione nonnunquam, cùm id in quo

violatur

violatur equitas, non habetur itâ magnum; illud autem, quod ex eo patitur, permagnum videtur: ut Mario præripere collegis & tribunis plebis popularem gratiam, non itâ turpe: consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat valdè utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse, notissimam: Aut illud quod utile videtur, turpe nè sit, aut si turpe est, nè videatur esse utile. Quid igitur? possumúsne aut illum Marium virum bonum judicare aut hunc? Explica, atq; excute intelligentiam tuam: ut videas, quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergò in virum bonum, mentiri emolumenti sui causâ, criminari, præripere, fallere! Nihil profectò minus. Est ergò ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & splendorem & nomen amittas? Quid est, quod auferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, justitiamq; detraxerit? Quid enim interest, utrùm ex homine se convertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cujus ipse audaciâ potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidiâ: id quàm injustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus Euripidis de fœnissis habebat, quos dicam ut potero, inconditè fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est jus, regnandi gratiâ
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potiùs Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani, dominúsque omnium gen-

Explica: *nam superiùs complicatam dixit notionem.*

Pompeius natus, qui turpi consilio Cæsarem affinem adjunxerat, ducta ejus filia.

Euripideum carmen à Cæsare usurpatum.

Εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρὴ, τυραννίδ' ἕνεκεν Κάλλιστον ἀδικεῖν· τἄλλα δ' εὐσεβεῖν χρεών.

tium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interitum: earúmque oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare: sed qui id facere possit, esse utile: quâ hunc objurgatione aut quo potius convitio à tanto errore coner avertere? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile scelus dissimum & teterrimum parricidium patriæ: quam vis is, qui eo se obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic ut hæc duo verba inter se discrepare, re tamen unum sonare videantur. Nunc * abeo ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas, quàm regnandi, esse possit? Nihil contra inutilius ei, qui id injustè consecutus sit, invenio, cùm ad veritatem cœpi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, solicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum periculorúmque plenissima?

Cæsar Pater patriæ *appellatus, sed ab oppressis. At Romæ,* Patrem patriæ *Ciceronem libera dixit.*

* Adeo.

Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni inquit Accius. At cui regno? Quod à Tantalo & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quantò plures regi put.s, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatémque non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem, servi sibi coegisset. Hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cùm ejus vitæ ea conditio sit, qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus & gloria? Quòd si hæc utillia non sunt, quæ maxima videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis satis persuasum esse debet, nihil esse utile quod non honestum sit. Quanquam id quidem cùm sæpe alias tum Pyrrhi bello à C. Fabricio consule iterum, à senatu nostro judicatum est. Cùm enim rex Pyrrhus popu

populo Rom. bellum ultro intuliſſet, cúmq; de imperio certamen eſſet cum rege generoſo ac potente: perfuga ab eo venit in caſtra Fabricii, eíque eſt pollicitus, ſi præmium ei propoſuiſſet, ſe, ut clam veniſſet, ſic clàm in Pyrrhi caſtra rediturum, & cum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum, idq; ejus factum à ſenatu laudatum eſt. Atq; ſi ſpeciem utilitatis, opinionémq; quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adverſarium imperii ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuiſſet, eum non virtute, ſed ſcelere ſuperatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hâc urbe, qualis Ariſtides Athenis fuit: vel ſenatui noſtro, qui nunquam utilitatem à dignitate ſejunxit, armis cum hoſte certare, an venenis? Si gloriæ causâ imperium expetendum eſt, ſcelus abſit, in quo non poteſt eſſe gloria: ſin ipſæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt eſſe utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filii ſententia: quas civitates L. Sylla, pecuniâ acceptâ, ex ſenatuſconſulto liberaviſſet, ut hæ rurſus vectigales eſſent: neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Ei ſenatus eſt aſſenſus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quàm ſenatûs. At aucta vectigalia. Utile igitur. Quoſq; audebunt dicere, quicquam utile, quod non honeſtum? Poteſt autem ulli imperio, quod gloriâ debet fultum eſſe, & benevolentiâ ſociorum; utile eſſe odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo ſæpe diſſenſi. Nimis enim mihi videbatur præfractè ærarium vectigaliáq; defendere, omnia publicanis negare, multa ſociis: cùm in hos benefici eſſe deberemus; cum illis ſic agere ut cum colonis noſtris ſoleremus. Eóque magis, quòd illa ordinum conjunctio ad ſalutem reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, cùm cauſam Tranſpadanorum æquum eſſe dicebat: ſemper autem

Hiſtoriæ à Pyrrhi medico epiſtolam Fabricio miſſam narrant.

Turpis, eoque nec utilis L. Philippi ſententia.

Cato perſtrictim.

Turpis oratio Curionis, Vincat utilitas.

tem addebat, *Vincat utilitas.* Potiùs dicetur non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ, quàm, cùm æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamœnas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

PLenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quæstionum: Sitne boni viri in maxima caritate annonæ, familiam non alere: In utramque partem disputat; sed tamen ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, equine pretiosi potiùs jacturam faciat, * quam servuli vilis: Hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebítne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid dominus navis? erepíetne suum? Minimè: non plus, quàm si navigantem in altum ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eò quò sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si in unâ tabulâ sint duo naufragi, æquè sapientes? * sibíne ute quæ rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò: sed ei, cujus magis interfit vel suâ vel reip. causâ vivere. Quid, si hæc paria in utroque? Nullum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut * in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, si pater fana expilet, cuniculos agat in ærarium? indicetne id magistratibus filius? Nè fas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur; non igitur patria præstat omnibus officiis? Imò verò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid, si tyrannidem aucuparе, si patriam prodere conábitur pater? filebítne filius? Imo verò obtestrabit patrem, nè id faciat: si nihil proficiet; accusabit, minabitur etiam: Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem antepone

* an.

Sumpta, *conducta.*

* *Vetus exemplar*, sibi uter capiat.

* in micando.

Agere cuniculos, *ut antè, agere fimia.*

ponet ſaluti patris. Quærit etiam, ſi ſapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cùm id reſcierit, ſolutur úſne ſit eos, ſi cui debeat, pro bonis? Diogenes ait: Antipater negat, cui potiùs aſſentior. Qui vinum fugiens vendat ſciens, debeátne dicere? Non neceſſe putat Diogenes: Antipater viri boni exiſtimat. * Hæ ſunt quaſi controverſiæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendáne vitia? Non ea, quæ niſi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: ſed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, furacem, ebrioſum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalcum ſe putat vendere, indicétne ei vir bonus aurum illud eſſe, an emat denario, quod ſit mille denariûm? Perſpicuum jam eſt, & quid mihi videatur, & quæ ſit inter eos philoſophos, quos nominavi, controverſia. Pacta, & promiſſa ſempérne ſervanda ſint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores ſolent dicere) facta ſint? Si quis medicamentum cuipiam dederit, ad aquam intercutem, pepigeritq; ne illo medicamento unquam poſtea uteretur, ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot poſt inciderit in eundem morbum; nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti; quid faciendum ſit: Cùm ſit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat injuriæ, vitæ & ſaluti conſulendum eſt. Quid? ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui eum hæredem faciat, cùm ei teſtamento ſeſtertium millies relinquatur, ut antè, quàm hæreditatem adeat, luce palam in foro ſaltet, idq; ſe facturum promiſerit, quòd aliter eum hæredem ſcripturus ille non eſſet: faciat quod promiſerit, ille, nécne? Promiſiſſe nollem, & id arbitror fuiſſe gravitatis: ſed, quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtiùs mentietur, ſi ex hæreditate nihil ceperit, quàm ſi ceperit: niſi

Fugiens, *quod duraturum non ſit.*

* Hæc controverſa jura.

* non dicenda.

A qua interius, *quæ hydrops aut hydropiſis.*

fortè eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut vel saltare eum, cum patriæ consulturus sit, turpe non sit. At nè illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiserris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optâsset. Optavit ut in currum patris tolleretur: sublatus est * atque is antequam constitit, ictu fulminis deflagravit. Quantò melius fuerat in hoc promissum patri non esse servatum! Quid, quòd Theseus exegit promissum à Neptuno? qui cùm tres optiones Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti filii sui, cùm à patri suspectus esset de novercâ: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon? cum devovisset Dianæ quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno immolavit Iphigeniam, quâ nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potiùs non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit: Ergo & promissa non facienda nonnunquam: neq; semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens: reddere, peccatum sit non reddere, officium. Quid si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ? reddésne depositum? Non, credo: Facies enim contra rempub. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ naturâ honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta. Pacere promissa, stare conventis, reddere depositum, commutatâ utilitate, fiunt non honesta. Aç de iis quidem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam, si mutatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cùm docebimus ea, quæ videntur esse utilia, neq; sunt quàm sint virtutis inimica, ac de prudentiâ quidem, quam vult imitari malitia: deinq; de justitiâ, quæ semper est utilis, disputatum est.

De Sole & Phaethonte filio.

** atque quâ constitit.*

De Theseo & Neptuno.

De Agamemnone, & filia immolata.

De Fortitudine.

RElique sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine & præstantia cernitur: altera in confirmatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Utile videbatur Ulyssi, ut quidem poetæ Tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum autorem, talis de Ulysse nulla suspicio est: sed insimulant eum tragœdiæ simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse, Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tranquillitate hâc conferendum putas? Ego verò istam contemnendam, & abjiciendam: quoniam, quæ honesta non sit, nè utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulyssem, si in illâ simulatione perseverâsset? qui cùm maximas res gesserit in bello, tamen hæc audivit ab Ajace:

Cujus ipse princeps jurisjurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
*Furere assimulavit, nè * coiret, instituit.*
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepset malitiosam audaciam,
Fidei sacratæ jus perpetuo falleret.

Ulysses nè ad Trojam iret, furorem simulavit, agrum proscissum sale serens. Palamedes odoratus illius astutiam, filium ejus, quà sulcus ducendus erat, objecit. Ulysses arte aratrum suspendit, itaq; detecta fraus. Cujus rei memor Ulysses, postea Palameden falsè criminatus oppressit. Ex tragœdia quapiam senarii sunt.

* quò iret.

Illi verò non modò cum hostibus, verùm etiam cum fluctibus (quod fecit) dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam, ad bellum Barbaris inferendum. Si dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, nostrámque veniamus. M. Atilius Regulus, cùm consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem:

Is,

Is cùm Romam veniſſet, utilitatis ſpeciem videbat; ſed eam (ut res declarat) falſam judicavit, quæ erat talis: Manere in patria: eſſe domi ſuæ cum uxore, cum liberis: quam calamitatem accepiſſet in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere conſularis dignitatis gradum. Quis hæc neget eſſe utilia: Quid cenſes? Magnitudo animi & fortitudo negat. An locupletiores quæris autores? Harum enim eſt virtutum proprium, nil extimeſcere; omnia humana deſpicere; nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In ſenatum venit, mandata expoſuit; ſententiam nè diceret, recuſavit: quamdiu jurejurando hoſtium teneretur, non eſſe ſe ſenatorem. Atque illud etiam (O ſtultum hominem, dixerit quiſpiam, & repugnantem utilitati ſuæ!) reddi captivos negavit eſſe utile: illos enim adoleſcentes, & bonos duces eſſe, ſe jam confectum ſenectute. Cujus cùm valuiſſet autoritas, captivi retenti ſunt, ipſe Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec ſuorum. Neq; verò tum ignorabat, ſe ad crudeliſſimum hoſtem, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed jusjurandum conſervandum putabat. Itaq; tum, cùm vigilando necabatur, erat in meliori cauſa, quàm ſi domi ſenex, captivus, perjurus, conſularis remanſiſſet. At ſtultè, qui non modò non ſenſuerit captivos remittendos, verùm etiam diſſuaſerit. Quomodo ſtultè; etiamne ſi reip. conducebat? Poteſt autem, quod inutile reip. ſit, id cuiquam civi utile eſſe; Pervertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cùm utilitatem ab honeſtate ſejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo poſſumus. Nam quis eſt, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſimè perſequatur? Sed quia nuſquam poſſumus niſi in laude, decore, honeſtate utilia reperire, propterea il-

la

la prima & ſumma habemus; utilitatis nomen non tam ſplendidum, quàm neceſſarium ducimus. Quid eſt igitur, dixerit quis, in jurejurando? Num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune eſt omnium philoſophorum, non eorum modò, qui deum nihil habere ipſum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, ſed eorum etiam, qui deum ſemper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec iraſci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plùs nocere potuiſſet, quàm nocuit ſibi ipſe Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. Annè turpiter faceret? Primùm, *Minima de malis.* Num igitur tantum mali turpitudo iſta habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud * Accium. *Fregiſtine fidem? Neque dedi, neq; do infideli cuiquam:* quanquam ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia quæ non ſint: ſic ſe dicere: videri quædam honeſta, quæ non ſint: ut hoc ipſum videtur honeſtum, conſervandi jurisjurandi causâ ad cruciatum revertiſſe; ſed fit non honeſtum, quia, quod per vim hoſtium eſſet actum, ratum eſſe non debuit. Addunt etiam, quicquid valdè utile ſit, id fieri honeſtum, etiam ſi antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter metuendus, nè iratus noceret: quia neque iraſci ſolet, neq; nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, ſed quæ vis ſit, debet intelligi. Eſt enim jusjurandum affirmatio religioſa. Quod autem affirmatè, quaſi Deo teſte, promiſeris, id tenendum eſt. Jam enim non ad iram deorum, quæ nulla eſt: ſed ad juſtitiam & ad fidem pertinet. Nam præclarè Ennius, *O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Jovis!* Qui igitur jusjurandum

Minima de malis eligenda.

Eclipſis uſitata in ſermonibus vulgò uſurpatis.

* Attium.

Jusjurandum quid.

Fides in Capitolio Jovi proxima.

dum violat, is Fidem violat: quam in Capitolio vicinam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim nè iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus. Certe, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modò non summum malum, sed ne malum quidem esse, maximâ autoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quam principem * pop. Rom. qui, retinendi officii causâ, cruciatum subierit voluntarium? Nam, quod aiunt, *Minima de malis*, id est, ut turpiter potiùs, quàm calamitosè: An est ullum majus malum turpitudine? Quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa depravatio, & fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervosius qui ista differunt, solùm audent malum dicere id, quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem, *Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam*, idcirco rectè à poeta dicitur, quia, cùm tractaretur Arreus, personæ serviendum fuit. Sed si * hoc sibi sumunt, Nullam esse fidem, quæ infideli data sit: videant, nè quæratur latebra perjurio. Est autem jus etiam bellicum, fidésq; jurisjurandi sæpe cum hoste servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens deferentis concipere fieri oporteret, id observandum est: quod aliter, id si non feceris, nullum perjurium est. Ut, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, nè si juratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse debet, nec jusjurandum commune. Non enim, falsum jurare, pejerare est, sed, quod ex animi tui sententiâ juraveris, sicut verbis concipitur,

Certè *concedentis.*

* Reip.

Nervosius, ut Stoici; remissius ut Peripatetici.

* hinc.

Justis hostibus pacta præstanda, latronibus nihil oportet.

Quid pejerare.

tur, more noſtro, id non facere perjurium eſt. Scitè enim Euripides :

Juravi lingua, mentem injuratam gero.

In Hippolyto coronato.

Ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ', ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος

Regulus verò non debuit conditiones pactionéſque bellicas & hoſtiles perturbare perjurio : cùm juſto enim & legitimo hoſte res gerebatur, adverſus quem & totum jus feciale & multa ſunt jura communia. Quod ni ità eſſet, nunquam claros viros ſenatus vinctos hoſtibus dedidiſſet. At verò T. Veturius, & Spurius Poſthumus, cùm iterum conſules eſſent, quia, cùm malè pugnatum apud * Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub jugum miſſis pacem cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his : injuſta enim populi ſenatúſque fecerant. Eodémque tempore T. Numicius, Q. * Æmilius qui tum Tribuni plebis erant, quòd eorum autoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atque hujus deditionis ipſe Poſthumius, qui dedebatur, ſuaſor & autor fuit. Quod idem multis annis poſt C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuſcum ſine ſenatûs autoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam Lucius Furius & ſextus Atilius ex ſenatuſconſulto ferebant, quâ acceptâ, eſt hoſtibus deditus. Honeſtiùs hic, quàm Q. Pompeius, quo, cùm in eâdem causâ eſſet, deprecante, accepta lex non eſt. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quàm honeſtas. Apud ſuperiores utilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis autoritate ſuperata eſt. At non debuit ratum eſſe, quod erat actum per vim. Quaſi verò forti viro vis poſſit adhiberi. Cur igitur ad ſenatum proficiſcebatur, cùm præſertim de captivis diſſuaſurus eſſet. Quod maximum in eo eſt, id reprehenditis? Non enim ſuo judicio ſtetit : ſed ſuſcepit cauſam, ut eſſet judicium ſenatûs : cui niſi ipſe autor fuiſſet, captivi profectò Pœnis redditi eſſent. Ità incolumis in patriâ Regulus reſtitiſſet. Quod

* Claudium.

* Mælius.

quia

quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam quod aiunt, quod valdè utile sit, id fieri honestum: imò verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est; sed quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quòd captivos retinendos censuerit. Nam quòd rediit, nobis non mirabile videtur: Illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad adstringendum fidem, jurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides: Indicant notationes, animadversionésque censorum, qui nulla de re diligentiùs, quàm de jurejurando judicabat. L. Manlio, Aul. filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare jussisset. Quod cùm audivisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & * primâ luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cùm esset nuntiatum: quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisque arbitris, ad se adolescentem jussit venire: At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, juravítque se illum statim interfecturum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit; docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset: Manlium missum fecit. Tantum temporibus

Quæ ita antiquitus jurisjurandi religio.

Pomponius jusjurandum etiam metu extortum præstandum putavit.

* cum.

ribus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem, Gallo, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui * nuper indulgens in patrem, idem * acerbus & severus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conservando jurejurando: sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad cœnatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit, ex decem nob lissimis, qui tum erant missi, novem revertisse, à senatu re non impetratâ: unum ex decem, qui paulò post, quàm egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatum se esse jurejurando interpretabatur: Non rectè: Fraus enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perversè imitata prudentiam. Itaque decrevit Senatus, ut ille veterator & callidus, vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: Octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo & Varrone consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, cùm id parvâ pecuniâ fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Quâ quidem re auditâ, fractum animum Annibalis scripsit idem, quod senatus populúsque Romanus, rebus afflictis, tam excelso animo fuisse. Sic honestatis comparatione, ea quæ videntur utilia, vincuntur: * Acilius autem ille, qui Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eâdem fraude, ut jurejurando liberarentur, eósque à censoribus, omnibus ignominiis

Torquati cognomen unde.

* perindulgens.

Indulgens in patrem quem acerbum in se, sic tamen amavit, idem filium securi percussit.

* acerbè severus.

* Atilius.

miniis notatos. Sit jam hujus loci finis. Perſpicuum eſt enim, quæ timido animo, humili, demiſſo fractóque fiant, (quale fuiſſet Reguli factum, ſi aut de captivis, quod ipſi opus eſſe videretur, non quod reipub. cenſuiſſet, aut domi remanere voluiſſet) non eſſe utilia, quia ſunt flagitioſa, fœda, turpia.

De Temperantia.

REſtat quarta pars, quæ decore, moderatione, modeſtiâ, continentiâ, temperantiâ continetur. Poteſt igitur quicquam utile eſſe, quod ſit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Ariſtippo Cyrenaici atque Annicerii philoſophi nominati, omne bonum in voluptate poſuerunt, virtutémque cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandum, quòd efficiens eſſet voluptatis. Quibus obſoletis, floret Epicurus, ejuſdem fetè adjutor auctórque ſententiæ. Cum his, velis equiſque (ut dicitur) ſi honeſtatem tueri ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt. Nam ſi non modò utilitas, ſed vita omnis beata, corporis firmâ conſtitutione, ejúſque conſtitutionis ſpe exploratâ (ut à Metrodoro ſcriptum eſt) continetur, certè hæc utilitas, & quidem ſummâ (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugnabit. Nam ubi primùm prudentiæ locus dabitur? An ut conquirat undique ſuavitates? Quam miſer virtutis famulatus, ſervientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ: An legere intelligentur voluptates? Fac nihil iſto eſſe jucundius: quid cogitari poteſt turpius? Jam, qui dolorem ſummum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorum laborúmque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (ſicut hic dixit) ſatis fortiter de dolore; tamen non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bonâ voluptate terminaverit,

Cyrenaici, *Epicurei ab Ariſtippo Cyrenaico.*

Annicerii, *ab Annicero, qui priorem ſectam emendavit.*

Obſoletis id eſt, *obſcuratis.*

Velis equiſque, *proverbialiter.*

naverit, mala dolore; ut, si illum audiam de continentia & temperantiâ; dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua hæret, ut aiunt. Nam quî potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica: libidines autem, consectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallidè tergiversantur. Prudentiam introducunt, Scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cùm tradunt, Rationem negligendæ mortis, perpetiendíque doloris. Etiam Temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, Voluptatis magnitudinem, doloris detractione fieri. Justitia vacillat, vel jacet potiùs, omnésque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate géneris humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plùs, quàm amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem utilitatémve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quò magis reprehendendos Caliphonem & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas; aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissi nilibus rebus miscéri & temperari potest. * Sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata: nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam

Aqua hæret. *Proverb.*

* Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus. *De fin.* bonorum & malorum.

voluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate conjunctio. Nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortaſſe nonnihil, utilitatis certè nihil habebit.

Peroratio Operis.

HAbes à patre munus, Marce fili, meâ quidem ſententiâ, magnum; ſed perinde erit ut acceperis, quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hoſpites, erunt recipiendi. Sed ut, ſi ipſe veniſſem Athenas (quod quidem eſſet factum, niſi me è medio curſu clarâ voce patria revocâſſet) aliquando me quoque audires: ſic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea eſt, tribues his temporibus quantum poteris, poteris autem, quantum voles. Cum verò intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere; tum & præſens tecum propediem (ut ſpero) &, dum abieris, abſens loquor. Vale igitur, mi Cicero, tibíque perſuade, te mihi quidem eſſe chariſſimum: ſed multo fortè chariorem, ſi talibus * monumentis præceptíſque lætabere.

* *Ableg.* monitis *& melius.*

Marci Tullii Ciceronis libri tertii
De Officiis.

FINIS.

M. T.

M. T. Ciceronis *Lælius*, ſive de Amicitia Dialogus ad T. Pomponium Atticum.

Præfatio.

QUintus Mucius Scævola augur multa narrare de C. Lælio, ſocero ſuo memoriter & jucundè ſolebat, nec dubitare illum in omni ſermone appellare ſapientem. Ego autem à patre ità eram deductus ad Scævolam, ſumptâ virili togâ, ut, quoad poſſem, & liceret, à ſenis latere nunquam diſcederem. Itaque multa ab eo prudenter diſputata, multa etiam breviter & commode dicta, memoriæ mandabam, fieríque ſtudebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli, quem unum noſtræ civitatis & ingenio, & * induſtriâ præſtantiſſimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs: nunc redeo ad augurem. Cùm ſæpe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo ſedentem (ut ſolebat) cùm & ego eſſem unà, & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in ore. Meminiſti enim profectò (ut opinor) Attice, & eò magis, quod P. Sulpicio utebare multùm, cùm is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio qui tum erat conſul, diſſideret, quicum conjunctiſſimè & amantiſſimè vixerat, quanta hominum eſſet vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola; cùm in eam ipſam mentionem incidiſſet, expoſuit nobis ſermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio, Marci filio, paucis diebus poſt mortem Africani. Cujus diſputa-

Lælius Scævola augur, & Fan. ſocer.

Toga virilis mores exigebat.

Scævola pontifex.

* juſtitiâ.

Hemicyclus cathedra in modum medii circuli.

tionis sententias memoriæ mandavi, quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. Quaſi enim ipſos introduxi loquentes, nè *Inquam*, & *Inquit*, ſæpius interponeretur. Atque ideo feci, ut tanquam à præſentibus coràm habiti ſermo videretur. Cùm enim ſæpe mecum ageres, Attice, ut de amicitia ſcriberem aliquid; digna mihi res cùm omnium cognitione, tum noſtrâ familiaritate viſa eſt: itaque feci non invitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore, qui eſt ſcriptus ad te de Senectute, Catonem induxi ſenem diſputantem, quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutiſſimè ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſic cùm accepiſſemus à patribus, maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe; C. Lælii idonea mihi viſa eſt perſona quæ de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet magiſter meus Scævola. Genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum veterum auctoritate, & eorum illuſtrium, plus (neſcio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaque ipſe mea legens, ſic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui exiſtimem. Sed, ut tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicum amiciſſimus de amicitia ſcripſi. Tum eſt Cato locutus, quo erat nemo fere ſenior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & ſapiens (ſic enim eſt habitus,) & amicitiæ gloriâ excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper avertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius & Q. Mutius ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani, ab his ſermo oritur: reſpondet Lælius; cujus tota diſputatio eſt de amicitia, quam legens tu ipſe cognoſces. *Fan.* Sunt iſta vera, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quiſquam, nec clarior. Sed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe conjectos: unum te ſapi-

C. Lælii & P. Scipionis familiaritas.

Plus habet gravitatis ſermo poſitus in auctoritate veterum & illuſtrium virorum.

sapientem & appellant, & existimant. Tribuebatur hoc modò M. Catoni. Scimus L.* Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterq; alio quodam modo: Acilius, quia prudens esse in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum usum habebat, multáque ejus & in senatu, & in foro vel provisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè, ferebantur; propterea quasi cognomen jam habebat in senectute Sapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non solùm naturâ & moribus, verùm etiam studio & doctrinâ esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem: qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui illa subtilibus quæruntur, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanósque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eóque magis, quòd his proximis Nonis, cùm in hortos D. Bruti Auguris, commentandi causâ (at assolet) veniissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem & illud munus solitus es obire. *Scævola.* Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quòd animadverti te dolorem, quem acceperis cùm summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè; nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisse, valetudinem causam, non mœstitiam, fuisse. *Lælius.* Rectè tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi cum valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut

* Atilium.

Septem Græciæ Sapientes.

Socrates Apollinis oraculo sapientissimus judicatus.

ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè: sed (ut mihi videris) non rectè judicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram Paulum, videram * Caium: sed hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato viro. Quamobrem cavè Catoni anteponas re istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit; hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem: quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, & (ut confirmare possum) nemo certè fuit. Sed non egeo medicinâ: me ipse consolor, & maximè illo solatio, quòd eo errore careo, quo, amicorum discessu, plerique angi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed seipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet; quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superavit: qui consulatum petiit nunquam, factus est consul bis: primùm, ante tempus; iterum, sibi suo tempore, reipub. perè serò: qui, duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitiâ in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem civitati charus fuerit, mœrore funeris indica-

* Gallum.

Socratem.

Scipionis laus.

Scipionis mors à tota Roma deplorata.

indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis (ut memini Catonem anno antè, quàm mortuus est, mecum & cum Scipione disserere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam * tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloriæ, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo genere mortis difficile dictu est. Quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimósque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est à patribus conscriptis, a populi Romani sociis, & Latinis, pridie quàm excessit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potius, quàm ad inferos perveniisse. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum autoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur; vel eorum, qui in hac terra fuerunt: magnámque Græciam (quæ nunc quidem delata est, tunc florebat) institutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus: qui non tum hoc, tum illud, ut in pleriſque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cùm è corpore excessissent, reditum ad cœlum patère optimóque & justissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui quidem, quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cùm & Philus & Manilius adessent, & alii plures, túq; etiam Scævola, mecum venisses, triduum disseruit de republica: Cujus disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum:

* nunc.

Quod anima sit immortalis.

Socratis.

rum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facillimè evolet, tanquam è custodia vinculisque corporis: cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quàm Scipioni? Quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor, nè invidi magis, quàm amici sit. Sin autem illa * vereor, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certè nihil mali. Sensu enim amisso, sit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut suprà dixi) actum optimè est: mecum autem incommodiùs: quem fuit æquius, ut priùs introieram in vitam, sic priùs exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de republica & de privata fuit; quocum domus, & militia communis; &, id in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiæ, quam modò Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim; quàm quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore: idque mihi eò magis est cordi, quod ex omnibus seculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum. Quo in genere sperare videor, Scipionis amicitiam & Lælii notam posteritati fore. *Fan.* Istud quidem, Læli, ità necesse est: sed, quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scævolæ, si, quemadmodum soles de cæteris rebus cùm ex te quæruntur, sic de amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. *Scæ.* Mihi verò pergratum hoc erit: atque id ipsum cùm tecum agere conarer, Fannius antevertit. Quamobrem utrique nostrùm gratum admodum

* veriora.

Quid sit amicitia.

Ex omnibus seculis vix tria aut quatuor amicorum paria nominantur.

modum feceris. *Læl.* Ego vero non gravarer, si mihi ipse confiderem. Nam & præclara visa res est, & sumus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? Doctorum est ista consuetudo, eáque Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputent, quamvis subitó. Magnum opus est, egétq; exercitatione non parvâ. Quamobrem, quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantùm possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res, vel secundas vel adversas: Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neq; id ad vivum reseco, ut illi, qui hæc subtiliùs disserunt, fortasse vere, sed ad communem utilitatem parùm. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ità sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu, vitâque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, * sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanum, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum & obscurum; concedántq; ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem faciant; negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ità se gerunt ità vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas liberalitas; nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magnâ constantiâ, ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, quantum homines possunt, Naturam, optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ità natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet. Itaque cives

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autem qui sint boni.

* spectare.

Pingui Minervâ. *Prov.*

Natura, optima recte vivendi dux.

cives potiores ſunt, quàm peregrini; & propinqui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipſa peperit, ſed ea non ſatis habet firmitatis. Namq; hoc præſtat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli poteſt, ex amicitia autem non poteſt. Sublatâ enim benevolentiâ, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ ſit, ex hoc intelligi maximè poteſt, quòd ex infinita ſocietate generis humani, quam conciliavit ipſa natura, ità contracta res eſt, & adducta in angu-
Amicitiæ definitio. ſtum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Eſt autem amicitia nihil aliud, niſi omnium divinarum humanarúmque rerum, cum benevolentia & charitate, ſumma conſenſio. Quâ quidem haud ſcio an acceptâ ſapientiâ, quicquam melius homini ſit à diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum eſt: illa autem ſuperiora ſunt caduca & incerta, poſita non tam in noſtris conciliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute ſummum bonum ponunt, præclarè illi quidem: ſed hæc ipſa virtus amicitiam & gignit, & con-
Sine virtute amicitia eſſe non poteſt. tinet; nec ſine virtute amicitia eſſe ullo pacto poteſt. Jam virtutem & conſuetudine vitæ, ſermoníſque noſtri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborum magnificentiâ: viróſq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones,
* Gallos. * Caios, Scipiones, Philos: his communis vita contenta eſt. Eos autem omittamus, qui omnino nuſquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet quantas vix queo dicere.
* quipoteſt: *aliàs*, quis. Principiò * cui poteſt eſſe vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquieſcat? Quid dulcius, quàm habere, quicum omnia audeas ſic loqui, ut tecum? Quis eſſet tantus

fructus

fructus in prosperis rebus nisi haberes, qui illis æquè, ac tu ipse gauderet? Adversas verò res ferre difficile esset sine eo, qui illas graviùs etiam, quàm tu, ferret. Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utare; opes, ut colare: honores, ut laudere; voluptates, ut gaudeas: valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet; quoquò te verteris, præstò est: nullo loco excluditur; nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaque non aquâ, igni, non aere (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitiâ. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, & prodest, sed de vera & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & adversas partiens communicánsque, leviores. Cúmque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bonâ spe prælucet in posterum, nec debilitari animos, aut cadere pátitur. Verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt: & egentes abundant; & imbecilles valent; & quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura rerum benevolentiæ conjunctionem; nec domus ulla, nec urbs stare poterit; nec agri quidem cultus permanebit. Id si minùs intelligitur, quanta vis amicitiæ concordiæque sit: ex dissensionibus atque ex discordiis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque dissidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, judicare potest. Agrigentinum quidem doctum quendam virum, carminibus Græcis vati-

Amicitia æquè necessaria, ac elementa.

Omnia sine amicitia corruunt.

Empedocles, Agrigentinus poeta, dicebat Omnes res & mundum totum constare ex amicitia.

vaticinatum ferunt: quæ in rerum natura totóque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaq; si quando aliquod officium ex stit, amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores totâ caveâ nuper, hospitis, & amici mei M. Pacuvii fuerunt in nova fabula, cùm ignorante rege uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ità ut erat, Orestem se esse perseveraret? Stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facilè indicabat ipsa natura vim suam; cùm homines, quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor de amicitia, quid sentirem, potissimè dixisse: si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quæritote. *Fan.* Nos autem à te potius; quanquàm etiam ab istis sæpe quæsivi, & audivi, non invitus equid. me sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cùm est de republicâ disputatum, affuisses: qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam orationem Philippi? *Fan.* Facilè id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam, summâ fide, constantiâ, justitiâq; servatam, maximam gloriam ceperit? *Læl.* Vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert, quâ me ratione cogatis? Cogitis certè. Studiis enim generorum, præsertim in re bona, cùm difficile est, tum nè æquum quidem obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atq; inopiam desideranda sit amicitia; ut in dandis, recipiendisque meritis, quod quisque minùs per

M. Pacuvii tragœdia de Oreste & Pylade.

se

se posset, id acciperet ab alio, vicissímque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiæ; sed, antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta, alia causa est. Amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ colunter, & observantur causâ temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, id verum & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potiùs, quàm ab * imbecillitate, orta amicitia; & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest; quæ ex se natos ità amant ad quoddam tempus, & ab iis ità amantur, ut facile earum appareat sensus. Quod in homine multò est evidentius. Primùm, ex ea charitate, quæ est inter natos & parentes; quæ dirimi, nisi detestabili scelere, non potest. Deinde, cùm similis sensus exstitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus & natura congruamus, quòd in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute: nihil quod magis alliciat homines ad diligendũ: quippe cùm, propter virtutem & probitatem, eos etiam, quos nunquam vidimus, quodammodo diligamus. Quis est, qui C. Fabritii, M. Curii, cum charitate aliqua & benevolentia, memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? quis autem est, qui Tarquin. Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale. Ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus. Alterum, propter crudelitatem ejus, semper hæc civitas oderit. Quòd si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel quod

Antiquior, id est, *Nobilior.*

Amicitia à natura potiùs, quam ab imbecillitate orta.

* indigentia.

quod majus est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moveantur, cùm eorum quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem & bonitatem perspicere videantur? Quarquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adjunctâ: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentiæ magnitudo: quam siqui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur, quod desideret; humilem sanè relinquunt, & maximè generosum, ut ità dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopia atque indigentia natum volunt. Quod si ità esset, * ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ità ad amicitiam esset aptissimus: quod longè secùs est. Ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisq; maximè virtute & sapientiâ sic minutus est, ut nullo egeat, suáque omnia in seipso posita judicet: ità in amicitiis expetendis colendísque maximè excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? Minimè hercle. Ac nè ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quandam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt; non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut enim benefici liberalésque sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur, sed naturâ propensi ad liberalitatem sumus) sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed quòd omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt longè dissentimus. Nec mirùm: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem támque contemptam. Quamobrem

* *Alias*, ut quisque minimum valetudinis in se.

Non esse fœnerandum beneficium. Amicitia non mercedis, sed ex fructu amoris expetenda est.

rem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiæ charitatem, factâ significatione probitatis. Quam qui appetiverunt, applicant, sese & propiùs admovent, ut & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore, & equales, propensioresque ad bene merendum, quàm ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur; & erit ejus ortus à natura, quàm ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. *Fan.* Tu verò perge, Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. *Scæv.* Rectè tu quidem: quamobrem audiamus.

Sicut natura mutari non potest; ità amicitia, quæ à natura est, perpetuo durat.

Lælius.

Audite verò optimi viri ea, quæ sæpissimè inter me & Scipionem de amicitia differebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel, ut non idem expediret utrique, incidere sæpe; vel ut de repub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alias adversis rebus, alias ætate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis: quod summi puerorum amores sæpe unà cum prætexta * & toga deponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, * vel uxuriæ, vel conditionis vel commodi alicujus, quòd idem adipisci uterq; non posset. Quòd si qui longius in amicitia provecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem inci-

Nihil difficilius, quàm amicitiam usq; ad extremum vitæ diem permanere.

* sumptâ togâ.

* vel uxoriæ conditionis, vel, &c.

Nulla major pestis in amicitia, quàm pecuniæ cupiditas.

incidissent. Pestem enim majorem esse nullam in amicitiis, quàm in periisque pecuniæ cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse. Magna etiam dissidia, & plerumq; justa nasci cùm aliquid ab amicis quod rectum non esset, postularetur; ut aut libidinis ministri, aut adjutores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honestè id facerent, jus tamen amicitiæ deserere arguerentur ab iis quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsâ profiteri, omnia se amici causâ esse facturos: eorum querelâ inveteratâ, non modò familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima atque sempiterna. Hæc ità multa, quasi fata, impendere amicitiis, ut omnia subterfugere non modò sapientiæ, sed etiam felicitatis dicerent sibi videri. Quamobrem id primùm videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuêre? Num * Buscelinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium juvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, rempub vexantem, à Q. Tuberone, æqualibúsque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cùm ad me, qui aderam * cum Lænate & Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset; hanc ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum fecisset, ut quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiámne inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed, si voluisset, paruissem. Videtis quàm nefaria vox! & hercle ità fecit, vel plus etiam, quàm dixit. Non enim paruit ille Tiberii Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hâc amentiâ,

Quatenus amor in amicitia progredi debeat.

* Vicellinum.

* Lænati. *Deprecari*, id est, *à se crimen removere.*

Nefaria vox C. Blossi.

quæstione

quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas reipublicæ graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccaveris. Nam, cùm conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quòd si rectum statuerimus, vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab amicis quicquid velimus, perfectâ quidem sapientiâ * si simus, nihil habeat res vitii: Sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus * Paulum Æmilium, C. Luscinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unà consules, & collegas in Censurâ: tum etiam cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium & T. Coruncanium, memoriæ * traditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempub. esset: nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendissent, scio impetraturos non fuisse; cùm illi sanctissimi viri fuerint. Æque autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus * inimicus.

Nulla est excusatio peccati, si amici causâ peccaveris.

* sumus, si nihil.

* Papum.

* proditum.

* hostis.

HÆc igitur prima lex in amicitiâ sancia ur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cùm in cæteris peccatis, tum si quis contra rempub. se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco Fanni & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus reipub. Deflexit enim jam aliquantulùm de spacio curriculóque consuetudo ma-

Prima lex in amicitia, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.

jorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Nunquid simile pop. Rom. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui, quid in P. Scipionem Nasicum effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem * quoque quem modo posuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cùm semel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam antè, quanta sit facta labes, primò Gabiniâ lege; biennio autem pòst Cassiâ. Videre jam videor pop. Rom. à senatu disjunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? Quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint: nè existiment ità se alligatos, ut ab amicis in magnâ re aliquid in rempub. peccantibus non discedant. Improbis autem pœna statuenda est; nec minor verò iis, qui secuti erant alterum, quàm iis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui, cùm imperator bello Persico servitute Græciam liberâsset, propterque invidiam in exilium missus esset, ingratæ patriæ * injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerit Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo: itaq; mortem sibi uterq; conscivit. Quare talis improborum consensio, non modò excusatione amicitiæ tegenda non est; sed potiùs omni supplicio vindicanda, ut nè quis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit.

Hæc

* quoquo modo posuimus.

* *alias*, invidiam.

HÆc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causâ honesta faciamus: neque expectemus quidem dum rogemus, sed studium semper adsit, cunctatio absit: consilium verò dare gaudeamus liberè. Plurimùm in amicitiâ amicorum bene suadentium valeat autoritas, eáque adhibeatur ad monendum non modò apertè sed etiam acriter, si res postulabit; & autoritati adhibitæ pareatur. Nam quibusdam quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam (sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutiis) Partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unum solicitum esse pro pluribus: Satis superque esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse; Commodissimum esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cùm velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè vivendum securitatem; quâ frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumaniùs: (quem locum breviter perstrinxi paulò antè) Præsidii, adjumentique causâ, non benevolentiæ, neque charitatis amicitias esse expetendas. Itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimúmque virium, ita amicitias appetere maximé. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm viri; & inopes, quàm opulenti; & calamitosi, quàm ii qui putantur beati. O præclaram Sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vitâ tollunt: quâ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidem blandâ, sed re ipsâ multis locis repudianda est. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionémve, ne solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quòd si curam fugimus, virtus fugienda est, quæ

Honesta ab amicis petenda non nisi honesta amicorum causâ facienda.

Solem è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vitâ tollunt.

necesse est, cum aliquâ curâ res sibi contrarias aspernetur atque oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignavia fortitudo. Itaq; videas rebus injustis justos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergò hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profectò cadit, nisi ex ejus animo extirpatam humanitatem arbitremur) quæ causa est, * ut amicitiam funditus tollamus è vita, nè aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis, ut & bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantùm valet, ut tollat è vita amicitiam: non plùs, quàm ut virtutes, quia nonnullas curas & molestias affrunt, repudientur. Cùm autem contrahat virtus amicitiam (ut suprà dixi) sicut significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat; id cùm contingit, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, vestitu cultúque corporis: animo autem virtute prædito, eo qui vel amare, vel (ut ita dicam) redamare possit, non admodum delectari? Nihil est enim remuneratione benevolentiæ, nihil vicissitudine studiorum officiorúmque jucundius. Quod si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quàm amicitiam similitudo: concedatur profectò verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscántque sibi quasi pro

Proprium animi bene constituti.

* cur.

Stoici.

Morum similitudo amicitiam contrahit.

ὅμοιον ὁμοίῳ φίλον.

propinquitate conjunctos, atque naturâ: nihil est enim appetentius simílium sui, nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat (ut opinor) Bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiæ fons, à naturâ constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque immanis, neque superba; quæ etiam populos universos tueri, eísque optimè consulere, soleat: quod non fecerit profectò, si à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causâ fingunt amicitias, amabiliſſimum nodum amicitiæ tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quàm amici amor ipse delectat: túmq; illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum ii cum amore & studio est profectum. Tantúmq; abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, & copiis, maximéque virtute præditi (in quâ plurimum est præsidii) minimè alterius indigeant, liberaliſſimi sint & beneficentiſſimi. Atq; haud scio, annè opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam operâ nostrâ, nec domi nec militiæ, Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia; sed utilitas amicitiam consequuta est. Non ergò erunt homines, divitiis affluentes, audiendi, si quando de amicitia quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh deûm fidem atque hominum!) qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita: nimirum, in quâ nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque solicita sunt; nullus locus est amicitiæ. Quis enim aut eum diligat, quem

Tyrannorum vita qualis.

quem metuit, aut eum, à quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione amicitiæ duntaxat ad tempus: quòd si forte (ut fit plerunque) ceciderint; tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. *In adversis cognoscuntur amici.* Quod Tarquinium dixisse ferunt tum, cùm exulassset, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quósq; infidos, cùm jam neutris gratiam referre posset. Quanquam miror in illâ superbiâ & importunitate, si quenquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores, veros amicos parare non potuêre: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. *Fortuna cæca.* Non enim solùm ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa est. *Insipiente fortunato nihil intolerabilius.* Itaque illi efferuntur fastidio, & contumaciâ: neque quicquam insipiente fortunato intolerabilius * dari potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutati, sperníque ab iis veteres amicitias & * indulgeri novis. Quid autem stultius quàm * ut plurimum copiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa; amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut ità dicam) supellectilem? Etenim cætera cùm parant, cui parent nesciunt, nec cujus causâ laborent. Ejus enim est istorum * quicquid est, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio; ut etiamsi illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitiâ fines, & quasi termini diligendi. *Qui sint in amicitia fines.* De quibus tres video sententias ferri quarum nullam probo: Unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos: Alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualitérque respondeat:

* fieri.

* indulgere.

* cùm.

Melius laudabiliusque est amicos quàm divitias parare.

* quodque.

deat: Tertiam, ut quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causa amicorum! peccari ab indigno supplicare, tum acerbiùs in aliquem invehi, infecta ique vehementiùs: quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum fiunt honestissimé. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahíque patiuntur, ut iis amici potiùs quàm ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exiguè & exiliter ad calculos revocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum, & datorum. Ditior mihi & affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare strictè nè plus reddat, quàm acceperit. Neque enim verendum est, nè quid excidat, aut nè quid in terram defluat, aut nè plus æquo quid in amicitiâ congeratur. Tertius verò ille finis determinus, ut quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum qualis ille in se est: sed * potiùs eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, indurá que in spem cogitationémque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, si priùs quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm ejus, qui dixisset, Ità amare oportere, ut si aliquando esset osurus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem: sed impuri cujusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quoniam enim

* potius debet eniti. Οὐ δεῖ φιλεῖν ὡς μισήσοντα, ἀλλὰ μᾶλλον μισεῖν ὡς φιλήσοντα. *Arist. Rhet.*

modo quiſquam amicus ejus eſſe poterit, cujus ſe putabit inimicum eſſe poſſe? Quinetiam neceſſe erit cupere, & optare, ut quàm ſæpiſſimè peccet amicus, quò plures det ſibi tanquam anſas ad reprehendendum. Rurſum autem rectè factis, commodiſque amicorum neceſſe erit angi, dolere, invidere: Quare hoc quidem præceptum, cujuſcunque eſt, ad tollendam amicitiam valet. Illud potiùs præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut nè quando amare inciperemus eum quem aliquando odiſſe poſſemus. Quinetiam ſi minùs felices in deligendo fuiſſemus, ferendum id Scipio potiùs, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cùm emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, & voluntatum ſine ullâ exceptione communitas: ut etiam, ſi qua fortuna acciderit, ut minùs juſtæ amicorum voluntates adjuvandæ ſint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum ſit de viâ, modò nè ſumma turpitudo ſequatur. Eſt enim, quatenus amicitiæ dari venia poſſit. Nec verò negligenda eſt fama: nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis & aſſentationibus colligere, turpe eſt. Virtus, quam ſequitur charitas, minimè repudianda eſt. Sed ſæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis ſermo erat de amicitiâ) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores eſſent; capras & oves quot quiſque haberet, dicere poſſe; amicos quot haberet, non poſſe dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere, in amicis eligendis negligentes eſſe; nec habere quaſi ſigna quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & ſtabiles, & conſtantes eligendi: cujus generis eſt magna penuria;

Quouſque amicitia producenda ſit.

tia; & judicare difficile est sanè, nisi expertum. Experiendum autem est in ipsâ amicitiâ: ità præcurrit amicitia judicium, tollítque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut* cursum, sic impetum benevolentiæ, quò utamur, quasi* aquis tentatis, sic amicitiis, aliquâ parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parvâ pecuniâ perspiciuntur, quàm sint leves: quidam autem, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magnâ. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ sordidum existiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiæ non anteponant; ut, cùm ex alterâ parte proposita hæc sint, ex altera* vis amicitiæ, non multò illa malint? imbecilla enim* natura est ad contemnendam potentiam: quam etiam, si, neglectâ amicitiâ, consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magnâ causâ sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, réque publicâ versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam) quàm graves, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates! ad quas, non est facilè inventus, qui discendat. Quanquam Ennius rectè,

Amicus certus in re incerta cernitur;

tamen hæc duo, levitatis & infirmitatis plerosque convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Qui igitur utraq; in re gravem, constantem, stabilem se in amicitiâ præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere judicare debemus, & penè divino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiæque ejus, quam in amicitiâ quærimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem,* & qui rebus iisdem moveatur, eligi-

Difficile est, amicum fidum & constantem invenire.

* curtum.

* equis temperatis.

* jus.

* *Alias* humana natura.

Graves plerisq; videntur calamitatum societates.

Fides, stabilis amicitiæ fundamentū.

* *Alias*, id est, qui rebus.

ligi par est quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neq; enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus movetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eôdem est, ut nè criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat * illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ità fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitiâ. Primùm, nè quid fictum sit, neve simulatum; Apertè enim vel obesse, magis * ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde non solùm ab aliquo illatas criminationes repellere, sed nè ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet, sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatémque proclivior. Exstat autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: Nunquando amici novi, non indigni amicitiâ, veteribus sint anteponendi; ut equis vetulis, teneros antepONere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Vetustissimæ quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verúmque illud est, quod vulgò dicitur, Multos modos salis simul edendos esse: ut amicitiæ munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: Maxima est enim vis vetustatis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò

* oblatis.

* ingenui.

Tristitia & severitas abesse debent ab amicitiâ.

Novi amici non sunt veteribus anteponendi.

Notandum proverbium.

men-

mentionem feci) si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quam intrectato & novo. Nec modò in hoc, quod est animal, sed in iis etiam quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cùm locis etiam ipsis mortuosis delectemur, & sylvestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitiâ, Superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis, in nostro (ut ità dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam * Rutilio, nunquam Mummio antepositi, nunquam inferioris ordinis amicis: Q. verò Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat suósque: omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandúmque est omnibus; ut ii, quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicéntque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunâ, eorum augeant opes, eísque honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis & generis, in famulatu fuerint, cùm cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinet tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos ad nos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus certísque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omníque præstantiæ tum maximè capitur, cùm in proximum quemque confertur. Ut igitur ii, qui sunt in amicitiæ conjunctionísque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eóque magis, si aliquid habere se putant, quod of-

* Rupillo. *Superior ætate colendus est.*

fensose

ficiosè aut amicè, & cum labore suo aliquo factum queant dicere. Odiosum sanè genus hominum, officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitiâ: sic quodammodo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cùm ipsi se contemni putant: quod non ferè contingit nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hâc opinione non modò verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum est, primùm, quantum ipse efficere possis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, possit sustinere. Non enim tu possis (quantúmvis licèt excellas) omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. * Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus * Lucium non potuit. Quodsi etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam confirmatisque & ingeniis, & ætatibus, judicandæ sunt. Nec, siqui ineunte ætate, venandi aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices & pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. Aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt. Dispares enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi, quòd tanta est inter eos quarta maxima potest esse, morum studiorúmque distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitiis, nè quis intemperatâ quadam benevolentiâ (quod persæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neopto-

Meminisse debet is, in quem collatum est beneficium; non commemorare, qui contulit.

Χάριν λαβὼν μέμνησο, δὸς δὲ μηδέποτε. Proverb. Gr.

*Rupillium.
* Lælium.

Amicitiæ ætate provectâ judicandæ sunt.

Dispares mores disparia studia sequuntur.

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem apud quem erat educatus, multis cum lachrymis iter suum impedientem, audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facilè ferat, is & infirmus est, mol[l]isque naturâ, & ob eam ipsam causam in amicitia parùm justus. Atq[ue] in omni re consideranda est; & quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Est etiam quæsi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam necessaria. Jam enim à sapientium familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ sunt remissione usûs elevandæ, & (ut Catonem dicere audivi) dissuendæ magis, quàm discindendæ sunt: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit; ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disjunctióque facienda sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in reipublicæ partibus dissensio intercesserit (loquor enim, ut paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitiis) cavendum erit, nè non solùm amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissentionem autem, quæ erat in repub. alienatus est à collegâ nostro Metello: utrumque egit graviter, autoritate, & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primùm danda opera est, nequa amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quàm oppressæ esse videantur. Cavendum verò est, nè etiam in graves inimicitias conver-

Neoptolemus. Lycomedes.

Considerandum est, quid ab amicis petatur, quid nos petamus.

Dissuendæ magis, quam discindendæ amicitiæ.

convertant se amicitiæ, è quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, ut in culpâ sit qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atq; incommodorum una cautio est, atq; una provisio, ut nè nimis citò diligere incipiamus, néve indignos. Digni autem sunt amicitiâ, quibus in ipsis inest causa cur diligantur. Rarum istud genus (& quidem omnia præclara rara) nec quicquam difficilius quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed pleriq; neque in rebus humanis quicquam bonum nôrunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos tanquam pecudes, eos potissimùm diligunt, ex quibus sperant, se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrimâ illâ & maximè naturali carent amicitiâ per se, & propter se expetendâ: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ qualis & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisq; charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quòd si hoc apparet in bestiis, volucribus, agrestibus, natantibus, cicuribus, feris; primùm, ut se ipsæ diligant: (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent ejusdem generis animantes, idque faciunt, cum desiderio, & cum quâdam similitudine amoris humani: quantò id magis in * homine fit naturâ: qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cujus animum ità cum suo commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus? Sed plerique perversè, nè dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primùm ipsum esse virum bonum,

Fide, sed cui vide.

Βραδέως μὴν φίλος γίνου, καὶ τὰ ἑξῆς. *Isocr.*

Amicus alter idem.

* homini natura. Arist. *defin.* *Amicitiam* μίαν ψυχὴν δυοῖν σωμάτων ἐνοικοῦσαν. *Hinc* Ovid. *de* Pyl. *&* Orest. *Qui duo corporibus, mentibus unus erant.*

num, tum alterum similem sui quærere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest, cùm homines benevolentiâ conjuncti, primùm cupiditatibus iis, quibus cæteri serviunt, imperabunt: deinde æquitate justitiáque gaudebunt, omniáq; alter pro altero suscipiet, neq; quicquam unquam, nisi honestum & rectum, alter ab altero postulabit; neq; solùm colent se inter se, ac diligent, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in his pernicioſus est error, qui existimant libidinum peccatorúmque omnium patêre in amicitiâ licentiam. Virtutum enim amicitia adjutrix à naturâ data est, non vitiorum comes: ut quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta & * sociata cum altera perveniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimúsque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atq; jucunditas: ut, cùm hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cùm optimum maximúmq; sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est: fine quâ neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. Eâ verò neglectâ, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errâsse sentiunt, cùm eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cùm judicaveris, diligere oportet; non cùm dilexeris, judicare. Sed cùm multis in rebus negligentiâ plectimur, tum maximè in amicis & diligendis, & colendis. Præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicari ultro & citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis, repentè in medio cursu amicitias, exortâ aliquâ offen-

Nihil præter honestum, & rectum ab amicis petendum est.

Non debet verecundia ab amicitia abesse.

*consociata.

Apothegma. Jucundum est prius, quam diligamus.

Actum agere. *Prover.*

sione,

sione, dirumpimus. Quo etiam magis vituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam a multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam atque ostentatio esse dicitur. Multi divitiis despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultûsque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ità contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil levius existiment! Itaque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitiâ omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad rempublicam contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinâque delectantur, & ii, qui suum negotium gerunt otiosi; postremò ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitiâ vitam esse nullam sentiunt, si modo velint aliquâ ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quomodo per omnium vitam amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam siquis asperitate eâ est, & immanitate naturæ, ut congressus & societatem hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis suæ. Atq; hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos Deus exhâc hominum frequentiâ tolleret, & in solitudine uspiam collocaret; atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est quod à Tarentino Archyta (ut opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audivi ab aliis senibus auditum: Si quis cœlum ascendisset, naturam que

Timon Atheniensis Anthropomisus.

ræque mundi, & pulcritudinem syderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei forte, quæ jucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tanquam adminiculum annititur, quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cùm tot signis eadem natura declaret quid velit, ac quærat quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo, nec ea, quæ ab eo monemur, audimus. Est enim varius & multiplex usus amicitiæ, multæque causæ suspicionum, offensionésque dantur, quas tum evitare, tum elevare, tum ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut & * veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amicè, cùm benevolè fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit; *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Molesta veritas est, si quidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiæ: sed obsequium multò molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est: primùm, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumeliâ careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adsit: assentatio vitiorum adjutrix procul amoveatur, quæ non modò amico, sed nè libero quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures clausæ veritati sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, Multò meliùs de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quòd ii scilicet, qui monentur, eam molestiam, quam debent ca-

Natura nihil solitarium amat.

* utilitas.

An verum sit Terentianum illud, Obsequium amicos, veritas odium parit.

Fugienda est assentatio.

Audienda est veritas.

pere, non capiunt; eam capiunt, quâ debent carere. Peccâsse enim se non arguntur; objurgari, molestè ferunt: quod contrà oportebat; delicto dolere, objurgatione gaudere. Ut igitur & monere, & moreri proprium est veræ amicitiæ; & alterum liberè facere, non aspèrè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum, atque fallacium, ad * voluptatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem sine qua nomen amicitiæ valere non potest. Nam cùm amicitiæ vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: quî id fieri poterit, si nè in uno quidem unus animus erit, idémque semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quàm animus ejus, qui id alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur? *Negat quis? nego: ait? aïo. Postremo imperavi egomet mihi omnia assentari*; ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino leviter aris est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint, loco, fortunâ, famâ superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibitâ diligentiâ, quàm omnia fucata & simulata à sinceris atque veris. Coreio quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid interfit inter popularem, id est, assentatorem & levem civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papyrus consul nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de tribunis

Assentatio amicitiæ pestis.

* voluptatem.

Amicitia unum quasi animum ex pluribus facit.

Papyrus consul blanditiis in aures concionis influebat.

pleb.

Pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me, de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dii immortales) fuit gravitas! quanta in oratione majestas! ut facilè ducem populi Rom. non comitem diceres: sed affuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popularis suffragiis populi repudiata est, atque (ut ad me redeam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis & L. Mancipio consulibus, quàm popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi * videbatur: cooptatio enim collegiorum populi ad beneficium transferebatur. Atq; is primùm instituit in forum * versibus agère cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè vincebat. Atque id actum est prætore me, quinquennio antequam consul sum factus. Itaque re magis, quàm autoritate, causa illa defensa est. Quòd si in scena, id est, in concione, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modo id patefactum & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi (ut dicitur)* apertum pectus videas, tuúmq; ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas; nè amare quidem, aut amari possis, cùm id quàm verè frat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque eâ delectatur. Ità fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omninò est amans sui virtus: optimè enim se ipsa novit, quámque amabilis sit intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsâ non tam multi prædíti esse, quàm videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad eorum * voluntatem sermo cùm adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cùm alter verum

* jubebatur

* Versus.

Veritas in scena valet, multò magis in amicitia.

* apertum amici pectus.

Assentationem amat, qui ipse sibi assentatur.

* voluptatem.

rum audire non vult, alter ad metiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi, *Magnas vero agere gratias Thais mihi?* Satis erat respondere, Magnas *Ingentes*, inquit. Semper auget assentatio id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant & invitant: tamen etiam graviores, constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, nè callidâ assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille & occultus nè se insinuet, studiosè cavendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus vincíque se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quàm illudi? Quod nè accidat, magis cavendum est, ut in Epiclero:

Semper auget Assentatio.

Nota.

Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris, atque laseris lautissimé:

Hæc enim in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias * deflexit oratio. Quamobrem ad illam primùm redeamus, eámque ipsam concludamus aliquando. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat; in ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cùm se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnovítque in alio ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia, utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem

Aliàs defluxit.

Epilogus disputationis de amicitia.

Virtus conciliat amicitias & conservat.

Quid sit amare.

amo-

ames, nullâ indigentiâ, nullâ utilitate quæsita. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minùs secutus sis. Hâc nos adolescentes benevolentiâ senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus: ut ego in vestra & in Q. Tuberonis equidem etiam admodum adolescentis, P. Rutilii & A. Virginii familiaritate delector. Quandoquidem enim ità ratio comparata est vitæ naturæq; nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum est, ut cum æqualibus possis vivere, quibusdam tanquam è carceribus emissus, cum iisdem ad calcem (ut dicitur) pervenire possis. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus & à quibus diligamur. Charitate enim benevolentiâque sublatâ omnis est è vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam est subitò ereptus, vivit tamen, semperque vivet. Virtutem enim semper amavi illius viri, quæ extincta non est, nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris erit clara & insignis. Nemo unquam animo aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de republica consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit: nunquam illum, nè minimâ quidem re, offendi quod quidem senserim; nihil audivi ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque communis: neque solùm militia, sed etiam peregri-

—Amicitias tu tibi junge pares. Ovid.

Virtus ignis sepulcri est.

nationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque dicendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne cœlum temp úsque contrivimus. Quarum rerum recordatio & memoria si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possim. Sed nec illa extincta sunt, aluntúrque potiùs, & augentur cogitatione, & memoriâ. Et si planè illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia tolerabilia esse debent, etiamsi magna sint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ità virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) ut, eâ exceptâ, nihil amicitiâ præstabilius esse putetis.

M. T. C. Lælii, seu De Amicitia

FINIS.

M. T.

M. T. Ciceronis *Cato Major*, seu *De Senectute* ad T. Pomponium Atticum.

Dialogi Personæ:

Scipio, Cato, Lælius.

Præfatio.

O *Tite, si quid ego adjúro, curámve levâsso*
Quæ nunc te coquit, & versat sub pectore fixa,
Ecquid erit * *pretii?*

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, sed fidei plenus: quanquam certò scio non, ut Flaminium, *Sollicitari te, Tite, sic, noctésque, diésque.* Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem: téque non cognomen solùm Athenis deportâsse, sed humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen suspicor iisdem rebus te, quibus meipsum sentio interdum graviùs commoveri: quarum consultatio & major est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est, de senectute aliquid ad te scribere: hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut jam urgentis, aut certè adventantis senectutis, & te, & meipsum levari volo: etsi te quidem id modestè, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & latum esse certò scio. Sed mihi, cùm de senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo

* præmii.

Attice.

uterque noſtrûm communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modò omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias; ſed effecerit mollem etiam & jucundam ſenectutem. Nunquam igitur ſatis laudare dignè poterit philoſophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & ſæpe dicemus. Hunc verò libium de ſenectute ad te miſimus. Omnem autem ſermonem tribuimus, non Tithono, ut Arillo Chius, nè parùm eſſet autoritatis, tanquam in fabula: ſed M. Catoni ſeni, quò majorem autoritatem haberet oratio. Apud quem Lælium & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facilè ſenectutem ferat; iiſque cum reſpondentem. Qui ſi eruditiùs videbitur diſputare, quàm conſuevit ipſe in ſuis libris, attribuito Græcis literis, quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? jam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtrûm omnem de ſenectute ſententiam.

Perſonarum dignitas addit orationi auctoritatem.

Dialogus.

P. Scipio, C. Lælius, & Cato Interlocutores.

Scipio.

SÆpenumero admirari ſoleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque ſapientiam, tum vel maximè, quòd ſenectutem tuam nunquam tibi gravem eſſe ſenſerim: Quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt; ut onus ſe Ætnâ gravius dicant ſuſtinere. *Cato.* Rem haud ſanè, Scipio, & Læli, difficilem admirari videmini. Quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad bene beatéque vivendum, iis omnis gravis eſt ætas: qui autem omnia

bona

bona à seipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere imprimis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes optant; eandem accusant adepti: Tanta est inconstantia, stultitia, atq; perversitas. Obrepere aiunt eam citiùs, quàm putâssent. Primùm, quis coegit eos falsum putare? Qui enim citiùs adolescentiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentia, obrepit? Deinde, quí minùs gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quàm si octogessimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cùm effluxisset, nullâ consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca, si sapientiam meam admirare soletis (qui utinam digna esset opinione vestrâ, nostróque cognomine!) in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem tanquam Deum sequimur, eíque paremus: A qua non verisimile est, cùm cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, & tanquam in arborum baccis, terræque frugibus, maturitate tempestivâ, quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? *Læl.* Atqui Cato gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si (quoníam volumus, & speramus quidem certè senes fieri) multò antè à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. *Cato.* Faciam verò Læli, præsertim si utriq; vestrûm gratum (ut dicis) futurum sit. *Scip.* Volumus sanè, nisi molestum est. Cato tanquam aliquam viam longam confeceris, quá nobis quoq; ingrediendum sit istûc, quò pervenisti, videre quale sit. *Cato.* Faciam, ut potero, Læli: sæpe enim interfui querelis meorum æqualium (*Pares autem cum paribus*, veteri proverbio, *facillimè congregantur*) * quæ

Γῆρας ὅταν μὲν ἀπὴ πᾶς εὔχεται, ὡς ἢ ποτ' ἔλθῃ, Μέμφεται.

Cato sapiens dicebatur. ἔπου θεῷ.

Quid sit gigantes cum diis bellare. Θεομαχεῖν.

Proverb. * quas.

C. Sa-

C. Salinator, quæ Spu. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quòd voluptatibus carerent; sine quibus vitam nullam putarent; tum, quòd spernerentur ab iis, à quibus essent soliciti. Qui mihi non id videbantur accusare quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquísque omnibus majoribus natu, quorum ego multorum cognovi senectutem sine querelâ, qui se & à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. *Læl.* Est, ut dicis, Cato; sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est illud quidem, Læli, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cùm ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem assecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis, nec, si tu Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest nè sapienti quidem; nec insipienti, etiam in summa copia, non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio & Læli, arma senectutis, artes exercitationésque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cùm multùm diúq; vixeris, mirificos afferunt fructus; nec solùm quia nunquam deserunt nè in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum est) verùm etiam, quia conscientia bene actæ vitæ, multorúmq; benefactorum recordatio jucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescen-

In moribus est culpa, non in ætate.

Themistoclis responsio ad Seriphium quendam.

Ὅπηνοῦτ' ἂν αὐτὸς Σερόφιος ὢν ὀνομαστὸς ἐγένετο, οὔτ' ἐκεῖνος Ἀθηναῖος.

Lælius. Senectutis arma.

ſcens ita dilexi ſenem, ut æqualem: erat enim in illo viro comitate condita gravitas; nec ſenectus mores mutaverat. Quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, ſed tamen jam ætate provectum. Anno enim poſt, quàm primùm conſul fuerat, ego natus ſum: cúmq; eo quartùm conſule adoleſcentulus miles profectus ſum ad Capuam; quintóque anno poſt ad Tarentum quæſtor: deinde ædilis: quadriennio poſt factus ſum prætor: quem magiſtratum geſſi conſulibus Tuditano & Cethego. Tum quidem ille admodum ſenex, ſuaſor legis Cinciæ de donis & muneribus fuit. Hîc & bella gerebat, ut adoleſcens, cùm planè grandis eſſet: & Annibalem, juvenilitèr exultantem, patientiâ ſuâ molliebat: de quo præclarè familiaris noſter Ennius:

Capua Amplie civium.

Cincia lex.

Unus homo nobis cunctando reſtituit rem.
Non ponebat enim rumores ante ſalutem:
Ergò póſtque magíſque viri nunc gloria claret.

Cunctator Fabius.

Tarentum verò quâ vigilantiâ, quo conſilio recepit? cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui amiſſo oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque ità dicenti, Meâ operâ (Q. Fabi) Tarentum recepiſti: Certè, inquit, ridens: Nam niſi tu amiſiſſes, ego nunquam recepiſſem. Nec verò in armis præſtantior, quàm in toga; qui conſul iterum, Sp. Carvilio collegâ quieſcente, C. Flaminio tribuno plebis, quòd patres fieri vetuerant, reſtituit agrum Picenum & Gallicum viritim contra ſenatûs autoritatem dividendo. Augúrque cùm eſſet, dicere auſus eſt, optimis auſpiciis ea geri, quæ pro reipub. ſalute gerentur; quæ contra rempub. fierent, contra auſpicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi, ſed nihil eſt admirabilius, quàm quomodo ille mortem filii tulit, clari viri, & conſularis. Eſt in manibus viri laudatio quam cùm legimus, quem philoſophum non contemnimus? nec verò ille in luce modo, atq; in oculis civium magnus; ſed intus; domíq; præſtan-

Q. Fabii reſponſio ad Salinatorem, de recepto Tarento.

Ἐς ὀλίγας ἡμέρας ἀφικόμενος. τοῦτο πάντως. edit.

ſtantior. Qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia juris augurandi? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ omnia memoriâ tenebat, non domeſtica ſolùm, ſed etiam externa bella. Cujus ſermone ità tum cupidè fruebar quaſi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, unde dicerem, fore neminem. Quorſum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profectò videtis, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. Nec tamen omnes poſſent eſſe Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedeſtres navaléſque pugnas, ut bella à ſe geſta, triumphóſque recordentur. Eſt etiam quietè & purè, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt: qualem Iſocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inſcribitur quarto & nonageſſimo anno ſcripſiſſe dicitur, vixitque quinquennium poſtea: cujus magiſter Leontius Gorgias, centum & ſeptem complevit annos: neq; unquam in ſuo ſtudio atque opere ceſſavit. Qui, cùm ex eo quæreretur cur tam diu vellet eſſe in vita: Nihil habeo, inquit, quod accuſem ſenectutem. Præclarum reſponſum, & docto homine dignum. Sua enim vitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt: quod non faciebat is cujus modò mentionem feci, Ennius:

Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectus quieſcit.

equi fortis & victoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem probè meminiſſe poteſtis. Anno enim undeviceſimo poſt ejus mortem, hi conſules T. Flaminius & M.* Attilius acti ſunt: ille autem* Cæpione & Philippo iterum conſulibus mortuus eſt, cùm ego quidem v & lx annos natus, legem Voconiam voce magnâ & bonis lateribus ſuaſiſſem. Sed annos lxx natus (tot enim vixit Ennius) ità ferebar duo,

Nat. uno *pro* primo.

* Acilius.
* Scipione.
Lex Voconia.

quæ

quæ maxima putantur onera, paupertatem & senectutem, ut iis perè delectari videretur. Etenim cùm complector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera videatur: unam, quòd avocet à rebus gerendis; alteram, quòd corpus faciat infirmum; tertiam, quòd privet omnibus ferè voluptatibus; si quartam, quòd haud procul absit à morte. Earum, placet, causarum quantùm quæque valeat, quantúmque justa sit unusquæque videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis, quæ geruntur juventute & viribus? Nullæne igitur res seniles sunt quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? Cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cùm rempub. consilio & autoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam ut cæcus esset: tamen is, cùm sententia senatûs inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non duditavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius.

Cur senectus misera videatur.

Senectutem impedimento non esse rebus gerendis.

Appium cæcum.

Quò vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
*Ante hac, * dementi sese flexêre ruinâ?*

* dementis.

cæteráque graviſſimé. Notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii extat oratio: atque hanc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum, cùm inter duos consulatus anni x interfuissent, censórq; ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt qui in re gerenda versari senectutem negant: similésque sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursitent, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens, sedeat in puppi quietus. Non facit ea quæ juvenes: at verò multò majora & meliora facit.

Non

Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, autoritate, sententiâ: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cùm bella non gero: aut senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & quomodo Carthagini malè jamdiu cogitanti, bellum inferatur, multò antè denuncio: de qua non antè vereri desinam, quàm illam excisam esse cognovero. Quam palmam utinam immortales dii tibi Scipio, reservent! ut avi reliquias persequere: cujus à morte hic tertius & tricesimus est annus, sed memoriam illius viri accipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cùm consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententiâ. Quæ nisi essent in senibus, non summum concilium majores nostri appellâssent senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. Quod si legere & audire voletis externa, maximas respub. ab adolescentulis labefactatas, à senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Senatus à senio.

Γέροντες senes unde γερουσία summum concilium, apud Lacedæmonios.

Cedo, qui vestram remp. tantam amisistis tam citò? sic enim percontanti, ut est in Nævii poetæ ludo, respondentur & alia, & hæc in primis.

Iambicus tetraeneter.

Memoriam in senectute non minuit.

Themistoclis memoria.

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli. Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cùm ætate processisset; qui Aristides esset, Lysi-

Lysimachum salutare solitum? Equidem non modò eos qui sunt novi, sed eorum patres etiam, & avos. Nec sepulchra legens, vereor (quod aiunt) nè perdam memoriam: his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò quenquam senem audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ curant, meminerunt: vadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid jurisconsulti? Quid pontifices? Quid augures? Quid philosophi senes? quàm multa meminerunt! Manent ingenia sensibus, modò permaneat studium & industria. Nec eò solum in claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit: qui propter studium, cùm rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more, male rem gerentibus patribus, bonis interdici solet; sic illum, quasi desipientem, à re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum recitâsse judicibus, quæsisseque num illud carmen desipientis videretur? Quo recitato, sententiis judicum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesicorum, num, quos antè dixi, Isocratem, Gorgeam, num Homerum, num philosophorum principes Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum coegit in suis studiis obmutescere senectus? An non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis? Age, ut ista divina studia omittamus, possim nominare ex agro Sabino rusticos vicinos & familiares meos, quibus absentibus nunquam ferè ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in illis hoc

Sophocles senex tragœdias fecit.

In judicium à filiis vocatus, ut qui esset desipiens.

Sententiis judicum liberatus.

Ejus apologia.

Εἰ μὲν εἶμι Σοφοκλῆς, οὐ παραφρονῶ· εἰ δὲ παραφρονῶ, Σοφοκλῆς οὐκ εἰμί.

Catalogus senum studiosorum.

hoc minùs mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere. Sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere:

Serunt arbores, quæ alteri sæculo prosint.

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis senex, querenti, cui serat, respondere, Dîs immortalibus, qui me non accipere modò hæc a majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri sæculo prospiciente, quàm illud:

Atdepol, senectus, si nil quicquam aliud vitii
Apportet secum, cùm advenit, id unum est satis,
Quòd quis vivendo multa, quæ non vult, videt:

Ratii duo fuerunt.

Et multa fortasse, quæ vult. Atque in ea quidem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosiùs:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire eâ ætate, esse se odiosum alteri.

Statius Cæcilius.

Jucundum potiùs quàm odiosum. Ut enim adolescentibus bonâ indole præditis, sapientes senes delectantur, leviórque sit eorum senectus, qui à juventute coluntur & diliguntur, sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minùs intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus non modò languida atque iners non sit, verùm etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cujusq; studium in superiore vita fuit. Quid quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus; qui se quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cùm feciſſe Socratem in fidibus audirem; vellem equidem & illud: (discebant enim fidibus antique,) sed in literis certè elaboravi.

Solonis versus Γηράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος. *Cato senex Græcas literas didicit, quas puer contempserat.*

Nec

NEc nunc quidem vires deſiderio adoloſcentis (is enim locus erat alter de vitiis ſenectutis) non plùs, quàm adoloſcens etiam vires tauri aut elephantis deſiderabam. Quod enim homini naturaliter infirmum eſt, eo uti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox poteſt eſſe contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? Qui cùm ſenex eſſet, athletáſq; ſe in curriculo exercentes videret, aſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, illacrymánſq; dixiſſe, *At hi quidem jam mortui ſunt.* Non verò tam iſti, quàm tu ipſe, nugator: neque enim ex te unquam es nobilitatus, ſed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sextus * Æmilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanius, nihil modò P. Craſſius: à quibus jura civibus præſcribebantur; quorum uſque ad extremum ſpiritum provecta eſt prudentia. Orator, metuo, nè langueſcat ſenectute: eſt enim munus ejus non ingenii ſolùm, ſed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce ſplendeſcit etiam, neſcio quo pacto, in ſenectute; quod equidem non amiſi adhuc, & tamen videtis annos meos: ſed tamen decorus eſt ſermo ſenis, quietus & remiſſus; facítque perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis compta & mitis oratio. Quod ſi ipſe exequi nequeas; poſſis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim eſt jucundius ſenectute, ſtipatâ ſtudiis juventutis? An ne eas quidem vires ſenectuti relinquemus, ut adoleſcentulos doceat, inſtituat, ad omne officii munus inſtruat? Quo quidem opere quid poteſt eſſe præclarius? Mihi verò Cn. & P. Scipionis, & avi tui duo, L. Æmilius & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magiſtri non beati putandi, quamvis conſenuerint vires, atque defecerint: etſi illa ipſa defectio virium, adoleſcentiæ vitiis efficitur ſæpius, quàm ſenectutis. Libidinoſa etenim, & intemperans adoleſcentia effœtum corpus

Secunda vituperatio ſenectutis. Senectutem eo nomine miſeram quòd corpus infirmum reddat.

Milonis querimonia.

* Elius.

Senectutem non officere

Cyri ſenis fortitudo.

tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem moriens habuit, cùm admodum ſenex eſſet, negat ſe unquam ſenſiſſe ſenectutem ſuam imbecilliorem factam, quàm adoleſcentia fuiſſet. Ego L. Metellum memini puer (qui cùm quadriennio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eſſet, viginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit) ità bonis viribus eſſe in extremo tempore ætatis, ut adoloſcentiam non requireret. Nihil neceſſe eſt mihi de meipſo dicere, quanquam eſt id quidem ſenile, ætatíq; noſtræ conceditur. Videtiſne, ut apud Homerum ſæpiſſimè Neſtor de virtutibus ſuis prædicet? Tertiam enim jam ætatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, nè vera de ſe prædicans, nimis videretur aut inſolens, aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus linguâ melle dulcior fluebat oratio: quam ad ſuavitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Græciæ nunquam optat, ut Ajacis ſimiles decem habeat, aut ut Neſtoris quandoque: quod ſi accideret, non dubitat quin brevi Troja ſit peritura: ſed redeo ad me. Quartum annum ago & octogeſimum; equidem poſſe vellem idem gloriari, quod Cyrus: ſed tamen hoc quoco dicere, non me quidem iis eſſe viribus, quibus aut miles Punico bello, aut quæſtor eodem bello, aut conſul in Hiſpania fuerim, aut quadriennio poſt, cùm tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M.* Attilio Glabrione conſule: ſed tamen, ut vos videtis, non planè me enervavit, non afflixit ſenectus, non curia vires meas deſiderat; non roſtra, non amici, non clientes, non hoſpites. Nec enim unquam ſum aſſenſus illi veteri laudatóque proverbio, quod monet, Maturè fieri ſenem, ſi diù velis eſſe ſenex. Ego verò me minùs diu ſenem eſſe mallem, quàm eſſe ſenem antequam eſſem. Itaque nemo adhuc convenire me* valuit, quin fuerim occupa-

Seipſum laudare ſenex quis poteſt.

Neſtoris ſenectus & eloquentia in Iliad. prima.

Decem Neſtoris ſimiles optat Agamemnon in ſecundo Iliad.

* Acilio.

Proverb.

* Voluit.

patus. At minus habeo virium quàm vestrûm utervis. Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Moderatio modò virium adsit, & tantum quantum quisque potest, nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem: utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum adsit; cùm absit, ne requiras: nisi forte adolescentes pudicitiam, paululum ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via una naturæ, eáque simplex; suaque cuique parti ætatis tempestivitas est data. Ut enim imbecillitas puerorum est, & ferocitas juvenum, & gravitas jam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cùm ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cùm equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite aperto sit, summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia & munera. Potest igitur exercitatio, & temperantia etiam in senectute conservare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires. Nec postulantur quidem vires à senectute, ergò & legibus & institutis, vocat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modo, quod non possumus, sed nè quantum possumus quidem, cogimur. At ità multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exequi possunt. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillus P. Africani filius is, qui te adoptavit? quàm tenui aut nullâ potiùs valetudine?

T. Pontii robur.

Milo.

Maturitas senectutis. Masanissæ Numidiarum regis robur & tolerantia in senectute.

tudine? quod nisi ità fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cùm nè id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli & Scipio, senectuti est, & ejus vitia diligentiâ

*corrigenda. *Documenta ad resistendum senectuti.*

* compensanda sunt: Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori solùm subveniendum est, sed etiam menti atque animo multò magis: nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem defatigatione & exercitatione ingravescunt: animi autem se exercendo levantur. Nam, quos ait Cæcilius comicos stultos senes, hos significat credulos, oblivioſos, dissolutos; quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adolescentum, quàm senum; nec tamen omnium adolescentum, sed non proborum: sic ista senilis stultitia quæ deliratio appellari solet, senium levium est, non omnium: Quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus. Intentum enmim animum, tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modò autoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum servi, verebantur liberi, charum omnes habebant; vigebat in ea domo patrius mos & disciplina. Ità enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in quo senile aliquid; sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex

Corpus exercitatione ingravescit, anima levatur.

Deliratio.

Appius cæcus.

esse

esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascunq; defendi, nunc quàm maximè conficio orationes: Jus augurum, pontificum, civile tractо: multùm etiam Græcis literis utor; Pythagoreorúmque more, exercendæ memoriæ gratiâ, quid quoque die dixerim, audiverim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his desudans atque elaborans, corporis vires non magnopere desidero. Adsum amicis, venio in senatum frequens, ultróq; affero res multùm & diu cogitatas, eâsque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed, ut possim, facit acta vita. Semper enim in iis studiis laboribúsque viventi, non intelligitur, quando obrepat senectus. Ità sensim sine sensu ætas senescit, nec subitò frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

Originum libri à Catone scripti.

Pythagoreorum mos. Μηδ' ὕπνον μαλακοῖσιν ἐπ' ὄμμασι προσδέξασθαι, πρὶν ἑκάστου τῶν ἡμερινῶν ἔργων τρὶς ἐπελθεῖν, Pythag.

SEquitur tertia vituperatio senectutis, quòd eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni imprimis, & præclari viri; quæ mihi tradita est, cùm essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo: Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem, hominibus dicebat à Natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines, temerè & effrænatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerumpublicarum eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis

Tertia vituperatio senectutis. Senectutem miseram non esse, quòd privet voluptatibus. Oratio Archytæ contra voluptatem.

Ἡ ἡδονὴ λέλεκται τῆς κακίας.

illecebris excitari, nisi voluptatis. Cúmque homini sive naturæ, sive quis Deus, nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil tam esse inimicum, quàm voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere: Quod quò magis intelligi posset; fingere animo jubebat tantâ incitatum aliquid voluptate corporis, quantâ percipi posset maxima: neminem censebat fore dubium quin tamdiu dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, tamque pestiferum; quàm voluptatem; Siquidem ea, cum major esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, à quo Caudino prælio Sp. Posthumius & T. Veturius consules superati sunt, locutum Archytam, Nearcus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se à majoribus natu accepisse dicebat: cùm quidem ei sermoni interfuisset Plato Athenienſis, quem Tarentum venisse L. * Æmilio, Appio Claudio consulibus, reperio. Quorsum hæc? ut * intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientiâ non * possumus, magnam habendam seeturi gratiam, quæ * efficeret, ut id non liceret, quod non oporteret? Impedit enim consilium voluptas rationi inimica, ac mentis (ut ita dicam) perstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium, invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminii fratrem, L. Flaminium è senatu ejicerem, septem annis postquam consul fuisset: sed notandam libidinem putavi. Ille enim cùm esset consul in Gallia, exoratus est in convivio à scorto, ut securi ferire: aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito, fratre suo, censore (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi verò & Flacco neutiquam

Menti voluptas inimica.

Plato quo tempore Tarentum venerit.

* Comilio.
* intelligeretis.
* possemus.
* efficeret.

Detestabile scelus à L. Flaminio factum ob voluptatem.

tiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus. Sæpe à majoribus natu audivi, qui se porrò pueros à senibus audivisse dicebant, mirare solitum C. Fabricium, quòd, cùm apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thesselo Cinea, Athenis quendam esse qui se sapientem profiteretur, eúmque dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes M. Curium & Titum Coruncanium optare solitus, ut id Samnitibus ipsiq; Pyrrho persuaderet: quò facilius vinci possent, cùm se voluptatibus dedidissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro republica quarto consulatu devoverat. Nôrat eundem Fabricius, nórat Coruncanius: qui cùm ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant esse profecto aliquid naturâ pulchrum atque præclarum, quod suâ sponte pateretur; quódque, spretâ & contemptâ voluptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea voluptates nullas magnopere desiderat. Caret epulis, extructisque mensis, & frequentibus poculis: caret ergò vinolentiâ, cruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obsistimus, (divinus enim Plato escam malorum appellat voluptatem, quòd eâ videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conviviis tamen potest delectari. C. Duillium M. filium, qui Pœnos primus classe devicerat, redeuntem à cœna senem sæpe videbam puer: delectabatur certo funali, & tibicine; quæ sibi, nullo exemplo, privatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertor. Primùm habui

Epicurus philosophus.

P. Decius se pro repub. devovit.

Voluptas malorum esca. Δέλεαρ τῶν κακῶν ἡδονή.

C. Duillius, primus Pœnos classe devicit.

ſemper ſodales. Sodalitates autem, me quæſtore, conſtitutæ ſunt, ſacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum ſodalibus, omnino modicè: ſed erat tamen quidam fervor ætatis, quâ progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipſorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & ſermonibus, metiebar. Bene enim majores noſtri accubationem epularum amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominârunt: meliùs quàm Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem vocant; ut, quod in eo genere minimum eſt, id maximè probare videantur. Ego verò, propter ſermonis delectationem, tempeſtivis conviviis delector, nec cum æqualibus ſolùm, qui pauci jam admodum reſtant, ſed cum veſtra etiam ætate, atque vobiſcum: habeóque ſenectuti magnam gratiam, quæ mihi ſermonis aviditatem auxit, potionis & cibi ſuſtulit. Quòd ſi quem etiam iſta delectant, nè omnino bellum indixiſſe videar voluptati, cujus eſt etiam fortaſſe quidem naturalis * motus: non intelligo, nè in iſtis quidem voluptatibus ipſis, carere ſenſu ſenectutem. Me verò & magiſteria delectant à majoribus inſtituta: & is ſermo, qui, more majorum, à ſummo magiſtro adhibetur in poculo: & pocula, ſicut in Sympoſi Xenophontis, miruta, atque rorantia: & refrigeratio æſtate, * viciſſim aut ſol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam perſequi ſoleo; conviviúmque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quàm maximè poſſumus, vario ſermone producemus. At non eſt voluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. Credo, ſed nec deſidero quidem. Nihil autem moleſtum, quod non deſideres. Bene Sophocles, cùm ex eo quidam jam confectâ ætate quæreret, uteretúrne rebus Venereis, Dii meliora, inquit: libenter verò iſthinc, tanquam

Convivium dicitur à *convivendo*: *συμπόσια*, à *συμπίνειν*, id eſt, à *compotando*.

* modus.

Συμποσιαζόμεν. Xenophontis Sympoſium.

* viciſſim in hyeme, aut ſol.

Pulchra Sophoclis reſponſio.

à domino agresti, ac furioso, profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere : satiatis verò & expletis jucundius est carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non desiderat. Ergò, non desiderare, dico esse jucundius, quàm frui. Quòd istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius : primum, parvulis fruitur rebus, ut diximus ; deinde iis, quibus senectus, etiamsi non abunde potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat ; delectatur tamen etiam, qui in ultima : sic adolescentia, voluptates propè intuens, magis fortasse lætatur, sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantùm, quantùm sat est. At illi quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum, omnium, secum esse, secúmque (ut dicitur) vivere ! Si verò habet aliquid tanquam pabulum studii, atque doctrinæ, nihil est otiosâ senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi penè cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum; quoties nox oppressit, cùm cœpisset manè ! Quàm delectabatur, cùm defectiones solis & lunæ multò nobis antè prædicaret ! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis ! Quàm gaudebat bello suo Punico Nævius ! quàm Trunculento Plautus ! quàm Pseudolo ! Vidi etiam senem Livium, qui, cùm septem annis antequam ego natus sum, fabulam * edidisset, Cethego, Tuditanóque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi, & pontificii, & civilis juris studio loquar ? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est ? Atqui eos omnes quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus : M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Enni-

Proverbium, Senectus studiosè jucunda.

Gallus astrologus.

Livius Andronicus.

* docuisset *legit Gaza.*

Suadæ medulla *M. Cethegus dictus.*

ſemper ſodales. Sodalitates autem, me quæſtore, conſtitutæ ſunt, ſacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum ſodalibus, omnino modicè: ſed erat tamen quidam fervor ætatis, quâ progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipſorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & ſermonibus, metiebar. Bene enim majores noſtri accubationem epularum amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominârunt: melius quam Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem vocant; ut, quod in eo genere minimum eſt, id maximè probare videantur. Ego verò, propter ſermonis delectationem, tempeſtivis conviviis delector, nec cum æqualibus ſolùm, qui pauci jam admodum reſtant, ſed cum veſtra etiam ætate, atque vobiſcum: habeóque ſenectuti magnam gratiam, quæ mihi ſermonis aviditatem auxit, potionis & cibi ſuſtulit. Quòd ſi quem etiam iſta delectant, nè omnino bellum indixiſſe videar voluptati, cujus eſt etiam fortaſſe quidem naturalis * motus: non intelligo, nè in iſtis quidem voluptatibus ipſis, carere ſenſu ſenectutem. Me verò & magiſteria delectant à majoribus inſtituta: & is ſermo, qui, more majorum, à ſummo magiſtro adhibetur in poculo: & pocula, ſicut in Sympoſi Xenophontis, miruta, atque rorantia: & refrigeratio æſtate, * viciſſim aut ſol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam perſequi ſoleo; conviviúmque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quàm maximè poſſumus, vario ſermone producemus. At non eſt voluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. Credo, ſed nec deſidero quidem. Nihil autem moleſtum, quod non deſideres. Bene Sophocles, cùm ex eo quidam jam confectâ ætate quæreret, uteretúrne rebus Venereis, Dii meliora, inquit: libenter verò iſthinc, tanquam

Convivium dicitur à *convivendo*: *συμπόσια*, à *συμπίνειν*, id eſt, *à compotando.*

* modus.

Συμποσιαρχία. Xenophontis Sympoſium.

* viciſſim in hyeme, aut ſol.

Pulchra Sophoclis reſponſio.

à domino agresti, ac furioso, profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere : satiatis verò & expletis jucundius est carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non desiderat. Ergò, non desiderare, dico esse jucundius, quàm frui. Quòd istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius : primum, parvulis fruitur rebus, ut diximus ; deinde iis, quibus senectus, etiamsi non abunde potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat ; delectatur tamen etiam, qui in ultima : sic adolescentia, voluptates propè intuens, magis fortasse lætatur, sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantùm, quantùm sat est. At illi quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum, omnium, secum esse, secúmque (ut dicitur) vivere ! Si verò habet aliquid tanquam pabulum studii, atque doctrinæ, nihil est otiosâ senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi penè cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum ; quoties nox oppressit, cùm cœpisset manè ! Quàm delectabatur, cùm defectiones solis & lunæ multò nobis antè prædicaret ! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis ! Quàm gaudebat bello suo Punico Nævius ! quàm Trunculento Plautus ! quàm Pseudolo ! Vidi etiam senem Livium, qui, cùm septem annis antequam ego natus sum, fabulam * edidisset, Cethego, Tuditanóque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi, & pontificii, & civilis juris studio loquar ? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est ? Atqui eos omnes quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus : M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Enni-

Proverbium, Senectus studiosè jucunda.

Gallus astrologus.

Livius Andronicus.

* docuisset *legit Gaza.*

Suadæ medulla *M. Cethegus dictus.*

Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo videbamus etiam ſenem. Quæ ſunt igitur epularum, aut ludorum, aut ſcortorum voluptates, cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem ſtudia ſunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus & bene inſtitutis pariter cum ætate creſcunt: ut honeſtum illud Solonis ſit, quod ait verſiculo quodam (ut antè dixi) ſeneſcere ſe multa indies addiſcentem: quâ voluptate animi nulla certè poteſt eſſe major. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ullâ impediuntur ſenectute, & mihi ad ſapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recuſat imperium: nec unquam ſine uſura reddit quod acceptum, ſed aliàs minore, plerumque majore cum fœnore. Quanquam me quidem non fructus modo, ſed etiam ipſius terræ vis, ac natura delectat: quæ cùm gremio mollito ac ſubacto ſemen ſparſum excepit, primùm id occatum cohibet, ex quo, occatio quæ hoc efficit, nominata eſt: deinde tepefactum vapore & complectu ſuo diffundit, & elicit herbeſcentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit, culmóque erecta geniculato, vaginis jam quaſi pubeſcens includitur: è quibus cùm emerſerit, fundit frugem ſpicæ ordine ſtructam, & contra avium minorum morſum munitur vallo ariſtarum. Quid ego vitium ſatus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non poſſum, ut meæ ſenectutis * requiem oblectamentúmq; noſcatis. Omitto enim vim ipſam omnium, quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino cinaceo, aut ex cæterarum frugum aut ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos ramóſque procreat: malleoli, plantæ, ſarmenta, vivi radices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis non ſine admiratione delectent? Vitis, quæ naturâ caduca eſt, & niſi fulta ſit,

Vide ſuper à verſic. Græc. Solonis.

Agriculturæ laus.

* requietem *legit Priſcianus, lib. 2.*

ad

ad terram fertur, eadem, ut se erigat, clavicu'is suis, quasi manibus, quicquid est nectæ, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne sylvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum, ea quæ gemma dicitur; à qua oriens uva sese ostendit; quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primo est peracerba gustatu; deinde maturata dulcescit, vestitaque pampinis, nec modico tempore caret; & nimios solis * defendit ardores. Quâ quid potest esse cùm fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solùm (ut ante dixi) sed etiam cultura & ipsa naturâ delectat: adminiculorum ordines, capitum conjugatio, religatio, propagatio vitium, sarmentorúmque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes, quid agri sessiones, repastinationésque proferam, quibus fit multò terra fœcundior? Quid de utilitate loquor stercorandi? dixi in eo libro quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus nè verbum quidem fecit, cùm de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante seculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. Nec verò segetibus solùm, & pratis, & vineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed pomariis etiam & hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec conscionis modò delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil invenit agricultura solertius. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & studio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est naturâ loquacior, nè ab omnibus eam vitiis videar vindi-

* defugit. *legis Gaza.*

Cato de re Rustica.

Homerus ante Hesiodum.

vindicare. Ergo in hac vita Man. Curius, cùm de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphâſſet, conſumpſit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans (abeſt enim non longè à me) admirari ſatis non poſſum vel ipſius hominis continentiam, vel temporum diſciplinam. Curio ad focum ſedenti magnum auri pondus Samnites cùm attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. Non enim aurum habere, præclarum ſibi videri dixit; ſed iis, qui haberent aurum, imperare. Poterátne tantus animus non jucundam efficere ſenectutem? Sed venio ad agricolas, ne à meipſo recedam. In agris erant tum ſenatores, id eſt, ſenes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum eſt, eum dictatorem eſſe factum: cujus dictatoris juſſu magiſter equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium, regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villâ in ſenatum accerſebantur & Curius, & cæteri ſenes: ex quo qui eos accerſebant, viatores nominati ſunt. Num igitur eorum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe * agricolatione oblectabant? Meâ quidem ſententiâ, haud ſcio hac an ulla vita beatior eſſe poſſit: neque ſolùm officio, quòd hominum generi univerſo cultura agrorum eſt ſalutaris, ſed & delectatione quam dixi; & ſaturitate, copiâque omnium rerum quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam deſiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni aſſiduíque domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penaria eſt, villáque tota locuples eſt: abundat porco, hœdo, agno, gallinâ, lacte, caſeo, melle. Jam hortum ipſi agricolæ ſuccidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam, ſupervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorúmque ſpecie dicam? Brevi expediam

Senatores *ſenes.*

A villa in ſenatum accerſebantur ſenes. Viatores *unde.*

* No. *Marcellus legit,* agricultione, *duabus dictionibus: an vitio ſcriptoris neſcio.*

diam. Agro bene culto nihil poteſt eſſe nec uſu uberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modò non retardat, verùm etiam invitat atque allectat ſenectus. Ubi enim poteſt illa ætas aut meliùs, aut æquè caleſcere, vel apricatione, vel igni? vel viciſſim umbris, aquiſque refrigerari ſalubriùs? Habeant igitur alii ſibi arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clavum, & pilam, ſibi natationes & curſus, nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant & teſſeras: id ipſum tamen, ut libebit: quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. Multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt, quos legite, quæſo, ſtudioſè, ut facitis. Quàm copioſe ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur! Atque, ut intelligatis nihil ei tam regale videri, quàm ſtudium agri colendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo; Cyrum minorem, Perſarum regem, præſtantem ingenio, atque imperii gloriâ, cùm Lyſander Lacedæmonius, vir ſummæ virtutis, veniſſet ad eum Sardis, eíque dona à ſociis attuliſſet, & cæteris in rebus comem erga Lyſandrum atque humanum, fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum, oſtendiſſe. Cùm autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam, atque puram, & ſuavitatem odorum, qui afflarentur è floribus: tum eum dixiſſe, mirari ſe non modò diligentiam, ſed etiam ſolertiam ejus, à quo eſſent illa dimenſa atque deſcripta: Et ei Cyrum reſpondiſſe. Atqui ego ſum omnia iſta dimenſus; mei ſunt ordines, mea deſcriptio, multæ etiam iſtarum arborum meâ manu ſunt ſatæ: Tum Lyſandrum, intuentem purpuram ejus, & nitorem corporis, ornatúmque Perſicum multo auro, multíſque gemmis, dixiſſe; Rectè verò te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta eſt. Hâc igitur fortunâ

Ἀγεὶ γάρτι λέγεσιν Ἀμαλθείης κέρας εἶναι.

Ager bene cultus quanti ſit.

Laudat Xenophontis omnes libros.

Xenophontis laudat Oeconomicum.

Cyrus minor agricultura ſtudioſus.

nâ frui licet senibus : nec ætas impedit, quò minùs & cæterarum rerum, & in primis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Corvinum accepimus, ad centesimum annum vitam perduxisse, cùm esset actâ jam ætate in agris, eósque coleret : cujus inter primum & sextum consulatum, sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spacium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit, atque enim extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd autoritatis plus habebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis est autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello! quanta in Attilio Colatino! in quem illud elogium unicum.

Elogium. *Une ore plurimæ consentiunt gentes, populi primarium fuisse virum.*

Πρῶτος ἀνὴρ ὅδ' εἶν ἄστε ἐυρύχλου.

Notum est ejus carmen incisum in sepulchro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper pontificem maximum! quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio præditum, vidimus! Quid de Paulo aut Africano loquor? aut, ut jam antè, de Maximio? quorum non in sententia solùm, sed etiam in natu residebat autoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam autoritatem, ut ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adoloscentiæ constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi, Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non rugæ repentè autoritatem afferre possunt : sed honeste acta superior ætas fructus capit autoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia ; salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci,

ci, consuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optimè morata, ità diligentissimè observantur. Lysandrum Lacedæmonium (cujus modò mentionem feci) dicere aiunt solitum, Lacedæmonia est honestissimum domicilium senectutis: nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum est, cùm Athenis, ludis quidem in theatrum grandis natu veniſſet, in magno consessu locum ei à suis civibus nusquam datum: cùm autem ad Lacedæmonios accessisset, qui cùm legati essent, in loco certo consederant, consurrexisse omnes illi dicuntur & senem illum * sessum decepisse. Quibus cùm à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt: sed hoc de quo agimus in primis, quod, ut quisque ætate antecellit, ità sententiæ principatum tenet. Neque enim solùm honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum autoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splendidè usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse; nec, tanquam inexercitati histriones in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles senes si quærimus, etiam avari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. At morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur. Contemni se putant, despici, illudi, præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est, quæ tamen omnia dulciora fiunt, & bonis moribus & artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt: quanta in altero duritas, in altero comitas? Sic se res habet. Ut enim non omne vinum, sic non omnes ætas vetustatis coalescit.

Apud Lacedæmonios, honestissimum erat senectutis domicilium.

* fessum.

Athenienses sciunt quæ recta sint, sed facere nolunt.

ceſcit. Severitatem in ſenectute probo, ſed eam (ſicut alia) modicam, acerbitatem nullo modo. Avaritia verò ſenilis, quid ſibi velit, non intelligo: poteſt enim quicquam eſſe abſurdius, quàm quo minus viæ reſtat, eo plus viatici quærere?

Senectutem hoc miseram non esse, quòd haud procul absit à morte.

Quarta reſtat cauſa, quæ maximè angere, atque ſolicitam habere noſtram ætatem videtur: appropinquatio mortis, quæ certè à ſenectute non poteſt longè abeſſe. O miſerum ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam longa ætate non viderit! quæ aut planè negligenda eſt, ſi omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, ſi aliquò eum deducit, ubi ſit futurus æternus. Atqui certius certè nihil inveniri poteſt. Quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? Quanquam quis eſt tam ſtultus (quamvis ſit adoleſcens) cui ſit exploratum, ſe ad veſperum eſſe victurum? Quinetiam ætas illa multò plures, quàm noſtra mortis caſus habet. Faciliùs in morbos incidunt adoleſcentes, graviùs ægrotant, triſtiùs curantur. Itaque pauci veniunt ad ſenectutem. Quod niſi ità accideret, meliùs & prudentiùs viveretur. Mens enim, & ratio, & conſilium in ſenibus eſt, qui ſi nulli fuiſſent, nullæ omnino civitates fuiſſent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud eſt crimen ſenectutis, cùm illud videatis cum adoleſcentia eſſe commune? Senſi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad ampliſſimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem eſſe communem. At ſperat adoleſcens diu ſe victurum: quod ſperare idem ſenex non poteſt. Inſipienter ſperat. Quid enim eſt ſtultius, quam incerta pro certis habere, falſa pro veris? At ſenex nè, quod ſperat, habet quidem. At eſt eò meliore conditione, quàm adoleſcens; cùm id, quod ſperat ille, hic jam aſſecutus eſt. Ille vult diu vivere: hic

εἰ γὰρ ἐθέλοι τις ὀρθῶς νέον τὸν μὲν πολλὰ νοσήσειν φαίη. Hippocrat.

Omni ætati mortem esse communem. Melior senis quàm adoleſcentis conditio.

hic diu vixit. Quanquam (ô dii boni!) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus; expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum video) Argarthonius quidem Gadibus qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi nè diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum; cùm enim id advenerit, tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantum remanet, quod virtute & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur; nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula; modò, in quocunque fuerit actu probetur: nec sapienti usque ad Plaudite* vivendum. Breve enim tempus ætatis satis est longum ad bene honestéque vivendum. Sin processeris longiùs, non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præteritâ verni temporis suavitate, æstatem, autumnúmque veniſſe. Ver enim tanquam adolescentiam significat; ostendítq; fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) in antè partorum bonorum memoria & copia. Omnia verò quæ secundùm naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundùm naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante naturâ. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cùm aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut suâ sponte, nullâ adhibitâ vi, consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur? si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam jucunda est, ut quò propiùs ad mor-

Tarteſſiorum rex regnavit annos 80. vixit 120.

**veniendum*

Veri ſimile adoleſcentia.

Adoleſcentiæ acerba, ſenis verò matura mors.

tem accedam, eo citiùs quasi terram videar videre, aliquandóque in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatum certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus, rectéque in ea vivitur, quoad munus officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: cùm illi quærenti, Quâ tandem spe fretus, sibi tam audacter obsisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus; cùm, integrâ mente, cæterísque sensibus opus ipsa suum, eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut enim navem, ut ædificium idem destruit facillimè qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, natura dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægrè; inveterata, facilè divellitur. Ità fit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avidè appetendum senibus, nec sine causa deferendum sit. Vetárque Pythagoras, in jussu imperatoris, id est, Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentísque vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio, an meliùs Ennius:

Mors senì contemnenda.

Solonis responsum: Herodis Sophist. non dissimile responsum apud Philostr. Τίφον ὀλίγα φοβεῖται.

Solonis elogium extat apud Plutarchum.

Ennii versus.

Nemo me lacrymis decorret, neque funera fletu
Faxit. Cur? Volito viva per ora virum.

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Jam, sensus moriendi, si aliquis esse ptoest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni. Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? De qua non ità longâ disputa-

Non est lugenda mors, quam immortalitas consequatur.

tione

tione opus esse videtur, cùm recordetur non solùm L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt; non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt; non avum tuum L. Paulum, qui morte suâ luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cujus interitum nè crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solùm indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea jam constans requirit ætas, qui dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis: nè ea quidem in senectute quæruntur. Sunt autem extrema quædam studia senectutis. Ergò ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cùm evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vobis: quòd meliùs cernere mihi videor, quò ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, túq, C. Læli, viros clarissimo, mihíq; amicissimos, vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram; locum divinæ naturæ, æternitatíque contrarium,

Qui pro patria mortui sint.

Ὁι ἄνθρωποι ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἐσμὲν ἡ χρόνον τινὰ, ὃς δὴ ὀνομάζεται βίος.

Apollonius apud Philost. Animæ est cœlestis origo.

Quare animus immortalis in corpora humana injussus sit.

tium. Sed credo Deos immortales ſparſiſſe animos in corpora humana, ut eſſent, qui terras tuerentur, quique cœleſtium ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atque conſtantiâ. Nec me ſolùm ratio, ac diſputatio impulit, ut ità crederem; ſed nobilitas etiam ſummorum philoſophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreósque, incolas penè noſtros, qui eſſent Italici Philoſophi quondam nominati, nunquam dubitâſſe, quin ex univerſa mente divinâ delibatos animos haberemus. Demonſtrabantur mihi præterea, quæ Socrates, ſupremo vitæ die de immortalitate animorum diſſeruiſſet, is, qui eſſet ſapientiſſimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic ſentio, cùm tanta celeritas animorum ſit, tanta memoria præteritorum, futurorùmque prudentia, tot artes, tantæ ſcientiæ, tot inventa, non poſſe eam naturam, quæ res eas contineat, eſſe mortalem: cúmque animus ſemper agitetur, nec principium motûs habeat, quia ipſe ſe moveat; nec finem quidem habiturum eſſe motûs, quia nunquam ſe ipſe ſit relicturus. Et, cùm ſimplex animi natura ſit, neque habeat in ſe quicquam admiſtum, diſpar ſui, atque diſſimile, non poſſe eum dividi: quod ſi non poſſit, non poſſe interire: magnóque eſſe argumento, homines ſcire pleraque antequam nati ſint, quòd jam pueri, cùm artes difficiles diſcant, ità celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primùm accipere videantur, ſed reminiſci & recordari. Hæc Platonis ſunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dixit: Nolite arbitrari, ô mihi chariſſimi filii, me, cùm à vobis diſceſſero, nuſquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram vobiſcum, animum meum videbatis; ſed, eum eſſe in hoc corpore, ex iis rebus quæ gerebam, intelligebatis. Eundem igitur eſſe creditote, etiamſi nullum videbitis. Nec verò clarorum viro-

rum

Σοὶς Σοφοκλῆς, σοφὸς ἐφ' ὑμῖν· Εὐφρόνης, πάντων ἥ σοφὰ τεκταίνει· Σωκράτης.

Verba Cyri morientis, ottavo Pædiæ, apud Xenophontem.

Animorum immortalitas probatur.

Verba Cyri morientis, octavo Pædiæ, apud Xenophontem.

rum poſt mortem honores permanerent, ſi nihil eorum ipſorum animi efficerent, quò diutius memoriam ſui teneremus. Mihi quidem nunquam perſuaderi potuit, animos, dum in corporibus eſſent mortalibus vivere; cùm exiſſent ex iis, emori: nec verò tum animum eſſe inſipientem; cùm ex inſipienti corpore evaſiſſet: ſed cùm omni admiſtione corporis liberatus, purus & integer eſſe cœpiſſet, tum eſſe ſapientem. Atque etiam, cùm hominis natura morte diſſolvitur, cæterarum rerum perſpicuum eſt quò quæque diſcedant: abeunt enim illùc omnia unde orta ſunt; animus autem ſolus, nec cùm adeſt, nec cùm diſcedit, apparet. Jam verò videtis nihil morti tam eſſe ſimile, quàm ſomnum. Atqui dormientium animi maximè declarant divinitatem ſuam: multa enim, cùm remiſſi & liberi ſint, futura proſpiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri ſint, cùm ſe planè corporis vinculis relaxaverint. Quare, ſi hæc ità ſunt, ſic me colitote, inquit, ut Deum: ſin una interiturus eſt animus cum corpore; vos tamen Deos venerantes, qui hanc omnem pulcritudinem tuentur & regunt, memoriam noſtri piè inviolatéque ſervabitis; Cyrus quidem hæc moriens. Nos (ſi placet) noſtra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, perſuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præſtantes viros, quos enumerare neceſſe non eſt, tanta eſſe conatos, quæ ad poſteritatis memoriam pertinerent: niſi animo cernerent, poſteritatem ad ſe pertinere poſſe. An cenſes (ut de meipſo aliquid more ſenum glorier) me tantos labores diurnos nocturnóſque, domi militiæque ſuſceپturum fuiſſe, ſi iiſdem finibus gloriam meam, quibus vitam, eſſem terminaturus? Nonne melius multò fuiſſet, otioſam ætatem, & quietam ſine ullo labore & contentione, traducere? Sed neſcio quomodo ani-

Σῶμα μὲν ἐκ γαίης ἔχομεν καὶ πάντες εἰς αὐτὴν Αὐτὰρ ὁμῶν κόνις ἐσμέν. Phocyl.

Nihil tam morti ſimile, quàm ſomnus. Stulte, quid eſt ſomnus gelidæ niſi mortis imago? Ovid.

mus erigens se, posteritatem semper ità prospiciebat, quasi, cùm excessisset è vita, tum denique victurus esset. Quod quidem ni ità se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid, quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longius, videre se ad meliora proficisci; ille autem, cujus obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui & dilexi, videndi. Neque eos vero solùm convenire aveo, quos ipse cognovi: sed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipse conscripsi. Quo quidem me proficientem haud sanè quis facile retraxerit, néve tanquam Peliam recoxerit. Quòd si quis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recusem; nec verò velim, quasi decurso spacio, à calce ad carceres revocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? Sed habeat sanè: habet certè tamen aut satietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam: quod multi, & hi docti, sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam ità vixi, ut frustrà me natum non existimem; & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo; commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diem, cùm ad illud divinorum animorum concilium cœtúmq; proficiscar, & cùm ex hac turba & colluvione discedam! proficiscor enim non ad eos solùm viros, de quibus ante dixi, sed etiam ad Catonem meum: quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus à me corpus crematum est; quod contrà decuit ab illo meum. Animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem

Stulti iniquo animo mortem ferunt, sapientes verò æquissimo.

Sic vixit Cato, ut frustrà senatum non existimaret.

Commorandi, non habitandi diversorium habemus.

Ὦ ἡδεῖα ἡμέρα.

Apollon. ad tyran. mortem minitantem.

e go

ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quòd æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solùm non molesta, sed etiam jucunda. Quòd si in hoc erro, quòd animos hominum immortales esse credam libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus (ut quidem minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quòd si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura ut aliarum omnium rerum sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est tanquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjunctâ satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis! ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

Senectus peractio ætatis est, tanquam fabulæ.

M. T. Ciceronis De Senectute.

FINIS.

M. T. Ciceronis *Paradoxa*,

Ad Marcum Brutum.

ANimadverti, Brute, ſæpe Catonem avunculum tuum, cùm in ſenatu ſententiam diceret, locos graves ex philoſophiâ tractare, abhorrentes ab hoc uſu forenſi & publico: ſed dicendo conſequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo majus eſt illi, quàm aut tibi, aut nobis, quia nos eâ philoſophiâ plùs utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multùm diſcrepant ab opinione populari. Cato autem, perfectus (meâ ſententiâ) Stoicus, & ea ſentit, quæ non ſanè probantur in vulgus: & in ea eſt hæreſi, quæ nullum ſequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, ſed minutis interrogatiunculis, & quaſi punctis, quod propoſuit, efficit. Sed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tanquam excolatur. Quod cùm ità putarem, feci etiam audaciùs, quàm ille ipſe, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentiâ, de morte, de omni laude virtutis, de Diis immortalibus, de charitate patriæ, Stoicè ſolet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipſa, quæ vix in gymnaſiis & in otio Stoici probant, lubens conjeci in communes locos. Quæ quia ſunt admirabilia contráque opinionem omnium, ab ipſis etiam παράδοξα appellantur: tentare volui, poſſentne proferri in lucem, id eſt in forum, & ità dici, ut probarentur; an alia quædam eſſet erudita, alia popularis oratio. Eóque ſcripſi libentiùs, quòd mihi iſta παράδοξα quæ appellan-

Paradoxa, id eſt, *præter opinionem.*

lantur, maximè videntur esse Socratica, longéq; verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum hi. jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cùm ea, quæ dicuntur in scholis θέσεις, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa * Minerva Phidiæ, tale tamen est, ut ex eadem officinâ exisse appareat.

* Ex ebore, *Plin. lib. 34. cap. 8.*

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλὸν, id est, *Quòd solum bonum honestum.*

VEreor, ne cui vestrûm ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen, quod sentio, & dicam breviùs, quàm res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neque pecunias istorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas quibus maximè adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus, * aut expetendis, duxi: quippe cùm viderem, homines rebus his circumfluentes; ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. Neq; enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solùm, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, solo verbo bona putaverunt appellanda, cùm re ac factis longè aliter judicavissent. Potestne bonum cuiquam malo esse, aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, aut etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem, licèt irrideat, si quis vult: plùs apud me tamen vera ratio valebit,

Pecunia & id genus alia non sunt in bonis numeranda.

* esse numerandas duxi. Πλάτων δ' ἀδιάφορα. Theolog.

Ὀνόματα πεφύκασι ἔρημα. Πολλοὶ μὲν πλουτοῦσι καὶ, ἀγαθοὶ ὄντες πένονται. Theolog.

valebit, quàm vulgi opinio. Neque ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecu. ad supellectilem amiserit. Nec non sæpe laudabo sapientem illum Biantem, ut opinor, qui enumeraturinter septem sapientes: cujus cùm parr am Prienem cepisset hostis, cæteríque ita fugerent, & multa de suis rebus secum asportarent; cùm esset admonitus à quodam, ut idem faceret: Ego verò, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ nè sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? Si quid rectè fit, & honestè, & cum virtute, id bene fieri vere dicitur: &, quod rectum, & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cùm sine appositione exemplorum lentiùs disputantur: vitâ atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius quàm satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis incipiam à Romulo? vultis, post liberam civitatem, ab iis ipsis qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum? iísne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minúsne gratas diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quàm * filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Brutum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda; siquis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis existat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter officium

Epiphonema, quo concludit Biantis sententiam.

Inductione probat divitias à veteribus Romanis non habitas in albo bonorum.

* delicatas.

Enumeratio vehemens & copiosa.

tum fortis & magni viri, quicquam aliud propoſitum fuiſſe videatur? Quæ res ad necem Porſenæ Q. Mucium impulit ſine ulla ſpe ſalutis ſuæ? Quæ vis Horatium Cœlitem contra omnes hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? Quæ vis patrem Decium, qui filium devovit, ac immiſit in armatas hoſtium copias? Quid continentia C. Fabricii? Quid tenuitas victûs M. Curii ſequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginienſium adventum corporibus ſuis intercludendum putaverunt? Quid Africanus minor? quid major? Quid inter horum ætates interjectus Cato? Quid innumerabiles alii? Nam domeſticis exemplis abundamus. * An cagitâſſe quicquam putamus in vita ſibi expetendum niſi quod laudabile eſſe & præclarum videretur? Veniant igitur irriſores hujus orationis ac ſententiæ; & jam vel ipſi judicent, utrùm ſe horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui ſignis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Corinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, ſimiles eſſe malint. Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc transferuntur, facilè adduci ſolent, ut in rebus bonis eſſe negent: illud tamen arctè tenent, accuratéq; defendunt, voluptatem eſſe ſummum bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur eſſe, non hominum. Tu, cùm tibi, ſive Deus, ſive mater (ut ità dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil eſt præſtantius neque devinius; ſic te ipſe abjicies, atque proſternes, ut nihil inter te, atq; inter quadrupedem putes intereſſe? Quicquámne bonum eſt, quod non eum, qui poſſidet, meliorem facit? ut enim quiſque eſt maximè boni particeps, ità & laudabilis maximè: neq; eſt ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeſtè poſſit gloriari. Quid autem eſt horum in voluptate? Meliorémne efficit, aut laudabiliorem virum?

* *aliàs*, An putabimus quenquam horum cogitâſſe quicquam in vita ſibi expetendum.

Voluptas non eſt ſummum bonum.

Repugnat bono meliorem non facere.

virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriâ
* extollit. se & prædicatione * effert? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrociniis defenditur) in rebus bonis
Conclusio. habenda non est, eáq; quò est major, eò magis mentem è sua sede & statu dimovet: profectò, nihil est aliud bene & beatè vivere, nisi honestè & rectè vivere.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν, i. e.
Quòd sibi ipsâ contenta virtus ad beatè vivendum.

NEc vero ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse, qui tot virtutum præsidio munitus, tantóque comitatu circumseptus, cùm corpus ejus caperetur, capi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in adversis unus ex summis viris videbatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis quantas vires virtus habeat: nomen tantùm virtutis usurpas; quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quíque in se uno ponit omnia. Cujus autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi, nihilque quod exploratum habeat permansurum sibi, nè unum quidem diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus ejusmodi, mortis aut exilii minis: mihi verò quicquid acciderit in tam ingrata civitate, nè recusanti quidem evenerit, non modò non repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverint curæ & cogitationes meæ, siquidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem nec fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortémne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demi-

demigrandum ſit? Mors terribilis eſt iis, quorum cum vita omnia extinguuntur; non iis, quorum laus emori non poteſt. Exilium autem terribile eſt iis, quibus quaſi circumſcriptus eſt habitandi locus, non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem eſſe ducunt. Te miſeriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctéſque cruciaris, cui nec ſatis eſt, quod eſt, & id ipſum, quod habes, ne non diuturnum ſit futurum, times. Te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum: & metus exanimant judiciorum atq; legum. Quocunque aſpexiſti, ut furiæ, ſic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te reſpirare non ſinunt. Quamobrem ut improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt: ſic vir bonus, & ſapiens, & fortis miſer eſſe non poteſt. Nec verò, cujus virtus moréſq; laudandi ſunt, ejus non laudanda vita eſt: neque porrò fugienda vita eſt, quæ laudanda eſt; eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. Quamobrem, quicquid eſt laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Mors terribilis malis tantum, non bonis.

Coſmopolitis exilium non eſt grave.

Conſcientia mille teſtes.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα, id eſt, *Quòd æqualia peccata.*

PArvâ, inquis, res eſt: aliqui mea culpa. Nec enim Peccata rerum eventu, ſed vitiis hominum metienda ſunt. In quo peccatur, id poteſt aliud alio majus eſſe, aut minus: ipſum quidem illud, peccare, quoquò te verteris, unum eſt. Auri navem evehat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris inſcitia nihil intereſt. Lapſa eſt alicujus libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet quàm ſi etiam petulans fuiſſet in aliqua generoſa ac nobili virgine; peccavit verò nihilominùs: ſi quidem eſt peccare, tanquam tranſire lineas. Quod cùm feceris, culpa commiſſa eſt: quàm longè progrediare cùm ſemel tranſieris, ad augendam tranſeundi culpam nihil pertinet.

Æqualia peccata eſſe declarat à ſimili.

A definitione.

pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere: Id siquidem nec majus, nec minus unquam fieri potest: quoniam in eo est peccatum, si non licuit. Quod semper unum & idem est, quæ ex eo peccata nascuntur, æqualia sint oportet. Quòd si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec boro viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facillimè potest perspici. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cùm lucrari impunè posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia. Nihil huic addi potest, quò magis virtus sit: nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidem melius quicquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: si quidem pravitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt; rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiscuntur, paria esse debent. Itémque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est. A philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, nè à lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene herculè narras: nam, istum doctum & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus non pugnis) utrùm potiùs de bonis est quærendum, quid bajuli atque operarii, an quid homines doctissimi senserint: præsertim cùm hâc sententiâ non modò verior, sed nè utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla posset. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm si

Probat peccata æqualia. A contrario.

A conjugatis.

sense-

ſenſerint, nullum in delictis eſſe diſcrimen? &, æquè peccare ſe, ſi privatis, acſi magiſtratibus manus inferant? quamcunque in domum ſtuprum intulerint, eandem eſſe labem libidinis? Nihílne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an ſervum? Nuda iſta ſi ponas; judicari, qualia ſint, non facilè poſſunt. Patrem vitâ privare, ſi per ſe ſcelus eſt; Saguntini, qui parentes ſuos liberos emori, quàm ſervos vivere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita ſine ſcelere poteſt; & ſervo ſæpe ſine injuria non poteſt. Cauſa igitur hæc, non natura diſtinguit: quæ quando alteri acceſſit, id fit propenſiùs; ſi utrique adjuncta ſit, paria fiant neceſſe eſt. Illud tamen intereſt, quòd in ſervo necando, ſi adſit injuria, ſemel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is qui aluit; is qui erudivit; is, qui in ſede, ac domo, atque in repub. collocavit. Multitudine peccatorum præſtat, eóque pœnâ majore dignus eſt. Sed nos in vita, non quæ cuiq; peccato pœna ſit, ſed quantum cuique liceat, ſpectare debemus. Quicquid non oportet, ſcelus eſſe; quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiámne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum * fingere non poſſumus, animorum tenere poſſumus. Hiſtrio, ſi paulò ſe movit extra numerum, aut ſi verſus pronunciatus eſt ſyllabâ unâ brevior aut longior, exibilatur & exploditur: In vita, quæ omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debet, ut in ſyllaba te peccare dices! Poetam non audio in nugis: in vitæ ſocietate audiam civem, digitis peccata dimerientem ſua? quæ ſi viſa ſint breviora, leviora quî poſſint videri? cùm, quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbatâ autem ſemel ratione, & ordine, nihil poſſit addi, quò magis peccari poſſe videatur.

* figere. *Ab exemplo.*

Ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται, id est,
Quòd omnes stulti insaniunt.

Invehitur in P. Claudium
* *Vide num rationibus sit legendum.*
*i.e. probabo, vincam.

EGo verò te non stultum, ut sæpe; non improbum ut semper; sed dementem & insanum * rebus * addicam necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii, tolerantiâ rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus deniq; omnibus, & mœnibus septus, vincetur, & expugnabitur, qui nè civitate quidem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnisne conventus ferorum, & immanium? Omnísne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa tum civitas, cùm leges in ea nihil valebant; cùm judicia jacebant; cùm mos patrius occiderat; cùm ferro pulsis magistratibus, senatûs nomen in repub. non erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ conjurationis à Catilinæ furiis ad tuum scelus furorémque conversæ, non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in civitatem sum, cùm esset in republica consul, qui tum nullus fuerat: esset senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liberi; cùm esset juris & æquitatis (quæ vincula sunt civitatis) repetita memoria. At vide quàm ista tui latrocinii tela contempserim. Jactum & immissam à te nefariam in me injuriam semper duxi; pervenisse tamen ad me nunquam putavi: nisi fortè cum parietes disturbabas, aut cùm tectis sceleratus faces inferebas: tunc meorum aliquid ruere aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum est, neque cujusquam, quod auferri, eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses * divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, * quibus respub. invicta stat; si hujus æterni beneficii, immortalem memoriam deleviſſes: multò etiam magis, si illam mentem, unde

*diuturnam.
* quibus te invictissimo stat respub.

hæc

hæc consilia manârunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc non fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit injuria, non exitum calamitosum. Ergò ego semper civis eram, & tum maximè, cum meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat. Tu nè nunc quidem es civis: nisi forte idem hostis, & civis esse * potest. An tu civem ab hoste naturâ, ac loco, non animo factisque distinguis? Cædem in foro fecisti: armatis latronibus templa tenuisti: privatorum domos, ædesq; sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas, cùm omnes meo discessu exulâsse rempub. putent: nunquámne homo amentissime, te circumspicies? nunquámne, quid facias considerabis, nec quid loquare? nescis exilium scelerum esse pœnam? meum illud iter, ob præclarissimas res à me antè gestas, esse susceptum? Omnes scelerati atq; impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiam si solum non mutârunt. An, cùm omnes leges te exulem esse jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus. *Qui cum telo fuerit?* ante senatum tua sica deprehensa est. *Qui hominem occiderit?* Tu plurimos occidisti: *Qui incendium fecerit?* ædes Nympharum manu tuâ deflagrârunt: *Qui templa deorum occupaverit?* in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus Cornificius de te privilegium tulit, ut, si in apertum Bonæ Deæ accessisses, exultares. At, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ tum, inquis: & tu quidem in * operto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit, si ibi eum legibus * esse non oportebit.

Conclusio à contrario.

Argumentum à definitione exulis & à legum auctoritate.

* *alias*, portu: *alias*, ponto.

* esse subjectum non.

Ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι, id est,
Quòd omnes sapientes, liberi; & stulti servi.

Invehitur in M. Antonium Nemo liber, qui suis cupiditatibus non imperat.

LAudetur verò hic imperator, ac etiam appelle-
tur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrænet primùm libidines, si ernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat avaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cùm ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini parêre defierit. Dùm quidem his obedier, non modò imperator, sed liber habendus omnino non erit. Præclarum est enim hoc usurpatum à doctissimis, quorum autoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cùm verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt; cur ego simulem me, si quid in his studiis operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult, nisi profectò qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atque provisa est; qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur atque colit, quia id salutare maximè esse judicat? qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique nisi libenter ac liberè? cujus omnia consilia, reliqui omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodémque referuntur: nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius voluntas atque judicium? Cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) fortuna ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poeta dixit, *Suis cuique effingitur moribus.* Soli igitur hoc contingit sapienti, ut faciat nihil invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etsi irà esse pluribus verbis differendum est: illud tamen * brevi confitendum est, nisi qui ità sit affe-

Nemo liber nisi sapiens.

Prov. Confitendum est.

affectus, esse liberum neminem: Igitur omnes improbi, servi. Nec hoc tam re est, quàm dictu inopinatum, atque mirabile. Non enim ità dicunt eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta, nexu, aut aliquo jure civili: sed si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suo: quis neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos? An ille mihi liber videatur cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit? dandum est: vocat? veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimescendum: Ego verò istum non modò servum, sed nequissimum servum, etiamsi in ampliſſima familia natus sit, appellandum puto: Atque, ut in magna familia * stultorum, sunt alii lautiores (ut sibi videntur) sed tamen servi, atrienses, topiarii: pari stultitiâ sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquiunt, principes civitatis. Vos verò nè conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius civitatis locum penè infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Omitto, unde sustuleris & quomodo habeas; intuentem te, admirantem, clamores tollentem cùm video, servum te esse ineptiarum omnium judico. Nonne igitur illa sunt festiva? Sunt; nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ità venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si

Epiphonema quo claudit sententiam. Similitudo.
* servorum.

I. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissimè tractantem, cùm ipse totam Corinthum contempsisset, utrùm illum civem excellentem, an atriensem servum diligentem putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem, summis populi beneficiis usum, barbatulos mullulos * exceptantem de piscina, & pertractantem, & muneratum copiâ gloriantem: nonne hunc hominem ità servum judicet, ut nè in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate pecuniæ nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in serviendo non suscipit, quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquitur ad voluntatem; quicquid denuntiatum sit, facit: assentatur, assidet, miratur: quid horum est liberi? quid denique non servi inertis? Quid jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberior, honoris, imperii, provinciarum? quàm dura est domina! quàm imperiosa, quam vehemens! Cethego, homini non probatissimo, servire coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? Cùm cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor; quàm est illa misera, quàm dura, servitus! Adolescentibus paulò loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur; tanquam domini timentur. Judex verò quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit! An non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa, eloquentissimi viri, L. Crassi copiosa magis quàm sapiens oratio? *Eripite nos ex servitute.* Quæ est ista servitus tam claro homini, támque nobili? Omnis animi debilitati

* captantem. *Murænam, lampredam vocavit.*

Servitus quid sit.

billitati, & humilis, & fracti timiditas, servitus est. *Nolite fieri nos cuiquam servire.* In libertatem vindicari vult? Minimé. Quid enim adjungit? * *Nisi vobis universis.* Dominum mutare, non liber esse, vult. *Quibus & possumus, & debemus.* Nos verò, siquidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito, quandoquidem potes; debere nè dixeris: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quomodo imperator esse possit, cùm, eum nè liberum quidem esse, ratio, & veritas ipsa convincat.

* Sic fortè melius: *Nisi vobis universis, quibus & possumus & debemus.* Redit ad Antonium, & abruptè concludit.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος, i. e. *Quòd solus sapiens dives.*

Contra M. Crassum omnium Romanorum ditissimum.

Quæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? Solúsne tu dives? Proh dii immortales! egóne me audivisse aliquid, & didicisse non gaudiam? Solúsne tu dives? Quid, si nè dives quidem, Quid, si pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta posse sio est, ut ad liberaliter vivendum facilè contentus sit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optat, amplius. Animus enim tuus oportet se judicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. Qui si nihil sibi deesse putat, nihil curat amplius, satietas est, aut contentus etiam pecuniâ; concedo, dives est. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cùm ille ordini ne honestis quidem esse possit ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis; si socios spoliás, ærarium expilas; si testamenta amicorum expectas, aut nè expectas quidem, ac ipse supponis: hæc utrùm abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis dives, non arca, appellari solet. Quamvis illa sit plena, dum

Ὁ πλούτος οὐκ ἐν τῷ βαλαντίῳ ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ. Xenocr.

te inanem video, divitem non putabo. Etenim ex eo quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecuniâ est opus: duas? majore: plures? majore etiam. Si ut aiunt, Danai quinquaginta sint filiæ; tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique * opus est, ad id accommodatur, ut ante dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures; sed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire possint; hunc quomodo ego appellabo divitem, cùm ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cùm diceres, neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus ex tantis vectigalibus jam pridem vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquam eris dives, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque istam pauperatem, vel potiùs egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscurè tulisti. Nam, ut iis, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic qui videt domi tuæ pariter accusatorum atque judicum consociatos greges; qui nocentes & pecuniosos reos, eodem te autore, corruptelam judicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, intercessiones pecuniarum in * concionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerandas, diripiendasq; provincias; qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordatur; qui testamenta subjecta, qui subjectos tot homines; qui denique om-

* satis.

Conclusio.

Quis dives Crasso judice.

* intercisas.

* coitionibus.

Dimissiones, in diversum missiones.

nia

nia venalia, delectum, decretumq; alienam suam sententiam; forum, domum; vocem, silentium: quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc vere dixerit divitem? Est enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequêre, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè (est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica) de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atque æstimanda res sit; utrùm tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat; an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrùm aurum Samnitum; an responsum M. Curi? hereditatem L. Pauli; an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc profectò, quæ sunt summarum virtutum, pluris æstimanda sunt, quàm illa quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (siquidem, ut quisque, quod plurimi sit, possidear, ità ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitiæ positæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri & argenti, pluris quàm virtus æstimanda est. O dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit parsimonia. Vendo enim jam ad sumptuosos relinquo illum quæstuosum. *Magnum vectigal parsimonia.* Capit ille ex suis prædiis sexcenta sestertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellectilem & vestem infinitè concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis sumptibus cupiditatis aliquid etiam redundabit. Uter igitur est ditior, cui deest, an cui * superat? quis eget, an qui abundat? Cujus possessio quo est major, eo plus requirit ad se tuenda: an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui,

* pro *superest.*

morum ac temporum vitio, aliquantum etiam ipse fortasse in hujus seculi errore verser? Marcus Manilius patrem nostrorum memoriâ (nè semper Curios & * Luscinos loquamur) pauper tandem fuit? habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. Nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Utinam quidem essemus! Sed non æstimatione census, verùm victu atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem, vectigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæq; divitiæ. Etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata & areas quasdam magni æstimant; quòd ei generi possessionum minime quasi noceri potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquam: neq; naufragio, neque incendio amittitur: nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur! quâ qræditi qui sunt, soli sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: solique (quod est proprium divitiarum) contenti sunt rebus suis, satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nullâ re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt: nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis: non modò non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac pauperes existimandi sunt.

* C. Fabricium Luscinum significat, quem ter in his Paradoxis jam nominavit.

Τὸ μηδενὸς δεῖσθαι, ἐμοὶ Λυδία καὶ τὸ Πακτώλου πᾶν.

Apollon. apud Philost. *Virtus inexpugnabilis. Quod satis est cui contingit. hic nihil amplius optat.* Horat.

M. T. Ciceronis Paradoxorum

FINIS.

M. T. Ciceronis *De Somnio Scipionis.*

Ex libro de repub. sexto.

CUm in Africam venissem * M. Manilio consule, ad quartam legionem tribunus (ut scitis) militum, nihil mihi potius fuit, quàm ut * Masinissam convenirem, Regem familiæ nostræ justis de causis amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex collacrymavit: aliquantóq; pòst suspexit in cœlum, &, Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobísq; reliqui cœlites, quòd antequam ex hac vita migro, conspicio in meo regno & his tectis P. Cornel. Scipionem, cujus ego nomine ipso recreor. Ità nunquam ex animo meo discedit illius optimi atq; invictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra rep. percontatus est: multísq; verbis ultro citróq; habitis, ille nobis consumptus est dies. Pòst autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus: cùm senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniáq; ejus non solùm facta sed etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me & fessum de via, & qui ad multam noctem vigilássem, arctior, quàm solebat, somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quòd eramus locuti: fit enim ferè, ut cogitationes sermonésq; nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius; de quo videlicet sæpissimè vigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illâ formâ, quâ mihi ex imagine ejus, quàm ex ipso, erat notior. Quem ut agnovi equidem cohorrui: Sed ille, Ades, inquit animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam trade memoriæ. Vidésne illam urbem, quæ pa êre pop. Rom coacta per me, renovat pristina bella, nec potest quiescere? (ostende-

* à Manilio consule doctus ad q. * Masanissam.

(ostendebat autem Carthaginem de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis penè miles? hanc hoc biennio consul evertes, eritq; cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cùm autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris censórq; fueris, & abieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam; deligêre iterum absens consul, bellúmq; maximum conficies, Numantiámque exscindes. Sed cùm eris curru in capitolium invectus, offendes rempub. perturbatam consiliis nepotis mei. Hîc tu, Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenii, consilíq; tui. Sed ejus temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam, cùm ætas tua septenos octies solis anfractus, reditúsq; converterit: duóq; hi numeri (quorum uterq; plenus, alter altera de causa, habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque tuum nomen se tota convertet civitas. Te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: Tu eris unus in quo nitatur civitatis salus. Ac, nè multa, dictator remp. constituas aportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cùm exclamásset Lælius, ingemuisséntq, cæteri vehementiùs, leniter arridens Scipio, Quæso, inquit, nè me è somno excitetis, & pax sit rebus: audite cætera. Sed, quò sis, Africane, alacrior ad tutandum rempublicam, sic habeto: Omnibus, qui patriam conservaverint, adjuverint, auxerint, certum esse in cœlo ad definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm concilia, cœtúsque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur: harum rectores & conservatores hinc profecti, huc revertentur. Hîc ego, etsi eram perterritus, non tamen tu mortis quàm insidiarum à meis, quæsivi tamen, vivere ne ipse, & pater Paulus, & alii, quos nos extin-

extinctos arbitramur. Imò verò, inquit, ii vivunt qui è corporum vinculis tanquam è carcere evolaverunt: vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus atq; osculans flere prohibebat: Atq; ego, ut primùm, fletu represso, loqui posse cœpi; Quæso, inquam, pater sanctissime atq; optime, quando hæc est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ità, inquit ille. Nisi enim Deus is, cujus hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patêre non potest. Homines enim sunt hâc lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera & stellas vocatis; quæ globosæ, & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos suos, orbésqu e conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis, nec injussu ejus, à quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est; nè munus humanum assignatum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui, justitiam cole, & pietatem; quæ cùm sit magna in parentibus & propinquis, tum in patria maxima est: quia ea vita, via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammas elucens circulus) quem vos (ut à Graiis accepistis) orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima ter-

ris luce lucebat alienâ. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facilè vincebant. Jam verò ipsa terra ità mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pœniteret. Quam cùm magis intuerer, Quæso inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? Nonne aspicis, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potiùs globis, connexa sunt omnia; quorum unus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur; summus ipse Deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu atque cœlum. Ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant; deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis; deinde subter mediam fere regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tantâ magnitudine, ut cuncta suâ luce lustret & compleat. Hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus. In infimoq; orbe Luna, radiis Solis accensa, convertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale & caducum, præter animos generi hominum deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam ea quæ est media & nona, tellus neque movetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo * motu ponderа. Quæ cùm intuerer stupens ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium * efficitur: qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acutè sonent.

* nutu.

* conficitur.

Quam

Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cujus conversio est concitatior, acuto & excitato movetur sono; gravissimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam, terra nova, immobilis manens, imâ sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurii, & Veneris, semper efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus rerum omnium ferè * nodus est. Quod docti homines nervis imitati, atq; cantibus, operuêre sibi reditum ad hunc locum: sicut alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurduerunt; (nec est ullus hebetior sensus in vobis) sicut ubi Nilus ad illa, quæ Caradupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitûs, sensu audiendi caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatissimâ conversione sonitus, ut cum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequitis adversum, ejúsque radiis acies vestra, sensúsq; vincitur. Hæc ego admirans referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac donium, quæ si tibi parva (ut est) ità videtur, hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quâ celebritatẽ sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris & angustas in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastis solitudines interjectas: hósque, qui incolunt terram, non modò interruptos ità esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim * aversos, partim etiam adversos stare vobis; à quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam & circundatam cingulis; è quibus duos maximè inter se diversos, & cœli verticibus ipsis ex utraque parte sub-

* al. modus.

* transversos

subnixos, obriguisse pruinâ vides: medium autem illum, & maximum Solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum Australis ille, in quo qui insistunt adversa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus: hic autem alter subjectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris; qui tamen, tanto nomine, quàm sit parvus vides. Ex his ipsis cultis notisque terris num aut tuum, aut cujusquam nostrûm nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis orientis aut * obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Austrive partibus vestrum nomen audiet? Quibus amputatis? cernis profectò quantis in angustiis vestra gloria se * dilatari velit. Ipsi autem, qui de * vobis loquuntur, quam diu loquuntur? Quinetiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes unius cujusque nostrûm à patribus acceptas, posteris prodere; tamen propter eluviones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed nè diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cùm ab iis nullus fuerit, qui antè nati sint? qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt viri: cùm præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrûm potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantum modo Solis, id est, unius astri reditu metiuntur; re ipsâ autem cùm ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandémque totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint; tum ille verè vertens annus appellari potest: in quo, vix dicere audeo, quàm multa sæcula hominum teneantur.

* abeuntis.

* nobis.

antur. Namque, ut olim deficere Sol hominibus, extinguíque visus est, cùm Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit: ità quandocunq; eâdem parte Sol, eodemq; tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stel ísq; revocatis expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum vicesimam partem scio esse conversam. Quocirca, si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis & præstantibus viris: quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest! Igitur altè spectare si voles, atq; ad hanc sedem, & æternam domum contueri, neq; sermonibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustiis cingitur iis regionum, quas vides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & oblivione posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset. Ego verò, inquam, ô Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet: quanquam à pueritiâ vestigiis ingressus & patris, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen, tanto præmio proposito, enitar multò vigilantiùs. Et ille, Tu verò enitere: & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc: Nec enim is es, quem forma ista declarat: sed mens cujusq; is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam quod semper movetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quódque ipsum agitatur aliunde,

quan-

quando finem habet motûs, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese movet, via nunquam deseritur à se, nunquam nè moveri quidem desinit; quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest: nec esset enim hoc principium quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est à principio omnia oriri. Ità fit ut motûs principium ex eo sit, quod ipsum à se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidet omne cœlum, omnisq; natura consistat, necesse est; nec vim ullam nanciscatur, quâ à primo impulsu moveatur. Cùm pateat igitur æternum id esse, quod à seipso moveatur: quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo. Quod autem * anima est, id motu cietur interiore, & suo: nam hæc est natura propria animæ atque vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ sese movent: neq; nata est certe, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitatus & exercitatus animus velocius in hanc sedem & domum suam pervolabit: idq; ociùs faciet, si jam tum, cùm erit inclusus in corpore, eminebit foràs: & ea, quæ extrà erunt, contemplans, quàm maximè se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earúmque se quasi ministros præbuerunt: impulsúsque libidinum, voluptatibus obedienter: um, Deorum & hominum jura violaverunt: corporibus elapsi, circa terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, revertuntur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum.

* anima.

M. T. C. De Somniis Scipionis finis.

Index rerum & verborum.

Abſtinentia Africani p. 95. l. 10. abſtinentia benevolentiam multitudinis conciliat 95. 34.

Academiæ ratio quid à cæteris differat 68. 7.

Accuſatio multos illuſtravit 84. 4. accuſato is nomen fugiendum 84. 17. accuſare innocentes, invium 84. 22. accuſatio laudem peperit L. Craſſo adoleſcenti 83. 7. accuſatio quibus de cauſis ſuſcipienda 84. 7.

Acta agere 173. 33.

Actio cognitioni antecedenda 72. 27. Actione in omni ſuſcipienda, conſideranda ſunt honeſtas & efficiendi facultas 31. 15. & modus 37. 14.

Adjuvare operâ præſtantius quàm pecuniâ 85. 12.

Admirabilitas quibus rebus comparetur 78. 30

Adoleſcentes quibus à rebus commendationem petere debeant 82. 15. adoleſcens aliquid ſenile habere debet 194. 34. adoleſcentiæ vituperatio 188. 32. adoleſcentiæ ver comparatur 207. 21. adolescentum petulantia magis eſt quàm ſenum 194. 20. adoleſcentia multò plures, quam ſenectus mortis caſus habet 236. 19. adoleſcentum imbecillitas conſilii propria 48. 25.

Adulari, paſſivè 38. 6. ab adulatoribus facilè falluntur omnes ibid. adulator occultus 178. 13.

Ædes ruinoſæ & malè materiatæ 119. 19.

Æginetis pollices præciſi 116. 29.

Ægina propinqua Piræo ibid. 31.

Æquitas lucet ipſa per ſe 13. 33.

Ætate ut quiſque antecellit, ità ſententiæ principatum tenet in augurum collegio 205. 18. ætati cuique ſua tempeſtivitas data eſt 193. 13.

13. ætati cuique sua sunt studia 209. 18. ætatibus corroboratis amicitiæ judicandæ sunt 170. 20.
Africani dictum pulcherrimum 37. 31. Africanus prior, anno ante censorem M. Catonem, mo tuus est 188
Agamemnon immolavit Iphigeniam filiam 134. 16.
Agis rex occisus 96. 22.
Agraria lex Philippi 94. 2.
Agri fertiles imitandi 21. 32.
Agriculturæ laus 61. 24.
Agricolarum voluptates 208.
Agri bene culti laus 293. 1.
Alexander Macedo, humanitate superatus à patre 37. 23.
Alexander Pheræus ab uxore interfectus 74. 30.
Ambitiosi quibus similes 36. 11.
Amicitia unum facit ex pluribus 24. 31. amicorum consilium in rebus secundis maximè necessarium 38. 3. amicitia maximè perturbat officia 115. 19. amicitia præstat justitia ibid. amicitiæ prima lex, ut neque rogemus res turpes, neque faciamus rogati 199. 31. amicitia orta à natura, non ab imbecillato 156. 9. 157. 3. amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere; cur difficile sit 157. 22. amicitias qui magnis quærant 161. 24. amici qui diligendi 166. 36. amicitiæ veræ difficillimè reperiuntur in iis qui in honoribus réque publicâ versantur 167. 19. amicus certus in re incertâ cernitur ibid. 26. amicitiæ fines ac termini, déque iis variæ sententiæ 169. 31. amicitiæ quæ minùs probantur, dissuendæ magis, quàm dissuendæ sunt 171. 17. amicitia inter æquales magis elucet 179. 6. amicitiæ veræ sempiternæ sunt 157. 14. amicus tanquam alter idem 172. 22. amicorum bene suadentium autoritas plurimum valere debet 161. 6. amicitia quid sit 162. 11. amicorum omnia communia 23. 9. amare quid sit 178. 30.
Animorum natura cur mortalis esse non possit 210. animi nihil præstantius 217. 19. animus in custodiâ corporis, quoad Deo videtur, retinendus 233. 20. animi magnitudo in contemnendâ voluptate, vitâ, re. 118. 9. animi genera hominum datorum munere dati 234. 24.

animi opera majora, quàm corporis 82. 28. *animorum vis duplex* 42. 10.
Annulus Gygis 113. 9.
Annus verè vertens multa hominum secula complectitur 236.
Apellis Venus 103. 24.
Apollinis Pythii oraculum 95. 29.
Appetitus rationi lege naturæ subjectus est 42. 19.
Aqua hæret 143 3.
Aquilius de dolo malo 121. 7
Aratus Sicyonis Niccolem tyrannum occidit 96. 35.
Arbitrorum formulæ 125. 4.
Arganthonius quidam octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit 207. 5.
Aristidis sententia de Themistoclis consilio 117. 28.
Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat 87. 3. *ejus opinio de honesto* 112. 17.
Artificia quæ liberalia, quæ sordida 61. 18.
Assentatio ab amicitiâ removenda 175. 27.
Astutias aliter leges, aliter philosophi tollunt 128. 16.
Atilius vigilando necatus 136. 24.
Atilius L. cur sapiens habitus 147. 4.
Avaritiâ senili nihil absurdius 16. 4. *avaritiâ nullum est tetrius vitium* 95. 24. *avaritia populo omnes perdit* 95. 11. *avari plus semper appetunt* 230. 24. *avaritia injuriæ præcipua causa* 11. 26.
Auspicia quæ sunt optima. 185. 29.

B

Bella cur suscipienda 16. 9. *bella justa quæ* 17. 26. *bellum Punicum tertium M. Catonis consilio illatum* 31. 15. *belli gloria adolescentibus quærenda* 82. 15.
Bene agere quid sit. 125. 6.
Bene & beatè vivere nihil aliud est, nisi honestè & rectè vivere 218. 6.
Benefacta malè locata, malefacta sunt 89. 13.
Beneficia citra injuriam esse debent 91. 28. *benefici & liberales naturâ sumus* 156. 28. *beneficium qui dat mores, non fortunam sequi debet* 92. 5. *beneficia in quos conferenda* 89. 6. *beneficia in singulos* 93. 26. *beneficia in rempub.* 96. 29. *beneficia in egentissimos quosque præcipuè conferenda* 22. 17. *quæ beneficia omnibus communicanda* 23. 18.

Benevolentiæ colligendæ præcepta 77. 13.
Benignitas quas cautiones habeat 19 30. benignitas quæ sit utilis reipublicæ 88. 20. benignitate nihil hominis naturæ accommodatius 19. 29.
Boni viri qui sint 125. 6. bonus nemo miser esse potest 219. 15. boni viri definitio 127. 6. bonum summum, convenienter naturæ vivere, è Stoicorum sententia 104. 18. bona ea omnia sunt habenda, quæ secundùm naturam fiunt 207. 26. bonorum æquatio non laudanda 94. 6. bonum solum honestum 215. 13. bona caduca & incerta 152. 20.

C.

Cæcilei versus contra senectutem 190. 11.
Cæsaris largitiones, non liberales, sed injustæ 20. 13.
Castigatio omnis vacare contumeliâ debet.
Catonis senis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiari 99. ult. Catonis facta, Socratis dicta laudantur 148. 11. Cato Censorius Græcarum literarum perstudiosus in senectute 182. 17. Cato Uticensis cur se interficere debuerit 46. 32. Cato cur sapiens habitus 147. 5. Cato è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo 212. 26.
Cicero, stante repub. plus temporis in agendo, quàm in scribendo ponebat 66. 18. Ciceronis filii laus in re militari 82. 10. Ciceroni reditum gloriosum inimicorum dedit injuria, non exitum calamitosum 223 3.
Civitas quæ dici possit 222. 9.
Civis quis sit 223. 4.
Civitatum receptoribus & conservatoribus patet in cœlum aditus 232. 26.
Clementia & placabilitas magnis viris dignissima 36. 21.
Colendi qui 60. 24.
Communia civibus inter se quæ sint 23. 5.
Concordia fundamentum reipub. 69. 3.
Conjugia, societas prima 24. 5.
Consideratio temporis & diligentiam postulat 9. 2.
Consuetudinis maxima vis 168. 35.
Contemptus quos homines sequatur 78. 3.
Contentio plùs ad gloriam valet quàm sermo 83. 1.
Convivium melius Latini, quàm Græci nominârunt 198. 10.

Corporis bona externis anteponenda 99. 23.
Crudelitas inimica naturæ 116. 33.
Cura optima de salute patriæ 238. 24.
Cyrsilus quidam lapidibus obrutus 117. 15.
Cyrus Persarum rex agriculturâ maximè oblectatus 203. 17.

D.

Damon & Pythias 116. 8.
Decorum ab honesto quid differat 39. 18. *Decorum quid sit* 40. 20. *Decorum* tribus in rebus positum est 52. 1. *Decorum ab honesto separari non potest.* 40. 11.
Defensio accusatione laudabilior 84. 1. *Defendendi interdum etiam nocentes* 84. 27. *definitio necessaria principio disputationis* 4. 15.
Deliberanda ea non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio 113. 2.
Deos non nocere 69. 25.
Deposita non semper reddenda 124. 22.
Dissimilitudo dissociat amicitias 170. 29.
Divitias amare, parvi animi est 29. 19. *divitiæ cur expetantur* 11. 26. *dives quis sit* 227. 21.
Dolus malus quid 121. 30.
Duodecim tabulæ de tutela 122. 1.
Dolor, contra naturam 107. 14.

E.

Eloquentiæ laus 63. 22. *eloquentia quid.* 83. 15.
Ennius censet non lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur 208. 25.
Epicureorum sententia de Deo 137. 5. *Epicuri de bono & malo sententia* 216, & 217.
Εὐκαιρία 58. 14.
Εὐταξία 58. 6.
Exercitatio in omni re necessaria 29. 33. *exercitatio in senibus quid efficiat* 139. 24.
Exilium quibus terrible 219. 3. *exules qui sint* 223. 19.

F.

Fabula Platonis utilissima 113. 10.
Falsum jurare, pejurare non est 138. 35.
Fides unde dicta 11. 10. *fides ut nobis habeatur, quid faciendum* 77. 29. *fides vel hosti data servanda* 16. 27. *fides & constantia in amicitia desiderantur* 167. 33.
Finis bonorum & malorum simplex esse debet 143. 30.

Formæ dignitas quomodo tuenda 53. 24.
Fortis animus duabus in rebus cernitur 28. 25. *fortissimus quisque imperandi cupidissimus* 27. 34. *forti viro vis adhiberi non potest* 130. 30. *fortitudo sive justitiâ in vitio* 27. 13. *fortitudinem quomodo definiant Stoici* ibid. 16.
Fortunæ magna vis in utramque partem 72. 13.
Fraus odio digna majore, quàm vis 19. 7. *fraus vulpeculæ propria, vis leonis* ibid 6.

G

Gemma in vitibus 201. 7. *Gloriæ cupidi homines facilè ad res injustas impelluntur* 28. 16. *gloriam qui contemnunt, non reprehendendi* 30. 24. *gloria tribus è rebus constat* 79. 3. *gloriæ consequendæ viam Socrates tradidit* 81. 16. *gloriam è rebus bellicis petere adolescentes debent* 82. 15. *gloria hominum angustiis finibus terminatur nec diuturna esse potest* 236. 17.
Gnathonum multi similes 176. 26.
Græca cum Latinis conjungenda 1. ult.

H.

Hæreditas optima quæ 50. 15. *hæreditatis spes quid efficiat* 226. 14.
Hercules in cœlestium numero collocatus, propter beneficia in humanum genus collata 108. 18.
Homo cæteris animantibus, quantum & in quo præstat 6. 32. *homo solus ordinem sentit* 7. 31. *homines quidam non re, sed nomine* 44. 9. *dii hominibus maximè utiles* 69. 22. *hominum studia in nos quomodo excitentur* 72. 11.
Honestum laudabile natu â 8. 8. *honestum quibus ex rebus conflatur* ibid. 6. *honestum è quatuor veluti fontibus manat* ibid. 16. *honestum nihil, quod justitiâ vacat* 27. 19. *honestas à partibus quatuor manat* 62. 1. *honestas per se animos omnium movet* 77. 22. *honestum quid sit, è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis sententiâ* 103. 32. *honestum verum in sapientibus solis* 104. 26. *honesti vis* 117. 10. *honesta naturâ, temporibus fiunt non honesta* 134. 26.
Hostis olim peregrinus 17. 19.
Humanæ res fragiles & caducæ 179. 17.

Imperia

I.

Imperia non semper expetenda 29. 25.
Imperator quis sit 224. 4.
Impii adversus Deos qui sint 109. 23.
Improbi servi sunt 125. 1.
Injuria fit duobus modis 19. 5.
Injustitiæ duo genera 11. 12.
Insipiente fortunato nihil est intolerabilius 164. 15.
Invitâ Minervâ nihil debet 46. 16.
Jocandi genus quale esse debeat 43. 23.
Irasci graviter inimicis non oportet 39. 29.
Ira nihil recti fieri patitur 56. 6.
Judicium ratio duplex 83 ult.
Jurâ belli 16. 4.
Jus gentium, & jus civile quomodo differant 124. 33. *juris fons naturæ* 125. 20. *jusjurandum ad astringendum fidem vinculum arctissimum* 140. 13. *justitiæ fundamentum fides* 11. 5. *justitia servanda etiam adversus inimicos* 19. 1. *justitiâ nullum tempus vacare debet* 28. 8. *justitiâ solâ vir boni nominatur* 2. 22. *justitiæ fruendæ causâ reges olim constituti* 80. 29.
Justitia fundamentum est famæ 93. 16. *Justitia omnium domina & regina virtutum* 109. 29.

L.

Largorum duo genera 86. 21. *largitio* 92. ult.
Latronum leges quædam sunt 86. 15.
Leges cur constitutæ 80. 35. *leges civium incolumitatem spectant* 107 ult. *lex naturæ communem utilitatem spectat* 109. 5. 100 15. 118. 32.
Liberalitatis duo sunt genera 22. 3. *liberalitatis ratio duplex* 85. 9. *liberales qui* 86. 27.
Libertas quid sit 224. 20.
Liber nemo nisi sapiens ibid. 19.
Libidinosa & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti 191 ult. *libidinosorum animi* 238. 29.
Lites valde vitandæ 90. 1.
Loci & temporis vis quanta sit 59. 4.
Ludo & joco quatenus utendum 43. 5.

M.

Mendacium omne in contrahendis rebus tollendum 122. 14.

Mente nihil divinius 115. 34.
Mercari quod statim vendas, sordidum 61. 5.
Mercatura quæ probanda 61. 19.
Mercede ad amandum adduci, sordidissimum 73. 8.
Metus omnis, servitus est 228. 33.
Mica e in tenebris 127. ult.
Miles semel dimissus, nisi secundo sacramento obligetur, pugnare jure contra hostem non potest 17. 3.
Modestia quid 58. 8.
Mores corrumpuntur divitiis 63.
Mors servituti, & turpitudini anteponenda 33. ult. *mors seni aut plenè negligenda, aut etiam optanda est* 206. 11. *mors longè abesse à senectute non potest* ibid. 8. *mors omni ætati communis* ibid. 29. *mortis adolescentum & senum discrimen* 207. 29. *morti nihil tam simile, quàm somnus* 211. 13. *mortuis religiosa jura tribuuntur* 149. 31. *mors quibus terribilis* 219. 1.
Munus perinde est ut accipitur 144. 7.
Mutatio faciendæ consilii, ubi nos errâsse cognoscimus 149. 31.

N.

NAturam quisque suam potiùs quàm alienam insequi debet 46. 11. *natura quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent* 52. 14. *natura non patitur, ut alteri detrahamus nostri commodi causâ* 107. 12. *natura est jus gentium* ibid. 32. *natura est lex divina & humana* 108. 3. *natura lege unâ & eâdem omnes continemur* 109. 9. *natura desiderat recta & convenientia* 112. 10. *naturæ principia* 118. 32. *natura fons juris* 125. 27. *natura mutari non potest* 157. 14. *natura similium sui appetens est* 163. 2.
Negligendus nemo in quo sit aliqua significatio virtutis 21. 6.

O.

OBjurgationis qui modus 56. 7
Odisse apertè magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam 168. 12.
Officina nihil habet ingenuum 61. 9. *officii amplitudo & laus* 3. 13. *de officio quæstio duplex* 5. 1. *officii divisio* ibid. 12. *officii discendi causæ* 12. 13. *officia alia alia*

alia magis debentur 25. 27. *officiorum bbai rationcinatores esse debemus* ibid. ult. *officia splendidissima, quæ ab animi magnitudine oriuntur* 26. 25. *officium adolescentis* 50. 23. *officia senum* 51. 2. *officium magistratûs* ibid. 16. *officium privati* ibid. 20. *officium peregrini* ibid. 24. *officii persequendi rationes quinque* 68. 18. *officiorum tractatio in philosophia uberrima* 101. 35. *deliberatio triplex* 102. 31. *officia media* 104. 31. *officia à quatuor fontibus honestatis ducta* 134. 32.

Onera maxima, senectus & paupertas 187. 1.

Opes cum infamia non utiles 131. 18.

Opinionem hominum de se negligere, arrogantis est 41. 21.

Orationis vis 214. 18. *orationis duplex ratio* 83. 12. *orationis vis duplex* 54. 13.

Oratoris proprium quid 2. 18.

Oratoris munus, ingenii non solum est, sed laterum etiam & virium 191. 17.

Orbium cœlestium ordo 234. 7. *concentus* 234. 34. *ab hominibus non percipitur* 235. 18.

Odo quid 58. 11.

Otium langvorem affert 100. 27.

P.

PAscere bene, prima utilitas in re familiari 19. ult.

Patriæ vita cùm violatur, quàm multa peccantur 221. 15.

Pro patria mors oppetenda, si ita res ferat 25. 4. *patria parentibus anteponenda* 132. ult.

Patroni civitatum & nationum qui esse debeant 16. 26.

ΠλΔη 71. 2.

Paupertas contra naturam 107. 14.

Peccare, nunquam utile 123. 8. *peccandum non est amici causâ* 158. 10. *peccata esse æqualia* 219. 23. *peccata non rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt* 219. 24. *peccare, est tanquam lineas transire* 219. 33. *peccatorum conscientia, cura servitus* 226. 28.

Pecuniæ cupiditas unde 12. 2. *pecuniam contemnere magnificum est* 29. 28. *pecuniâ corrupti, fideles esse non possunt* 85. 27. *pecunia non quærenda solum, sed etiam collocanda* 81. 13. *pecuniæ cupiditas in plerisque summa ami-*

amicitiæ peſtis 158. 2. pecuniæ & gratiæ corporatio 92. 13.
Perdu llis 17. 13.
Peregrinos uſu urbis prohibere, inhumanum 117. 3.
Periculoſarum actionum multiplex ratio 34. 25. periculis ſine cauſâ offerre ſe, ſtultum eſt 34. 15.
Perſonis veluti duabus natura unumquemque noſtrûm induit 44. 29.
Perjurium quid ſit 139. 1.
Phaethon ſolis filius ictu fulminis deflagravit 134. 8.
Philoſophi in quo peccent 13. 9. philoſophorum vita minùs expoſita fortunæ telis, quàm eorum qui rempublicam tractant 31. 6. philoſophiæ, quando & quibus orationibus adductus operam dare cœperit Cicero 66. philoſophiæ nomen quibuſdam invidſum ibid. 5. philoſophi qui ibid. 2. philoſophia quid ibid. 3. philoſophiæ defenſio ibid. 13. philoſophia tota frugifera & fructuoſa 101. 35. philoſophiæ pars de officiis uberrima 102. 1. philoſophia liberalitatem, juſtitia continentiam docet 108. 9. philoſophia vitam tranquillam præſtat 182. 6. philoſophorum principes 189 26.
Pietas in patriam, in cœlum via eſt 233. 27.
Piratis data fides non ſervanda 138. 31.
Plato uno & octogeſſimo anno ſcribens mortuus eſt. 186. 17.
Poemata vel minùs præclara delectant imperitos, & laudantur 105. 6.
Poeta iners extremum actum negligit 183. 19.
Præclara omnia rara 172. 10.
Principatum appetere, hominis proprium 7. 25.
Privata nulla, naturâ: ſed occupatione, victoriâ, lege, pactione, conditione, ſorte 10. 18. privata vita otioſior, publica fructuoſior 30. 10. privata vita quibus concedenda, quibus minùs ibid. 14.
Prodigi qui 86. 23.
Promiſſis quando ſtandum non ſit 14. 32. 134. 27. promiſſa non ſervanda 134. 19.
Prudentia quid 62. 14. prudentiæ & ſapientiæ diſcrimen ibid. prudentia ſine juſtitiâ nocet 78. 11. prudentia vera & maximè utilis quæ 75. 38. prudenita ſenectutis eſt 188. 32.
Pulchritudinis duo genera 53. 16.

Pythagoreorum mos in exercendâ memoriâ 195. 9.

Q.

Quæstio de honesto & utili 116. 16. Quæstiones de officio 132. 6. Quæstus turpes 228. 24.

R.

Rectum ità justum, si voluntarium 13. 12. Rectè facta à virtutibus proficiscuntur, peccata à vitiis 220. 23. Referendâ gratiâ nullum officium magis necessarium est 21. 33. Reges cur instituti 80. 29. Regnandi cupiditates unde existant 112. 26. regni fides nulla 12. 8. regno iniqui atq; infideles multi 130. 21. Rei familiaris augendæ qui modus 38. 27. res familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo 99. 12. res magnæ non corporum viribus, sed animi geruntur 188. 1. Reipub. præsuturis duo Platonis præcepta necessaria 35. 18. respublicæ maximæ per adolescentulos labefactatæ, senibus sustentatæ 188. 26. Romani viri illustres bellicâ laude 27. 6. Romanorum mos verecundus 53. 9.

S.

Sanguinis conjunctio, vinculum charitatis 24. 14. Sapientiæ amor ex cognitione honesti 8. 10. sapientia in quo sita ibid. 28. sapientia quid à prudentia differat 62. 14. sapientia princeps virtutum ibid. 13. sapientia quid 67. 5. sapientiæ laus ibid. 13. sapientes septem, non tamen omnino sapientes 105. 24. sapientis est, habere rationem rei familiaris 122. 30. sapiens, qui sibi non prodest, nè quidquam sapit 112. 25. sapientis cum histrione comparatio 207. 16. sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo 212. 6. sapientum quorundam de amicitiâ opinio 161. 9. sapientis animus quibus rebus munitus 225. Securitas caput est ad beatè vivendum 161. 18. Seditionum origo quæ 35. 26. Senator non est, qui jurejurando hostium tenetur 136. 15. Senex nemo tam est, qui se annum non putet posse vivere 190. 1. senis sermo quietus & remissus decorus est 191. 22. senibus

senibus conceditur, ut de se *ediçant* 192. 11. *Senem matare fieri, si vis diu esse senex*, proverb. 191. 33. *Senex is probatur, in quo est aliquid adolescentis* 194. 35. *senili avaritiâ nihil absurdius* 166. 3. *senectus ornatur eadémque accusatur*, 183. 9. *senectutis arma sunt exercitationes virtutum* ibid. 29. *senectus accusatur, non propter ætatem, sed propter mores* 184. 6. 185. 15. 225. 27. *senectus quatuor de causis misera videtur* 187. 3. *senectus maximum onus putatur* 186 1. *senectutis vitia diligentiùs compensanda sunt* 194. 6. *senectutis vituperatio* 195. 20. *senectus naturâ loquacior* 201. 35. *senectutis modica severitas probatur* 206. 1. *senectutis fructus est, antè partorum bonorum memoria & copia* 207. 23. *senectus peractio ætatis est, tanquam fabulæ* 213. 15.

sepulchra communia propinquis inter se 18. 16.

sermo qualis esse debeat 55. 6. *sermonum suavitas, amicitiæ cordi nectum* 168. 19.

servorum infima conditio 19. 2. *servis quomodo utendum* ibid. 31.

Severitas sublata administrari civitas non potest 35. 29.

Similitudo ad amicitiam allicit 162. 35.

Simulatum nihil diuturnum 81. 24. *simulatio, perfidi, improbi, malitiosi hominis est* 121. 33. *simulatum nihil in amicitia* 85. 8.

Societatis humanæ vinculum oratio 22. 29. *societatis humanæ gradus* 23. 28. *societas præstantissima, bonorum virorum familiaritas* 24. 18. *societas inter omnes, major autem ut quisque proxime accedit* 151. 35.

Solitarium nihil natura amat 175. 4. *solitudo languorem affert* 100. 28.

Stoicorum oratio 214. 21.

Stulto nemini bene esse potest 219. 14. *stultos omnes insanire* 214. 25.

Summum jus, summa injuria 15. 5.

Superbia in prosperis rebus fugienda 37. 17.

Syllæ largitiones non liberales, sed injustæ 20. 12.

T.

Tabulæ novæ injustæ 98 4.

Temperantia 39. 12.

Turpe mutatur tempore 106. 15. *turpitudo maximè contra naturam* 112. *turpe nunquam utile* 117. 35.
Tyrannorum ferè violenta mors 73. 34.

V.

VAl tudinis tuendæ ratio 99. 7.
Vectigalia urbana rusticis anteponenda 99. 31.
Venandi studium honestum 43. 30.
Venditor lege 12. *tab. præstabat tantum vitia, quæ linguâ nuncupata essent* 123. 13.
Veri adolescentia comparatur 207. 21.
Verecundia 39. 12. *verecundiâ sublatâ nihil rectum aut honestum est* 60. 20. *verecundia maximum amicitiæ ornamentum* 7. 18.
Veri investigatio, hominis propria 7. 18.
Veritas molesta est 175. 17.
Vestitûs quæ ratio 53. 28.
Veterrima quæque debent esse suavissima 198. 29.
Veturius hosti deditus 139. 9.
Viam erranti non monstrare Athenis execrationibus publicis sancitum 119. 25.
Villa locuples abundat porco, hædo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle 202. 3[illegible]
Vires celeritati anteponendæ 9[illegible] 30.
Virgula divina 64. 6.
Virtutes, ut quæque leniores, ita amabiliores 21. 9. *virtutum quarundam simulachra in belluis* 22. ult. *virtus omnibus in rebus ferè vertitur* 71. 31. *virtutem unam qui habet, an omnes habeat* 78. 14. *virtutem quomodo nonnulli interpretentur* 162. 52. *virtute nihil amabilius* 15[illegible] 22. *virtus tenera & tractabilis est* 162. 17. *virtutis opinio, amicitiæ conciliatrix* 159. 4. *virtus seipsa contenta est ad beatè vivendum* 218. 8. *virtute inter se pares* 220. 6. *virtus est consentiens cum ratione & perpetua constanti* ibid. 15. *virtus pluris æstimanda, quàm ulla possessio, aut ulla vis auris & argenti* 229. 23. *virtute qui præditi sunt, [illegible] sunt divites* 230. 17. *virtus amitti non potest* ib[illegible] 14. *vitæ finis optimus* 2[illegible] 11.
Vita deserta ab amicis, jucunda esse non potest 164. [illegible]

V[illegible]

vitia animi graviora, quàm corporis ac fortunæ 108. ult. Vitis naturâ cadura 200. ult. Vitiscindi modus 15. 24. 45. 23. Voluptatis appetitum omnes fere propter verecundiam occultant ? 44. 11. voluptates blandissimæ dominæ 79. 11. voluptas omnis honestati contraria 143. 23. voluptate nulla pestis capitalior 193. 27. voluptates agricolarum 200. 10. voluptas plurimorum patrociniis defenditur 218. 3.
Vox clara & suavis esse debet 54. 26.
utile ab honesto separari non debet 68. 27. utilitatum comparatio 99. 21. utilitas communis secundum naturam 109. 7. 112. 12.

FINIS.